

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1991

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1991

ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1992

ΤΟΜΟΣ 38 (1991)

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72
Τηλ. (01) 3600589, FAX (01) 3644996
ISSN 0570-6211

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης: ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ ΚΟΝΤΟΥ

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ὀριστικῆς δημοσίευσης τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς.

Ἀπαγορεύεται ἡ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀναδημοσίευση χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Συμβουλίου.

Πρόλογος

Ἡ ἔλλειψη εὐχάριστων συμβάντων κατὰ τὸ 1991, τὰ ὅποια θὰ ἄξιζε νὰ ἀναμετροῦμε, εἶναι αἰσθητὴ καὶ στὴν ἔλλειψη αὐτὴ μέρος ἔχουν καὶ τὰ ἀρχαῖα τοῦ τόπου μας. Δύο χρόνια πρὶν εἶχαν ἐπισημανθεῖ στίς σελίδες τοῦ Ἔργου οἱ συνέπειες τῶν ραγδαίων πολιτικῶν μεταβολῶν πού συντελοῦνται ἀνάμεσα στὰ μέλη τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων. Φαίνεται πὼς οἱ δυσχέρειες τῆς προστασίας τῶν ἀρχαίων θὰ αὐξηθοῦν καθὼς ὁ ἔλεγχος τῆς ἐξαγωγῆς τους θὰ γίνεи δυσκολότατος, σχεδὸν ἀδύνατος. Νομικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ πού ἀποτελοῦν μέλη τοῦ γραφειοκρατικοῦ συστήματος τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων ἐργάζονται γιὰ τὴ δημιουργία καθεστῶτος πού θὰ εὐνοεῖ τὴν ἐλεύθερη μεταφορὰ τῶν λεγόμενων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, δηλαδὴ τὴ διευκόλυνση μετατροπῆς τῶν ἀσταθῶν νομισμάτων σὲ ἔργα τῆς ἀρχαίας μας τέχνης. Ἄμεση συνέπεια μιᾶς τέτοιας ρύθμισης θὰ εἶναι ἡ αὐξηση τῆς ἀρχαιοκαπηλείας, κάτι πού εἶχε γίνεи καὶ στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα γιὰ ἄλλους λόγους. Ἡ ζήτηση τῶν ἀρχαίων εἶναι τόσο μεγάλη ὥστε οἱ ἐλληνικὲς καὶ ξένες συμμορίες τῶν ἀρχαιοκαπήλων ἀναθέτουν σὲ κοινούς κακοποιούς τὴ ληστεία μουσείων πού περιέχουν γνωστὰ ἔργα τέχνης, ἄχρηστα στοὺς ἐπίσημους συλλογεῖς. Χρειάζεται νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἡ ἀντίληψή μας φύλαξης τῶν μουσείων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ νὰ ἀντιμετωπι-

στεί με τή σοβαρότητα πού ἀρμόζει στο μεγάλο πρόβλημα τῆς ἀσφάλειας τῶν ἀρχαίων. Ἡ φανερή ἔλλειψη φροντίδας ὀφείλεται στήν ἄποψη πού ἐπικρατεῖ στούς πολιτικούς καί στούς οἰκονομικούς ὅτι τὰ ἀρχαῖα δέν ἀποδίδουν πλέον, ὅτι ἀποτελοῦν δηλαδή καί αὐτά μέρος τῆς ἐνοχλητικῆς προβληματικῆς οἰκονομίας ἢ ὁποῖα ζητεῖ χωρίς νά δίνει, ἄποψη πού ἐφαρμόζεται σέ μεγάλο βαθμό καί στήν παιδεία ὅπου ἡ ἐνίσχυση τοῦ Κράτους περιορίζεται στή μισθοδοσία τῶν ὑπαλλήλων ὄχι ὅμως καί στήν καλλιέργεια τῆς παιδείας καί στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν.

Μέ τέτοιες ἰδέες εἶναι φυσικό πῶς ἡ φύλαξη τῶν ἀρχαίων θά γίνεи δυσκολότερη καί ἡ παράνομη ἐξαγωγή τους σύνηθες φαινόμενο. Πράξεις πού στο παρελθόν θεωροῦνταν ὡς ἐθνικό ἐγκλημα θά περιβληθοῦν εὐτελῆ νομοθετική περιβολή πού θά καθορίσουν ἄγνωστοί μας ὑπάλληλοι, ξένοι πρὸς τήν Ἑλλάδα, καί τὸ ἀποτέλεσμα θά εἶναι ἡ ἀθρόα ἐξαγωγή τῶν ἐθνικῶν κειμηλίων. Οἱ μετὰ ἀπό μᾶς, ὄχι στο μακρινό μέλλον ὅταν, σύμφωνα με ὅσα με βεβαιότητα μπορούμε νά προβλέψουμε, διαλυθεῖ ἡ ἔνωση τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν, θά ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν τήν ἐθνική πληγή τῶν μαρμάρων τῆς Ἀκρόπολης σέ πολλαπλάσιο βαθμό. Καί τότε ἡ κατάρα τῆς Ἀθηνᾶς δέν θά πέσει στὸν Ἑλγιν.

Ἐάν τὸν 19ο αἰῶνα τὸ Κράτος ἔδινε στήν Ἐταιρεία τῆ μισθοδοσία ὄχι μόνο τοῦ Σταματάκη ἀλλὰ ἀκόμη ἄλλων ἐννεα ἀποστόλων, τὰ ἀρχαῖα τῆς Τανάγρας θά βρίσκονταν ὅλα στήν Ἑλλάδα καί δέν θά εἶχαν γίνεи λεία «τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἀρχαιοκαπήλων Γιαγιάδων, Ἐρνέριδων, Πασσιαλίδων, Παλαιολόγων καί λοιπῶν αἰσχροκερδῶν ἑταιρειῶν».

Πρέπει λοιπὸν νά γίνουи ἐνέργειες πού θά θεραπεύσουν τίς ἀδυναμίες μας στήν προστασία τῶν ἀρχαίων. Τὸ πραγματικό σημερινὸ πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας δέν εἶναι τὸ νά μπορούμε νά γίνουμε ἀποδεκτοί ἀπὸ τήν Ἐνωση τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν ἀλλὰ νά μετέχουμε σ' αὐτὴν ὡς Ἕλληνες με ὅλες τίς πνευματικὲς ιδιότητες πού μᾶς ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς γῆς. Ὁ τόπος μας, ἡ γλώσσα, ἡ ἱστορία, ἡ τέχνη, ἡ παράδοση, ἡ ὀρθοδοξία εἶναι τὰ αἰῶνια στοιχεῖα πού διαθέτουμε. Ἡ ἔνωση τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν εἶναι πρόσκαιρη, κάποτε θά διαλυθεῖ· ἡ χρονιά πού πέρασε τὸ ἔδειξε γιὰ κάποιαν ἄλλη ἔνωση πού τὴν πίστεψαν αἰῶνια.

Εἰσαγωγικά

Ἡ καθιερωμένη ἐτήσια πολυπληθῆς συνάθροισή μας ἐδῶ, συνέχιση γιὰ πολλοστὴ φορὰ τῆς μυθικῆς ἐκείνης ἐπισήμου συνεδριάσεως 24 Ἀθηναίων στὴν Ἀκρόπολη πρὶν ἀπὸ 154 χρόνια, κατὰ τὴν ὁποία ἴδρυσαν τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, εἶναι γεγονὸς ἐνθαρρυντικό. Ὅπως ὅμως διαπιστώνουμε οἱ ἐραστὲς τῶν ἀρχαίων δὲν αὐξήθησαν ἀνάλογα μετὶς γιγάντιες διαστάσεις ποῦ ἔλαβε ἔκτοτε ἡ Ἀθήνα. Παρὰ ταῦτα θὰ ἀρκεστοῦμε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ στὴν ἐπιβεβαίωση τῆς πίστεως μας στὴν παράδοση ποῦ σχηματίστηκε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἐθνικοῦ βίου μας: ἡ ἀπόδειξη εἴμαστε ἐμεῖς ἐδῶ μέσα.

Ἀπὸ τὸν μικρὸ, συγκριτικὰ, κύκλο μας λείπουν φέτος ἀρκετοὶ ἐταῖροι. Πρῶτος ὁ Σπύρος Βασιλείου (1903-13.5.1991), ἀγαπητὸς συνεργάτης, ἐπὶ χρόνια μέλος τῆς Ἐλεγκτικῆς Ἐπιτροπείας, θερμὸς καὶ εἰλικρινῆς ὑπερασπιστὴς τῆς Ἐταιρείας. Στις δύσκολες μέρες τοῦ 1988 ξεχώρισε γιὰ τὸ θάρρος του καὶ τὴ μαχητικὴ καὶ εἰλικρινή του στάση· συνέχιζε τὴ μακρὰ παράδοση τῶν μὴ ἀρχαιολόγων ἐταίρων ποῦ παραστέκονται στὴν Ἐταιρεία μετ' ἀγάπης καὶ πίστης. Ἡ δράση του στοὺς «Φίλους τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου» ἀντιπροσωπεύει τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς του δραστηριότητος, πολὺκαρπῆς καὶ τελεσφόρας.

Ὁ Γεώργιος Μπακαλάκης (1908-26.4.1991), Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων στὴ Μακεδονία μέχρι τοῦ 1945, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας κατόπιν, μέχρι τοῦ 1971 στὴ Θεσσαλονίκη, ἔφυγε ἀφήνοντας στὴ θέση του διαλεχτοὺς μαθητὲς ὡς συνεχιστὲς τοῦ ἔργου του. Οἱ ἀνασκαφές του στὴ

Θράκη, στὸ Δίον, στὴ Βεργίνα, στὴ Στρώμη καί, τελευταῖα, στὴν Κύπρο καθὼς καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας ἀποτελοῦν ἓνα μέρος τοῦ ἔργου του ποὺ συμπληρώνεται μὲ τὴν πολύχρονη διδασκαλία καὶ τὴ διαμόρφωση ἰδιαίτερου ἀρχαιολογικοῦ κλίματος στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη.

Ὁ Μάρκελλος Μιτσός (1908-16.7.1991) ὑπηρετήσε στὴν ἐπαρχία ὡς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων, σύντομα ὅμως τοποθετήθηκε στὸ Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο ὅπου διήνυσε ὀλόκληρη τὴν ὑπηρεσιακὴ του θητεία. Ὡς Διευθυντὴς τοῦ Μουσείου, κοντινὸς διάδοχος τοῦ Βασιλείου Λεονάρδου, τὸ ὀργάνωσε μετὰ τὸν πόλεμο, καὶ τὸ λίθινο ἐθνικὸ μας ἀρχεῖο — μεθοδικὰ καὶ καλαίσθητα καταταγμένο — ἔγινε προσιτὸ στοὺς ἐπιγραφικοὺς, μάλιστα στοὺς μελετητὲς τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἀττικῆς. Ἡ συμβολὴ του στὴν ἐλληνικὴ ἐπιγραφικὴ, ἰδιαίτερα στὴ μελέτη καὶ ἀποκατάσταση τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων ὑπῆρξε σημαντικὴ.

Ὁ Νικόλαος Περαντινὸς (1910-20.7.1991) ὑπῆρξε διακεκριμένος γλύπτης καὶ ἡ σχέση του μὲ τὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιολογία ἦταν στενὴ. Διετέλεσε γιὰ πολλὰ χρόνια γλύπτης τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, διάδοχος τοῦ Νικολάου Παναγιωτάκη. Συνεργάστηκε μὲ τὸν Χρῆστο καὶ τὴ Σέμνη Καρούζου στὴν ἐπανίδρυση τῶν πολυτιμότερων γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ στὴν ἀναγέννησή του κατὰ τὴ λαμπρότερη περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἀνέλπιστη καὶ παράλογη φάνηκε σὲ ὄλους μας ἡ ἀπώλεια τῆς Ντούλας Μουρίκη (1934-25.11.1991), καθηγήτριας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο. Μὲ τὴν Ἐταιρεία εἶχε στενὴ σχέση, γιὰτὶ διετέλεσε μέλος τοῦ Συμβουλίου. Προικισμένη μὲ ἐξάίρετα πνευματικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ χαρίσματα ἔζησε τὴν πρόωρα τερματισμένη ζωὴ της δημιουργώντας ἔργο ποὺ θὰ μείνει ὑπόμνημα ἐπιστημοσύνης καὶ ἠθους. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία βάσιζε στὴ Ντούλα Μουρίκη τὴν ἐκπλήρωση ἐπιστημονικῶν προγραμμάτων, τῶν ὁποίων τὸ βάρος ἐπωμίζονται τώρα οἱ ἄξιοι συνεργάτες της.

Ἀπὸ τοὺς ξένους ἐταίρους μας ἀπεβίωσε ὁ γνωστότατος καὶ ἀγαπητὸς *Dogo Levi*. Διωγμένος κατὰ τὸν πόλεμο στὴν Ἀμερική, λόγῳ τῆς καταγωγῆς του, γίνεται τὸ 1947 Διευθυντὴς τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ θέση αὐτὴ τὴν τίμησε ὡς τὸ 1977. Ἀπὸ τὸ ἔργο του, ὡς Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ καθηγητοῦ στὴν Ἰταλία πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐπιτέλεσε ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ξεχωρίζει ἡ ἀνασκαφὴ του στὴ Φαιστὸ τῆς Κρήτης καὶ ἡ πρότυπη δημοσίευση τῆς ἐργασίας του. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, τῆς ὁποίας ὁ Dogo Levi ἦταν ἐπίτιμος Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου της, θὰ θυμᾶται τὸν εὐγενικὸ ἀρχοντικὸ πρεσβύτη, πάντοτε παρόντα στὶς ἐκδηλώσεις μας, Ἀθηναῖο ἀνάμεσα σὲ Ἀθηναίους.

Ὁ ἐπίτιμος ἐταῖρος μας *Hubert Gallet de Santerre* (1915-10.6.1991) ὑπῆρξε Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, Ἀθηναῖος δηλαδή, καὶ ἐργάστηκε στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο. Τὸν ἀπασχολοῦσε ἐπιστημονικὰ κυρίως τὸ θέμα τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ στὴν ἀρχαϊκὴ. Διενήργησε ἀνασκαφὲς στὰ Μάλλια τῆς Κρήτης καὶ περισσότερο στὴ Δῆλο ὅπου μάλιστα εἶχε τὴν τύχη νὰ ἀποκαλύψει τὸν θησαυρὸ τοῦ Ἀρτεμισίου, πολύτιμα ἀντικείμενα τοῦ παλαιότερου ναοῦ. Κύριο ἔργο του ὑπῆρξε ἡ μεγάλη διατριβὴ του *Délos Archaique et Primitive*, ὅπου μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας τοῦ μεγάλου ἱεροῦ μὲ βάση τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς του καὶ τὴ μυθολογικὴ παράδοση καταλήγει στὸ συμπέρασμα τῆς ὑπαρξῆς ἀδιάσπαστης λατρευτικῆς συνέχειας στὸ νησί τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Ὦντας καθηγητὴς τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας στὸ Montpellier, ὅπου ἐσπούδασε ἰατρικὴ ὁ μέγας Κοραῆς, συνέχιζε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐτοιμασίαν τῆς δημοσίευσης τοῦ Ἀρτεμισίου.

Τὸ περασμένο φθινόπωρο ἀπεβίωσε ὁ ἐπίτιμος σύμβουλος τῆς Ἐταιρείας *Åke Åkerström* (1902-8.10.1991), τέως καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Γκέτεμποργκ. Σὲ νέα ἡλικία ἦλθε στὴν Ἑλλάδα ὅπου κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου συνεργάστηκε μὲ τὸν Axel

Persson στις ανασκαφές στο Μπερμπάτι της Ἀργολίδος. Μετὰ τὸν πόλεμο, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '50, συνέχισε στὸν ἴδιο τόπο δικές του ανασκαφές, ἔχοντας συγχρόνως καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ Σουηδικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου. Κατὰ τὴ σουηδικὴ παράδοση, τῆς ὁποίας ἦταν βέβαια ἓνας ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς, ἀσχολήθηκε ιδιαίτερα μὲ τὴ μυκηναϊκὴ ἀρχαιολογία ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν γεωμετρικὸ ρυθμὸ τῆς Ἰταλίας καὶ τὶς κεραμώσεις οἰκοδομημάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τὸν Φεβρουάριο τῆς χρονιᾶς ποὺ διανύουμε ἀπεβίωσε σὲ πλούσιο γῆρας στὴν Ἀρχαία Κόρινθο ὅπου διέμενε ὁ *Oscar Broneer* (1894-22.2.1992), γεννημένος στὴ Σουηδία. Μετανάστευσε στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες ὅπου σπούδασε ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἦλθε στὴν Ἑλλάδα γιὰ πρώτη φορὰ ὡς μαθητὴς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν τὸ 1924. Ἀσχολήθηκε κατὰ τὸν μεσοπόλεμο μὲ τὴ μελέτη τῶν μνημείων τῆς Ἀρχαίας Κορίνθου· κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου καὶ μετὰ ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὶς προσπάθειες ἀνασυγκρότησης τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου, τὴν ὁποία μάλιστα διέτρεξε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1945. Φρόντισε γιὰ τὴ συγκέντρωση καὶ ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα τροφίμων, ρουχισμοῦ, φαρμάκων, ξυλείας καθὼς καὶ σπόρων γιὰ τὴν καλλιέργεια δημητριακῶν καὶ ζώων γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς κτηνοτροφίας. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι μεγάλα μέρη τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου μετὰ τὸν πόλεμο θύμιζαν διάβαση τοῦ Ἰμπραήμ. Κατὰ τὸ διάστημα 1947-1948 διετέλεσε Διευθυντὴς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια δίδαξε ἀρχαιολογία στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες διευθύνοντας συγχρόνως τὴ μεγάλη ἀνασκαφὴ τῆς Ἰσθμίας κατὰ τὰ ἔτη 1952-1967. Ἡ συμβολὴ του στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας εἶναι πρωτοποριακὴ καὶ ἡ ἐπίδρασή του στὴ διαμόρφωση τῆς μεθόδου τῶν Ἀμερικανῶν ἀρχαιολόγων ιδιαίτερα ἐκδηλη. Ἀνάμεσα στὰ σημαντικὰ ἔργα του πρέπει νὰ μνημονευθοῦν τὰ βιβλία του γιὰ τοὺς λύχνους τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Κορίνθου, γιὰ τὸ ἐκεῖ Ὡδεῖο καὶ τὴ Νότια Στοά, τὸν Λέοντα τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ ἡ δημοσίευσή του τῶν μνημείων τῆς Ἰσθμίας.

Ὁ Μάρτιος τῆς χρονιᾶς πού διανύουμε ὑπῆρξε πολὺ σκληρὸς γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ οἰκογένεια. Δύο ἐξέχοντα καὶ ἀγαπητὰ μέλη της, ὁ Νικόλαος Πλάτων καὶ ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος ἔφυγαν μέσα σὲ τρεῖς μέρες.

Ὁ Νικόλαος Πλάτων (1909-28.3.1992) ὑπῆρξε ἐξέχουσα μορφή τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας ὑπόδειγμα ἐπιστημονικὸ καὶ ὑπηρεσιακό. Ἀφιέρωσε τριανταπέντε χρόνια τῆς ζωῆς του ὡς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, στὴν προστασία καὶ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος καὶ κυρίως τῆς Κρήτης. Διορίστηκε τὸ 1930 ὡς Ἐπιμελητῆς στὴν Κρήτη μὲ προϊστάμενο τὸν Σπυρίδωνα Μαρινᾶτο· μετατέθηκε στὴ Θήβα ὡς Ἐφορος ἔχοντας στὴν ἀρμοδιότητά του ὁλόκληρη σχεδὸν τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ ξαναγύρισε στὴν Κρήτη ὅπου ἔμεινε ἕως τὸ 1962. Ἐκεῖ ἐπρόκειτο νὰ ἀναπτύξει ὑπηρεσιακὴ καὶ ἐπιστημονικὴ δράση πού καλύπτει ὁλόκληρο τὸ νησί καὶ κυρίως τὸν μινωικὸ πολιτισμὸ τοῦ ὁποῖου ἀναδειχτήκε ὁ ἐξοχότατος Ἕλληνας μελετητής.

Ὡς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης ἔκαμε πλῆθος ἀνασκαφῶν καὶ ἀναστηλώσεων μνημείων ὅλων τῶν ἐποχῶν. Τὸ μεγάλο ἔργο του, πού τὸν ἀπασχόλησε ἀπὸ τὸ 1961 ὡς τὴν ἡμέρα πού ἔφυγε, ἦταν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου τῆς ὁποίας τὴν προκαταρκτικὴ παρουσίαση καθὼς καὶ ἐπὶ μέρους θέματα δημοσίευσε ἤδη πρὶν ἀπὸ χρόνια. Ἡ κύρια μέριμνά του ἦταν ἡ προετοιμασία τῆς τελικῆς δημοσίευσης τοῦ μεγάλου ἀνακτόρου.

Στὴν ὑπηρεσιακὴ του δράση ὑπάρχουν μερικὲς στιγμὲς πού πρέπει νὰ θυμόμαστε ὅλοι, ἰδιαίτερα τὰ χρόνια τοῦτα πού πολλοὶ Ἕλληνες ἔχουν ξεχάσει τὸ καθῆκον τους πρὸς τὸν τόπο καὶ τὴν παράδοση. Ἐνωῶ τὴ στάση τοῦ Νικολάου Πλάτωνος ἀπέναντι στὸν στρατὸ κατοχῆς. Κατὰ τὰ ἔτη 1941-1944 βρισκόταν σὲ διαρκὴ ἀντίθεση μὲ τοὺς τότε κύριους τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος. Ὄταν στὴν προσπάθειά του νὰ προστατεύσει τὰ ἀρχαῖα τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ὁ ὑπολοχαγὸς Wettstein ἀπέιλησε νὰ τὸν σκοτώσει ὁ Νικόλαος Πλάτων ἔμεινε ἀκλόνητος καὶ ἀνυποχώρητος. Σχεδὸν κανεὶς δὲν γνωρίζει σήμερα τὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν προστα-

σία τῶν ἀρχαίων τῆς Κρήτης, τὶς ἀφόρητες πιέσεις πού δέχτηκε τότε ἀπὸ ἀρχαιολόγους μὲ στρατιωτικὴ ἰδιότητα καὶ τοὺς κινδύνους πού διέτρεξε στὴν ὑπόθεση τοῦ βασιλικοῦ τάφου τῶν Ἴσοπάτων καὶ τοῦ ἀρχαίου λατομείου τῆς Γόρυνας, τὸ ὁποῖο παρὰ τὶς ἐπὶ τόπου προσπάθειές του ἀνατινάχτηκε τὸ 1944.

Ἡ εἶδηση τοῦ θανάτου τοῦ *Μανόλη Ἀνδρόνικου* ὑπῆρξε ἄγγελμα παράλογο ὅσο κι ἂν εἶχαμε προετοιμαστεῖ γι' αὐτό. Ὅταν πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνο ἀκριβῶς μοῦ εἶπε ὅτι θὰ παραστεῖ στὴ Συνέλευση τῆς 20 Ἀπριλίου 1991 δὲν ἤξερε ἀκόμη ὅτι ὁ κύκλος τῆς ζωῆς του εἶχε ἤδη κλείσει. Στους μῆνες πού πέρασαν μᾶς ἔδωσε μερικὰ ψήγματα ἀπὸ τὸ χρυσάφι τοῦ πνεύματός του, τελευταῖες πνευματικὲς προσφορές του.

Ὁ *Μανόλης Ἀνδρόνικος* (1919-30.3.1992) γεννήθηκε στὴν Προύσα καὶ σπούδασε στὴ Θεσσαλονικὴ ἔχοντας δασκάλους τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο καὶ τὸν Νικόλαο Παπαδάκη. Τὸ 1946 διορίστηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποχώρησε τὸ 1961 μὲ τὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἔδρα τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τὸ ἐκεῖ ἔργο του εἶναι γνωστό· εἶναι οἱ μαθητές, οἱ συνεργάτες καὶ οἱ διάδοχοί του.

Ὁ *Μανόλης Ἀνδρόνικος* ἔγινε ἐταῖρος μας τὸ 1950· τὸ 1952 ἄρχισε τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Βεργίνας τῆς ὁποίας ἡ πρώτη φάση τερματίστηκε τὸ 1961 μὲ ἐπιστέγασμα τῆς μεγάλης του δημοσίευση πού ἐκδόθηκε τὸ 1969, *Βεργίνα, τὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων*. Στὸ πρόλογο τοῦ ἔργου του αὐτοῦ λέγει γιὰ τὸν δάσκαλο καὶ πρόδρομό του στὴ Βεργίνα Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, ὅτι «γοητευτικὸν τοῦ ἦτο πάντοτε τὸ αἶνιγμα τῆς Μεγάλης Τούμπας». Τὸ αἶνιγμα αὐτὸ ἔλυσε ὁ *Μανόλης Ἀνδρόνικος* ἀποκαλύπτοντας τὸν τάφο ἑνὸς Ἑλληνος βασιλέως, τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', πατέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀπὸ τὸ 1977 πού βρέθηκε ὁ τάφος τοῦ Φιλίππου ἕως σήμερα, προσέφερε πολλὰ στὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ μεγάλου εὐρήματός του καὶ στὴν ἀνάλυση τῆς σημασίας του.

Με ἄρθρα, διαλέξεις καὶ κυρίως μὲ τὸ πρόδρομο βιβλίο του *Βεργίνα, οἱ βασιλικοὶ τάφοι*, ἔδωσε, πιεζόμενος ἀπὸ τὸ βαρὺ ἐπιστημονικὸ χρέος, τὴν προκαταρκτικὴ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς του, ἀφοῦ φρόντισε πρῶτα γιὰ τὴν πολύχρονη καὶ πολύμοχθη ἀποκατάσταση τῶν περισσοτέρων ἀρχαίων ποὺ εἶχε βρεῖ.

Ἡ εὑρεση τοῦ τάφου τοῦ Φιλίππου δημιούργησε συγκίνηση στὸν ἑλληνικὸ λαό. Τὴν αἰτία τὴν ἀναλύει ὁ ἴδιος λέγοντας πῶς «ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα [ἔχει] κάποιες ἀνεπανάληπτες στιγμές, ὅταν κατορθώνει νὰ διασχίζει τὶς χιλιετίες καὶ νὰ ἐγγίζει μὲ τὶς ἀνθρώπινες αἰσθήσεις τὴ ζωντανὴ πραγματικότητά τοῦ παρελθόντος». Αὐτός, καθὼς τὸν κέντριζε ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνησυχία, βρῆκε καὶ ἄγγιξε τὴ ζωντανὴ πραγματικότητά τοῦ τάφου τοῦ Φιλίππου Β', ὅπως τὸν φρόντισε πρὶν ἀπὸ χιλιάδες χρόνια ὁ Ἀλέξανδρος.

Στὸν Μανόλη Ἀνδρόνικο ἔλαχε ἡ μοναδικὴ τύχη νὰ ἐρμηνεύσει γνήσια ἔργα ἀρχαίας ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς, τὶς παραστάσεις ποὺ στόλιζαν τὸν τάφο τοῦ Φιλίππου καὶ τοὺς ἄλλους ποὺ κρύβονταν στὴ Μεγάλῃ Τούμπᾳ.

Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ σπουδαιότητα τῆς μεγάλης ἀνακάλυψης του ποὺ δὲν ὀφείλεται στὴν τύχη ἀλλὰ στὴν ἀκαμπτὴ θέλησή του χάρις στὴν ὁποία ξεπέρασε τὰ ἐμπόδια ποὺ τοῦ παρουσιάζονταν, ὑπάρχει ἡ βαθύτερη καὶ πλατύτερη σημασία της ποὺ τὴν ἀποκαλύπτει ὁ ἴδιος: «Καὶ τότε κατάλαβα» λέγει «πῶς ὅ,τι εἶχαμε κάνει στὴν ἐρημιὰ τῆς Βεργίνας δὲν ἀφοροῦσε μονάχα τοὺς ἀρχαιολόγους. Μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψη τὴν εἶχε κιόλας ἀγκαλιάσει ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς λαός».

Πρὶν κλείσω τὸν λόγο μου γιὰ τὸν Μανόλη Ἀνδρόνικο θὰ ἐπισημάνω καὶ μιὰ σύμπτωση: ἄφησε τὴν τελευταία του πνοὴ εἴκοσι πέντε χρόνια μετὰ τὸν φίλο καὶ δάσκαλό του Χρῆστο Καροῦζο, τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἡμέρα, στίς 30 Μαρτίου.

Φέτος, στις 16 'Ιανουαρίου 1992 συμπληρώθηκαν 100 χρόνια από τον θάνατο του πρώτου Γραμματέως τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας, του 'Αλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους "Ἕλληνες τοῦ 19ου αἰώνα. Γεννημένος τὸ 1809 εἶχε δάσκαλο ἀνάμεσα σὲ ἄλλους τὸν Γεώργιο Γεννάδιο καὶ συμμαθητὲς τὸν Γρηγόριο Καμπούρογλου καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο. Τὸ 1837 σὲ ἡλικία 28 ἐτῶν ἔγινε, πράγμα τότε δυνατὸν, Γραμματεὺς τῆς νεογέννητης 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας τὴν ὁποία διοίκησε μέχρι τοῦ 1851, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία παραιτήθηκε ἐξαιτίας τῆς ἀντίθεσής του μὲ τὸν Κυριακὸ Πιπτάκη καὶ τὸν Γεώργιο Γλαράκη.

Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο τοῦ Ραγκαβῆ εἶναι μεγάλο καὶ πολυσχιδές. Μαζὶ μὲ τὸν 'Ανδρέα Μουστοξύδη εἶναι οἱ δύο "Ἕλληνες ποὺ γνώριζαν τότε, ἕως τὸ 1860, ἀρχαιολογία. Πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυση τῆς 'Εταιρείας καὶ τῆς 'Εφημερίδος 'Αρχαιολογικῆς, ἔκαμε ἀνασκαφές, ἐξέδωσε πρῶτος αὐτὸς ἀπὸ τοὺς "Ἕλληνες σύνταγμα ἐπιγραφῶν, τὸ φημισμένο δίτομο ἔργο *Antiquités Helléniques*, διετέλεσε καθηγητῆς τῆς 'Αρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο μετὰ τὸν Ross, καὶ συνέταξε χάριν τῶν 'Ελλήνων σημαντικὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ του βιβλία τὰ ὁποῖα μάλιστα ἐπανεκδίδονται, ὅπως τὸ *Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας* καὶ τὰ *Τοπογραφικὰ τῶν ἀρχαίων 'Αθηνῶν*. Ἡ δράση του ἀπὸ τὸ 1851 ἕως τὸν θάνατό του — δράση διδακτικὴ, πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ — δείχνει τὶς ικανότητές του. 'Αλλὰ τὸ φιλολογικὸ καὶ λογοτεχνικὸ του ἔργο, ποὺ ἄρχισε νὰ ἐπανεξετάζεται, ἀποτελεῖ καὶ τὴ μεγαλύτερη προσφορὰ τοῦ Ραγκαβῆ στὸν τόπο. Διηγήματα, μυθιστορήματα καὶ ποίηση ἀποτελοῦν μέρος τοῦ πληθωρικοῦ ἔργου του ποὺ κάλυψε ἀκόμη τὰ μαθηματικά, τὴ στρατιωτικὴ τέχνη (ὑπῆρξε στὴν ἀρχὴ ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ), τὴ γραμματολογία, τὴν κρυπτογραφία, τὴν κριτικὴ. Στὰ γραπτὰ του τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ καθαρὸτητα καὶ ἡ κομψότητα τῆς γλώσσας καὶ τοῦ ὕφους. Ρομαντικὸς ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν στρατιωτικῶν του σπουδῶν στὴ Βαυαρία, βυρωνιστῆς μάλιστα, ἐμπνεύστηκε, Φαναριώτης

αὐτός, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση καὶ τίμησε τὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα στρεφόμενος ὅμως βαθμηδὸν πρὸς τὸν ἀρχαϊσμό. Παρὰ τὶς μιμήσεις ξένων προτύπων, ὅπως στὸν *Αὐθέντη τοῦ Μορέως*, καὶ τὸν ψυχρὸ καὶ ἄψογο ἀρχαϊσμό του, ὀρισμένα ἔργα του ἐξακολουθοῦν νὰ συγκινοῦν καὶ νὰ εὐχαριστοῦν, ὅπως ὁ *Συμβολαιογράφος* ἢ ποιήματά του ὅπως ἐκεῖνο τοῦ 1836 γιὰ τὸν ποιητὴ Ἀθανάσιο Χριστόπουλο πὺ κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Πολυλᾶ ἐπαινοῦσε ὁ Σολωμός. Τελειώνοντας τὸ μνημόσυνο τοῦ πρώτου Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας, σᾶς θυμίζω πῶς ἓνα ποίημά του, ὁ *Κλέφτης*, εἶναι τὰ λόγια τοῦ γνωστότατου ἐμβατηρίου πὺ ἀρχίζει μὲ τὸν στίχο *Μαύρ' εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνά*. Οἱ πραγματικοὶ δημιουργοὶ κι ὅταν γεράσουν ἐξακολουθοῦν νὰ βρίσκονται ἀνάμεσά μας.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διεξήγαγε κατὰ τὸ 1991 ἀνασκαφές καὶ συντηρήσεις μνημείων σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ὅρισμένες ἀπὸ αὐτὲς βρίσκονται στὸ τέλος τους περίπου καὶ ἐλπίζουμε ὅτι σύντομα θὰ συμπληρωθοῦν μὲ πλήρεις ἐπιστημονικὲς δημοσιεύσεις πὺ θὰ κάνουν γνωστὰ τὰ σημαντικὰ πορίσματα πολυετῶν ἐρευνῶν.

Ἐνασκαφές

Στὸν Ραμνούντα ἐρευνήθηκε τὸ ΝΑ τμήμα τοῦ φρουρίου, τὸ μεταξὺ τῆς νότιας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πύλης. Στὸν χῶρο αὐτὸ ὅπου εἶχαν ἀποτεθεῖ ἀπὸ τὸν Βαλ. Στάη μεγάλες ποσότητες χωμάτων τῶν ἀνασκαφῶν του, ἔγινε πρῶτα ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τῶν χωμάτων αὐτῶν καὶ κατόπιν ἡ ἀφαίρεση τοῦ νεώτερου στρώματος πὺ ἐκάλυπτε τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια. Ὅπως ἀποδείχτηκε καὶ τὸ ἀνώτερο νεώτερο στρώμα ἦταν καὶ αὐτὸ ἐπίχωση τοῦ Στάη, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποκαλύψει τὰ ἐρείπια καὶ τὰ εἶχε κατόπιν καλύψει καὶ πάλι (εἰκ. 1).

Τὰ κτίσματα πὺ βρέθηκαν μεταξὺ νότιας καὶ ἀνατολικῆς πύλης ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ φρουρίου, ὁ ὁποῖος σώζει τὴ μορφή τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ βίου τοῦ δήμου τοῦ Ραμνούντος, αὐτὴν πιθανῶς πὺ εἶδε ὁ περιηγητῆς Πausανίας κατὰ τὴ διάβασή του ἀπὸ ἐκεῖ. Τὸ τμήμα αὐτό, ὅπως καὶ ὀλόκληρο τὸ φρούριο, ἐγκαταλείφθηκε ὀμαλά, πιθανῶς κατὰ τὸν 3ο, τὸ πολὺ τὸν 4ο, μ.Χ. αἰῶνα. Στὸ γεγονός αὐτό, τῆς ὀμαλῆς ἐγκατάλειψης τοῦ φρουρίου, ὀφείλεται τὸ ὅτι σὲ ὅλους τοὺς χῶρους πὺ ἐρευνήθηκαν προκαταρκτικὰ δὲν βρέθηκαν ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἢ τῆς λατρείας, ἐκτὸς ἐκείνων πὺ ἐπειδὴ ἦταν φθαρμένα θεωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς κατόχους τοὺς ἄχρηστα, ὅπως οἱ ἄφθονοι μυλόλιθοι. Ἀνάμεσα στὰ ἄχρηστα βρέθηκαν καὶ πολλὲς ἐπιγραφές, παλαιότερων περιόδων, σὲ

1. PAMNOYS

B. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

φρούριο

δεύτερη πάντοτε χρήση, πού χρονολογούνται από τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα.

Μερικά ἀπὸ τὰ οἰκήματα πού ἀποκαλύφθηκαν εἶναι λατρευτικοῦ χαρακτήρα, πρόκειται δηλαδή γιὰ μικροὺς ναοὺς πού ἀναγνωρίζονται μόνο ἀπὸ τὸ σχέδιό τους ἢ ἀπὸ χαρακτηριστικὰ εὐρήματα. Τρία ἀπὸ τὰ οἰκήματα ἀναγνωρίζονται μὲ ἀσφάλεια, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν στὴ λατρεία κάποιας ἀπὸ τὶς θεότητες πού λατρεύονταν στὸ φρούριο τοῦ Ραμνοῦντος, γνωστὲς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές: τὸν Ἑρμῆ, τὸν Δία Σωτῆρα καὶ τὴν Ἀθηνᾶ Σώτειρα, τὸν Ἥρωα Ἀρχηγέτη, τὸν Διόνυσο, τὴ Μητέρα τῶν Θεῶν καὶ τοὺς αἰγυπτιακοὺς θεοὺς.

Στὸ μικρότερο ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἱερὰ οἰκοδομήματα πού ἀποκαλύφθηκαν βρέθηκε στὴ θέση του, στὸν πρόδομο τοῦ ναΐσκου, τὸ κάτω μέρος τετράγωνης ἀρχαϊκῆς ἐρμαϊκῆς στήλης μὲ τὴ βάση της χωμένη στὸ ἔδαφος ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια (εἰκ. 2). Τὸ ἄνω μέρος της εἶχε συρθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς τὰ ΝΑ. Ἡ στήλη αὐτὴ, συγκολλημένη σήμερα, χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 3).

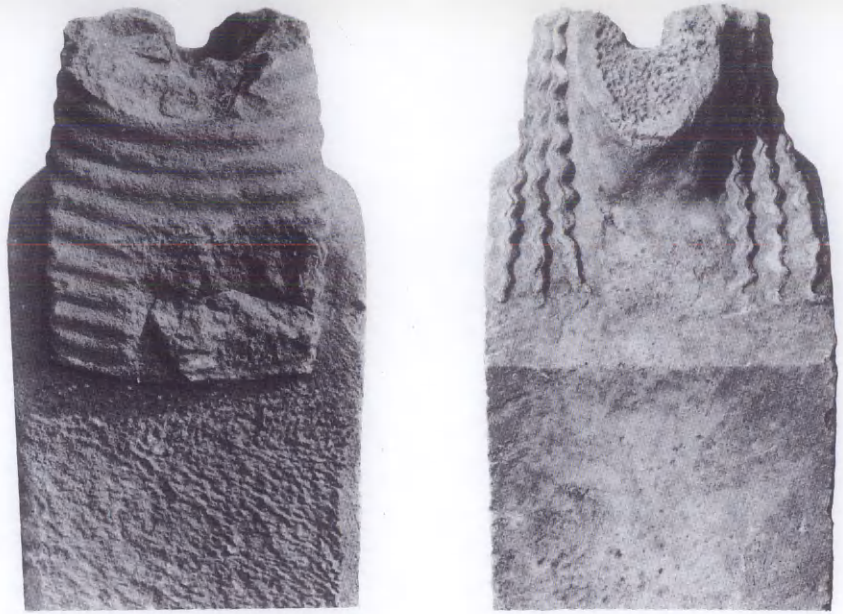
λατρευτικὰ
κτίσματα

ἐρμαϊκὴ στήλη

3 —

2 Ὁ πρόδομος ναΐσκου μὲ τὴ βάση τῆς ἐρμαϊκῆς στήλης.

4-5 Τὸ ἄνω μέρος ἐρμαϊκῆς στήλης τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Τὸ πρόσωπο πὸν λείπει ἦταν κατασκευασμένο ἀπὸ ἄλλο κομμάτι μαρμάρου (εἰκ. 4-5). Ἡ ἴδρυση τῆς στήλης στὸν πρόδομο τοῦ ναΐσκου ἔγινε σὲ μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν κατασκευή της χρόνια, πιθανῶς στὰ ὕστερα ἑλληνιστικά. Πιθανὸν εἶναι ἀκόμη πὼς στὸν ναΐσκο λατρευόταν ὁ Ἐρμῆς τοῦ ὁποίου παλαιότερη τετράγωνη στήλη μὲ ἐπίγραμμα βρέθηκε τὸ 1990.

ναὸς Ἀφροδίτης
Ἡγεμόνης

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς ἡ κεράμωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης Ἡγεμόνης πὸν εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1990 σὲ πλῆθος μικρῶν θραυσμάτων συγκολλήθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε. Σήμερα κατέχουμε σὲ ἄρτια μορφή ἓνα μεγάλο μέρος της, τὸ ἓνα τέταρτο περίπου, προσιτὸ σὲ ὠφέλιμη καὶ ἀποκαλυπτικὴ μελέτη.

τιμητικά
ψηφίσματα

Ὁ Ραμνοῦς εἶναι ὁ δῆμος τῆς Ἀττικῆς μὲ τὶς περισσότερες ἐπιγραφές. Κατὰ τὴν τελευταία ἀνασκαφὴ τοῦ φρουρίου βρέθηκε ψηφίσμα γιὰ τὸν στρατηγὸ τῆς παραλίας Δημόστρατο Δημητρίου Φλυέα πὸν τὸν τιμοῦν *οἱ τεταγμένοι τῶν παροίκων*. Τὸν ἴδιο στρατηγὸ εἶχαν τιμήσει τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ *οἱ στρατευόμενοι Ἀθηναίων*.

Μὲ ἄλλα ψηφίσματα τιμῶνται ἐπίσης οἱ στρατηγοὶ Πάμφιλος Δημητρίου Κεφαλῆθεν, Ἀντισθένης Ἡλιοδώρου

Διομεύς, ὁ ἀγνώστου δήμου Γόργιππος καὶ ὁ Διομήδης Διοδώρου Πτελεάσιος. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει, γιὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία χρονολογεῖται, ἐλλιπὲς ψήφισμα τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μὲ τὸ ὁποῖο τιμῶνται ὁ Φιλοκλῆς Προκλέους Ἐκαλῆθεν καὶ ὁ Διόδωρος Οἰνοστράτου Ἀναγυράσιος, γιὰ τὴν καλὴ τους στάση ἀπέναντι στὸν στρατηγὸ Διομήδην καὶ τοὺς στρατιῶτες τοῦ φρουρίου. Μὲ ἔρευνα πού ἔγινε ἀποδόθηκε στὸν Ραμνούντα καὶ τὸ ψήφισμα IG II² 1309 ἐπὶ Καλλιστράτου ἄρχοντος.

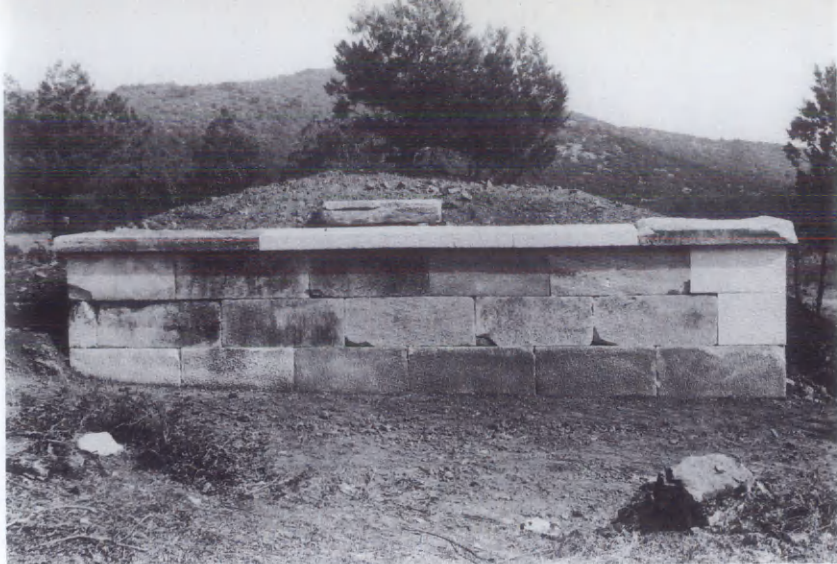
Κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι κατάλογος ἐρανοιστῶν τῶν μέσων τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος, στὸν ὁποῖο ἀπαντοῦν ὀνόματα κατοίκων τοῦ Ραμνούντος, γνωστὰ ἀπὸ τὶς ἐπιτύμβιες στήλες τους.

Τὶς σχέσεις τοῦ στρατηγοῦ τῆς παραλίας μὲ τοὺς στρατιῶτες καὶ τοὺς δημότες διαφωτίζουν νέες ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὰς στὸν Δία Σωτῆρα καὶ τὴν Ἀθηνᾶ Σώτειρα. Σὲ μία ἀπὸ αὐτὲς ὁ στρατηγὸς Ἐλπίας Ἐλπίου Κοιθυλῆθεν ἀφιερώνει τὸ 117/6 π.Χ. στὸν Δία Σωτῆρα καὶ στὴν Ἀθηνᾶ Σώτειρα τρεῖς χάλκινες λαμπάδες γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ Νίκη στὴ λαμπαδηφορία τοῦ Ξενοκράτους Κοιθυλῆθεν ἐκ τῶν πολιτῶν, τοῦ Πολεμάρχου Μαραθωνίου ἐκ τῶν στρατευομένων καὶ τοῦ Δημητρίου Ἀντιοχέως ἐκ τῶν ξένων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ δύο πρῶτοι νίκησαν στὰ Διογένεια καὶ ὁ τρίτος στὰ Πτολεμαῖα, στὸ ἀγώνισμα τῆς λαμπάδος (εἰκ. 6). Νίκη

ἀναθήματα
στὸν Δία
Σωτῆρα
καὶ τὴν Ἀθηνᾶ
Σώτειρα

6-7 Βάσεις χάλκων λαμπάδων, ἀναθημάτων στὸν Δία Σωτῆρα καὶ τὴν Ἀθηνᾶ Σώτειρα.

8 Ὁ ταφικὸς περίβολος τοῦ Μενεσιτίδου ὅπως ἀναστηλώθηκε.

στὰ Πτολεμαῖα ἐνὸς [..]ήτου Δημητρίου Μιλησίου διαιωνίζει ἐπιγραφή μικροῦ βάρθρου ποὺ ἔφερε χάλκινη λαμπάδα, ἐνῶ νίκη στὰ Διογένεια τοῦ Διοδότου Διοτίμου Κυδαντίδου ἀναγγέλλει ἄλλο βάρθρο ποὺ χρησιμοποιήθηκε δεύτερη καὶ τρίτη φορά: στὴν ἀρχικὴ του χρῆση, κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα, ἔφερε Ἐρμῆ τετράγωνο, ἀνάθημα Ἀθηναίων ἐφήβων. Ἄλλο ὠραῖο βάρθρο μορφῆς ἐπικράνου παραστάδος μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση, ὅπως καὶ τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἐλπίου, ἔφερε καὶ αὐτὸ χάλκινες λαμπάδες· ἡ ἀναθηματικὴ του ἐπιγραφή λαξεύτηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους γιὰ νὰ χαραχθεῖ νέα, κάτι ποὺ δὲν ἔγινε ποτέ (εἰκ. 7).

ὄρος αὐλῆς

Τέλος, ἐκτὸς ἀπὸ θραῦσμα θρανίου ἀφιερωμένου στὴν Ἄ-
 Ἥρωος Ἀρχηγέτου φροδίτη, τὴν Ἠγεμόνη προφανῶς, βρέθηκε ὄρος οἰκίας τοῦ
 314/3 π.Χ. ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν ἄρχοντα Νικόδωρο
 καὶ ἀκόμη ἄλλος ὄρος αὐλῆς ἱερᾶς τοῦ Ἥρωος Ἀρχηγέτου.
 Γνωστῆς ἐλλιποῦς ἐπιγραφῆς στὸν Ἥρωα Ἀρχηγέτη βρέ-
 θηκε τὸ ἀριστερὸ τμήμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅτι τὸ
 μνημεῖο ἦταν ἀνάθημα τοῦ Ραμνοῦσιου Ἀντιφάνους. Μὲ τὸ
 νέο θραῦσμα γίνεται φανερό ὅτι ἡ παραδεδεγμένη χρονολό-
 γηση τῆς ἐπιγραφῆς πρέπει νὰ ἀναβιβασθεῖ στὸν 6ο π.Χ.
 αἰῶνα.

ἀναστηλώσεις

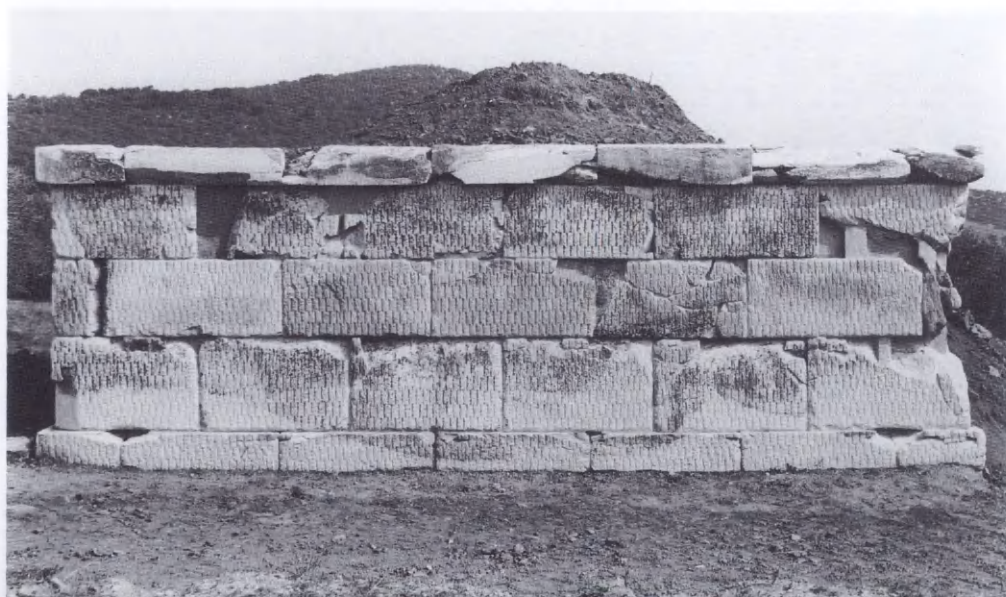
ταφικῶν περιβόλων

Κατὰ τὸ 1991 ἀναστηλώθηκαν πλήρως, μὲ τὰ ἴδια τους τὰ
 μέλη, τρεῖς ταφικοὶ περίβολοι, τῆς οἰκογενείας τοῦ Μενε-
 στίδου (εἰκ. 8), τοῦ Εὐφράνορος (εἰκ. 9-10) καὶ τρίτος ἀνώ-

9

9-10 Ὁ ταφικὸς περίβολος τοῦ Εὐφράνορος ὅπως ἀναστηλώθηκε: νότια καὶ ἀνατολικὴ πλευρά.

νυμος, και οί τρεῖς στό τέλος τῆς νότιας ὁδοῦ τοῦ δήμου. Ἡ ἀναστήλωση πού ἔγινε μέ καθαρά ἀρχαιολογική μέθοδο και κριτήρια μᾶς ἀπέδωσε νέα μνημεῖα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο και τὴν ἴδια ἀπόλυτη ἐπιστημονική ἀκρίβεια ἔχουν ἀναστηλωθεῖ ἀκόμη οἱ ταφικοὶ περίβολοι τοῦ Διογέι-
 τονος, τῆς Μνησικρατείας, τοῦ Ἀθηνοδώρου και ἕνας ἀνώ-
 νυμος τῆς βόρειας ὁδοῦ. Μὲ τὴν ἐξάιρεση τοῦ Κεραμεικοῦ, ὁ
 Ραμνοῦς εἶναι τὸ μόνο μέρος τῆς Ἀττικῆς ὅπου μπορεῖ νὰ
 μελετηθεῖ ἡ μνημειώδης ταφική ἀρχιτεκτονική τοῦ 4ου π.Χ.
 αἰώνα στὴν πραγματική της μορφή.

2. ΓΛΑΣ

ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Μὲ τὸν καθαρισμὸ και τὴν ἀνασκαφή τοῦ κτιρίου Κ, τῶν
 πρὸς Β τῶν δωματίων Ν1-Ν3 και τοῦ ὑπαιθρίου χώρου Ν4
 μεταξὺ αὐτῶν και τοῦ κτιρίου Μ συμπληρώθηκε ἡ ἔρευνα
 τῶν κτισμάτων τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου τοῦ Γλαῖ (εἰκ. 11).

11 Κτίρια Κ, Ν και Μ. Κάτω δεξιά οἱ ἀναβάθρες πρὸς τὰ Κ2 και Κ3.

Τὸ κτίριο Κ σώζεται σήμερα ὑπὸ τὴ μορφή λιθόχτιστου κρηπιδώματος (μήκους 94 μ. καὶ πλάτους 8 μ.), τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσχυροὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους ποὺ συγκρατοῦν πυκνὸ λιθολόγημα μεταξύ τους καὶ ἦταν χτισμένοι σὲ διάταξη μαιάνδρου, τοῦ ὁποῖου τὰ ἀνοίγματα κλείνουν μὲ ἄλλους προχτισμένους τοίχους. Τὰ ἐγκάρσια σκέλη τοῦ μαιάνδρου ποὺ σχηματίζουν ἀγκῶνες στὶς προσόψεις τοῦ κρηπιδώματος διαιροῦν τὸ κτίριο σὲ πέντε τμήματα ἐναλλασσόμενου μήκους. Τὸ κρηπίδωμα δὲν διατήρησε πουθενὰ τὸ ἀρχικό του ὕψος καὶ ἔτσι δὲν φαίνεται πῶς ἐπικοινωνοῦσαν οἱ χῶροι μεταξύ τους· στὴ δυτικὴ του πρόσοψη ὅμως σῶθηκαν δύο λιθόχτιστες ἀναβάθρες ποὺ ὀδηγοῦν πρὸς τὴν κεντρικὴ πλατεία τοῦ περιβόλου.

Τὰ δωμάτια Ν1-Ν3 (εἰκ. 12) εἶναι προσκτισμένα στὸ Κ5, τοῦ ὁποῖου ἀποτελοῦν συνέχεια πρὸς Β· σκεπασμένα ἀπὸ ἰσχνὲς ἐπιχώσεις προερχόμενες ἀπὸ τὶς πεσμένες πλῆθεις τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοίχων ἀπέδωσαν λίγα κεραμεικὰ εὐρήματα, κυρίως κύλικες (εἰκ. 13) καὶ οἰκιακὰ σκεύη μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ κρατευτές (εἰκ. 14), καθὼς καὶ πλῆθος ἀπὸ κομμάτια τοιχογραφιῶν ποὺ βρίσκονται ἀκόμη στὸ στάδιο τοῦ καθαρισμοῦ καὶ ἀπεικονίζουν καθὼς φαίνεται ἀνθρώπι-

12 Τὰ δωμάτια Κ5, Ν1, Ν2-Ν3 καὶ ὁ ὑπαίθριος χῶρος Ν4. Στὸ βάθος τὸ κτίριο Μ.

13 Κύλιξ.

14 Κομμάτια κρατευτῶν ἀπὸ τὸν χῶρο Ν4.

15 Φύλλα ἀπὸ μολύβι ἔξω ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ κτιρίου Μ.

νες μορφές καὶ ἀρχιτεκτονικά μέλη κτιρίων. Στὸ δάπεδο ἔξω ἀπὸ τὰ δωμάτια βρέθηκαν καὶ φύλλα ἀπὸ μολύβι (εἰκ. 15). Τὰ κτίρια ἦταν ἀποθηκευτικοὶ χῶροι, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ χρονολογοῦνται μετὰ τὴν ἀρχὴ ἕως πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΥἼΒ IIIB περιόδου.

Σε συνεννόηση με τὴ Βρετανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή (Elizabeth French) ἄρχισε ἡ χαρτογράφηση καὶ καταγραφή σὲ ἠλεκτρονικὴ τράπεζα πληροφοριῶν ὅλων τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς μείζονος περιοχῆς Μυκηνῶν. Σκοπὸς τοῦ προγράμματος εἶναι ἡ ἐκπόνηση καὶ δημοσίευση ἀρχαιολογικοῦ χάρτη τῶν Μυκηνῶν ποὺ θὰ περιλαμβάνει ὅλες τὶς ἀνακαλύψεις ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς χαρτογραφήσεως τοῦ Β. Steffen τὸ 1866. Ἡ ἀποτύπωση ἐπικεντρώθηκε φέτος στοὺς τομεῖς Ἀλεπότρυπα, Κάτω Πηγάδι, Ἁγιος Γεώργιος, Κουτσουβέλα, Ἀσπρόχωμα, Καψαλᾶ, τὴν κορυφογραμμὴ τῆς Παναγίας, τὶς ὄχθες τοῦ Χάβου καὶ τὶς πλαγιὲς τοῦ Προφήτη Ἡλία καὶ κάλυψε τάφους, τοίχους, κτίρια καὶ λείψανα τοῦ μυκηναϊκοῦ ὀδικοῦ δικτύου. Συγχρόνως καθαρίστηκαν ἐννέα θαλαμοειδεῖς τάφοι στὶς θέσεις Κάτω Πηγάδι καὶ Ἁγ. Γεώργιος ποὺ εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ πλάνητες ξένους ἐπισκέπτες καὶ οἱ εἴσοδοί τους χτίστηκαν μὲ λιθοδομὴ κατ' ἀπομίμηση τῆς ἀρχικῆς τους ξερολιθιάς, ὥστε νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ περαιτέρω μετατροπὴ τους σὲ τρωγλές καὶ ἐστίες ἀκαθαρσίας.

3. ΜΥΚΗΝΕΣ

ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Μὲ γοργὸ ρυθμὸ συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης καὶ ἀποκατάστασης τῶν μνημείων, καθὼς καὶ διαμόρφωσης τοῦ χώρου στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα τῆς Ἐπιδαύρου. Στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, ὅπου τὰ λείψανα τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, καθαρίστηκαν τὰ ἐρείπια τοῦ φυλακείου ποὺ ἔκτισε ἐκεῖ ὁ Π. Καββαδίας μὲ ἀρχαῖες πέτρες (εἰκ. 16-17). Γιὰ τὴν κατασκευὴ του εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καὶ μεγάλο τεμάχιο τοῦ τελευταίου πρὸς τὰ νότια πεσσίσκου ἀπὸ τὴν πρόσοψη τοῦ κλασικοῦ τεμένους τῶν μουσῶν, πάνω στὸν ὁποῖο χαράχθηκε ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πυροφόρου (εἰκ. 18).

4. ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

Ἱερὸ

Ἀπόλλωνος Μαλεάτα

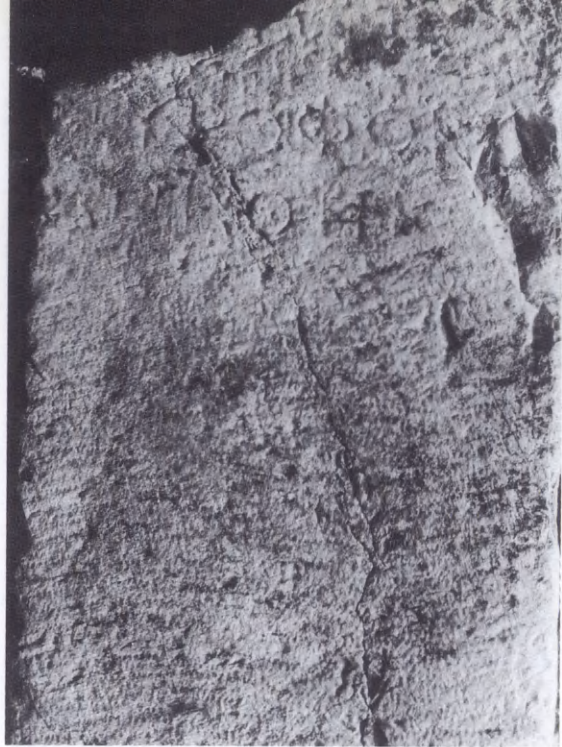
Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

φυλακεῖο

16-17 Τα έρείπια τοῦ φυλακείου πρὶν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμό.

18 Ὁ ἐνεπίγραφος πεσσίσκος τοῦ τεμένους τῶν μουσῶν.

19 Ἡ διαμόρφωση τοῦ ὑπαίθριου ναόσχημου τεμένους στὸ μυκηναϊκὸ ἄνθηρο.

Στὰ δυτικά τοῦ ἱεροῦ ἐπιστρώθηκε ὀριστικά ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου μυκηναϊκοῦ ἀνδῆρου, πάνω στὸ ὁποῖο ἐγκαταστάθηκε τὸ ναόσχημο ὑπαίθριο τέμενος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 19).

νυμφαῖο

Οἱ ἐργασίες ὀλοκληρώθηκαν ἐπίσης στὸν χῶρο τοῦ ἐντυπωσιακὰ σωζόμενου ρωμαϊκοῦ νυμφαίου (εἰκ. 20-21). Οἱ βάσεις τῶν κτιστῶν πεσσῶν τῆς προσόψεως συντηρήθηκαν, ὁ πρὸς τὴ δεξιάμενὴ τοῖχος τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου ἀποκαταστάθηκε μέχρι τὴ γένεση τοῦ τόξου τῆς στέγης καὶ τὰ τόξα τῶν κογχῶν στὸν ἴδιο τοῖχο ἀποκαταστάθηκαν μὲ ἀρχαίους ὀπτοπλίνθους (εἰκ. 22).

σκανᾶ

Στὸ ρωμαϊκὸ κτίριο τῆς σκανᾶς ὀλοκληρώθηκε τὸ ἀρμολόγημα στοὺς τοίχους μὲ ἐξάιρεση τὸν ΒΔ χῶρο, στὸν ὁποῖο λόγω τῆς ὑπαρξῆς τῶν παλαιότερων λειψάνων τὸ δάπεδο δὲν ἔχει ἀκόμη διαμορφωθεῖ. Ἐπίσης στὸν στεγασμένο μὲ διπλὴ καμάρα κεντρικὸ χῶρο διανομῆς τῆς σκανᾶς ἀναστηλώθηκε πάνω σὲ συμπλήρωμα τῆς βάσης τοῦ ἀπὸ ψαμμίτη ὁ σωζόμενος πεσσός (εἰκ. 23). Τὰ ὑποστυλώματα αὐτὰ εἶχαν τὸ ἐνδιαφέρον σχῆμα τῶν ἀντινῶτων ἡμικιόνων.

λουτρό

Ἡ μελέτη ἀποκατάστασης τοῦ λουτροῦ στὸ νότιο τμήμα τῆς σκανᾶς πραγματοποιήθηκε κατὰ τὸ τμήμα τῆς πού ἀφοροῦσε στὴν εἴσοδο τοῦ χώρου (εἰκ. 24): Ὁ δεξιὸς τοῖχος τοῦ καμαροσκεποῦς διαδρόμου πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ λουτροῦ ἀποκαταστάθηκε ὅσο χρειαζόταν γιὰ νὰ στηρίξει πάλι τὸ

20-21 Τὸ νυμφαῖο πρὶν καὶ μετὰ τὴ συντήρηση.

22 Οί κόγχες στὸν ἀνατολικὸ χῶρο τοῦ νυμφαίου μετὰ τὴ συντήρηση.

μετέωρο ἀνώφλι τῆς εἰσόδου, ἐνῶ τὸ πλήρωμα ἀνάμεσα στὸν διάδρομο αὐτὸ καὶ τὸ εὐρύτερο τόξο ποὺ ἔνωσε τὸ συγκρότημα τῆς σκανᾶς μὲ τὴ νοτιότερα εὐρισκόμενη δεξιά-μενὴ τοῦ Ἀντωνίνου ἀπλῶς στερεώθηκε (εἰκ. 25).

Σὲ ἔκπληξη ὁδήγησε ἡ συνέχεια τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ἀνασκαμμένου ἀπὸ τὸν Καββαδία συγκροτήματος ρωμαϊκῶν

23 Ὁ ἀναστηλωμένος πεσσὸς τῆς σκανᾶς.

χρόνων στὰ νότια τῆς δεξαμενῆς τοῦ Ἀντωνίνου. Στὸ ἀπότομο πρηνές πρὸς τὰ νότια ὁ Καββαδίας ἄφησε ἄσκαφο τὸ σημαντικότερο καὶ καλύτερα σωζόμενο τμῆμα του, ἓνα μι-

24-25 Ἡ εἴσοδος τοῦ λουτροῦ πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.

κρὸ δηλ. συγκρότημα λουτρῶν (εἰκ. 26), μὲ δύο caldaria τῶν ὁποίων σώθηκαν οἱ φοῦρνοι καὶ οἱ σωληνοειδεῖς πήλινοι στυλίσκοι τῶν ὑποκαύστων (εἰκ. 27) καὶ ἓνα tepidarium μὲ ἴχνη ἀπὸ τὸ μαρμαροθέτημα στὸ δάπεδό του καὶ δύο ἡμικυκλικούς, ἐπενδεδυμένους μὲ μαρμαρόπλακες λουτῆρες στὶς ἐξωτερικὲς πλευρὲς του (εἰκ. 28-29). Σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο στὰ ΝΑ ἀποκαλύφθηκε ἀκόμη μία ἐπιμήκης πτέρυγα τοῦ συγκροτήματος.

Στὸν χῶρο τῆς εἰσόδου τοῦ ἱεροῦ ἡ μελέτη διαμόρφωσης προέβλεψε τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀνωτέρων δόμων τῆς ἀπόληξης τοῦ μεγάλου πώρινου ἀναλήμματος, ὥστε παρὰ τὴν ἀπαραίτητη ἐπίχωση τοῦ βαθύτερου τμήματος τῆς κατασκευῆς νὰ παραμείνουν ὀρατὰ ἀνάλημμα καὶ ἀνώτερες βαθμίδες τῆς κλασικῆς κλίμακας εἰσόδου. Ἔτσι τοποθετήθηκαν στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἀναλήμματος δέκα νέοι λιθόπλινθοι κατανεμημένοι σὲ δύο στρώσεις καὶ τὸ ἔδαφος δια-

26 Ὁ χῶρος τῶν λουτρῶν στὰ ΝΑ τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὴν ἀνασκαφή.

27 Χῶρος ὑποκαύστου στὸ ΝΑ συγκρότημα.

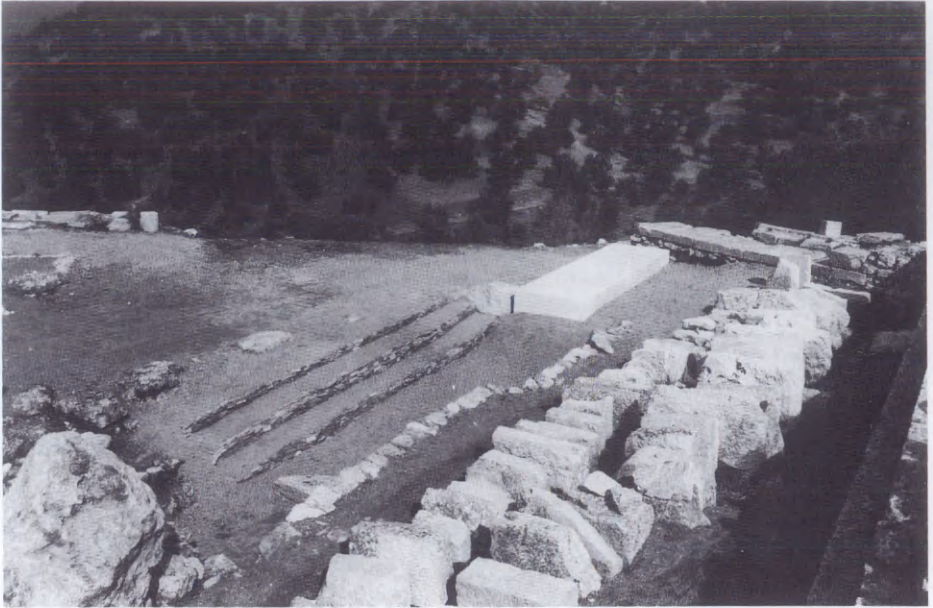

28 Τὸ tepidarium μὲ τoὺς λουτήρες.

29 Ὁ καλύτερα σωζόμενος λουτήρας.

30 Τὸ ἄκρο τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος πρὸς τὴν κλασικὴ εἴσοδο ἀποκατεστημένο.

31 Τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ τεμένους τῶν μουσῶν.

32 Ἡ διαμόρφωση τῆς πρόσβασης πρὸς τὸ ἱερό.

μορφώθηκε δίπλα τους στὸ προβλεπόμενο ἐπίπεδο (εἰκ. 30). Κατὰ τὴν προετοιμασία γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου μελετήθηκε καὶ ἡ στενὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κλασικοῦ τεμένους τῶν μουσῶν, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πρὸς Νότο ὄριο τῆς κλίμακας: Πάνω σὲ βάση ἀπὸ τεμάχια ἀσβεστολίθου εἶχαν τοποθετηθεῖ ὄρθιοι λιθόπλινθοι ἀπὸ πῶρο, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. κατακλίθηκαν, ἀφήνοντας ἐλεύθερη τὴν πρόσβαση ἀπὸ τὰ πλάγια τῆς ἤδη μερικῶς ἐπιχωσμένης κλίμακας (εἰκ. 31).

Ἡ μελέτη διαμόρφωσης ἀπέβλεψε περαιτέρω στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας πρόσβασης τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὸν ἐπισκέπτη. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἐργοταξιακὰ ἡ ἐργασία στὸ πολὺ χαμηλότερο ἐπίπεδο βόρεια τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος, ἐπιστρώθηκε μὲ τριμμένο τοπικὸ πέτρωμα (καβριά) σὲ ἀθέατη ἀπὸ τὸ ἱερό πλευρὰ τοῦ ἐλαιώνα δρόμος πλάτους 3 μ., ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ περιφραγμένου χώρου στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο μπροστὰ ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ πρόπυλο τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 32). Παράλληλα καθαρί-

33 Ὁ ἀγωγὸς μπροστὰ ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ πρόπυλο.

34 Τεμάχια κιονίσκου ἀπὸ τὴν πρόσοψη τῆς στοᾶς.

35 Τεμάχιο ἀναγλύφου μὲ μορφή ποῦ ἰππεύει δελφίνι.

στηκε και συντηρήθηκε ὁ ρωμαϊκῶν χρόνων τοῖχος ποῦ συγκρατοῦσε τὸ ἔδαφος στὰ ἀνατολικά τοῦ ἀνερχόμενου πρὸς τὸ πρόπυλο ἀρχαίου δρόμου. Μπροστὰ στὴν εὐθυνηρία τῆς κλίμακας τοῦ ρωμαϊκοῦ προπύλου πραγματοποιήθηκε τομὴ στὸν δρόμο, στὴν ὁποία μελετήθηκε ἡ πορεία τοῦ μεγάλου ἑλληνιστικοῦ ἀγωγοῦ ἀπορροῆς τῶν ὑδάτων τῆς πλατείας τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 33). Στὸν ἀγωγὸ αὐτό, ὁ ὁποῖος στρεφόταν ἐδῶ πρὸς τὰ βορειοδυτικά, διοχετεύθηκαν ἀργότερα καὶ τὰ νερὰ ποῦ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὴ μεγάλη δεξαμενὴ τοῦ Ἄντωνίνου.

Κατὰ τὶς ἐργασίες παρατηρήθηκαν καὶ συντηρήθηκαν ἐνεπίγραφοι λίθοι καὶ ἤλθαν στὸ φῶς ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὅπως τὰ τεμάχια ἑνὸς γωνιαίου ἐντοιχισμένου κίονα τῆς στοᾶς (εἰκ. 34), καθὼς καὶ τεμάχια γλυπτῶν, ὅπως τὸ μαρμάρινο θραῦσμα μορφῆς ποῦ ἱππεύει δελφίνι (εἰκ. 35). Ἡ παρουσία τοῦ ἀναθήματος αὐτοῦ στὸ ἱερὸ τοῦ Μαλεάτα φαίνεται νὰ ἐνισχύει τὴ σχέση τοῦ σπάνιου αὐτοῦ θέματος —τοῦ ὁποῖου παραλλαγές ἀπέδωσαν τὸν Ἄριωνα ἢ τὸν Ταραντῖνο ἥρωα Φάλανθο— μὲ τὸν Δελφίνιο Ἄπολλωνα.

Στὸ Ἔργον 1990 (σ. 21) παρουσιάζεται ἡ κατανομὴ τῶν καννάβων στοὺς ὁποίους ἔγιναν ποικίλες γεωφυσικὲς μετρήσεις. Ὁ σκοπὸς τῶν ἐργασιῶν ποῦ ἔγιναν τὸ 1991 ἦταν ἡ ἀπόδειξη καὶ ἡ αὐξηση τῆς ἀξιοπιστίας τῆς γεωφυσικῆς ἐπιστήμης γιὰ ἓνα συγκεκριμένο ἀρχαιολογικὸ σχηματισμὸ ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὸν κάρναβο 55. Ἡ εἰκόνα 36 παρουσιάζει τμῆμα θαμμένου ἀρχαίου δρόμου ὡς ἐπιμήκη σχηματισμὸ σὲ διεύθυνση Α-Δ καὶ στοὺς τέσσερις χάρτες. Οἱ τελευταῖοι ἔγιναν ἀπὸ μετρήσεις τεσσάρων τύπων συσκευῶν.

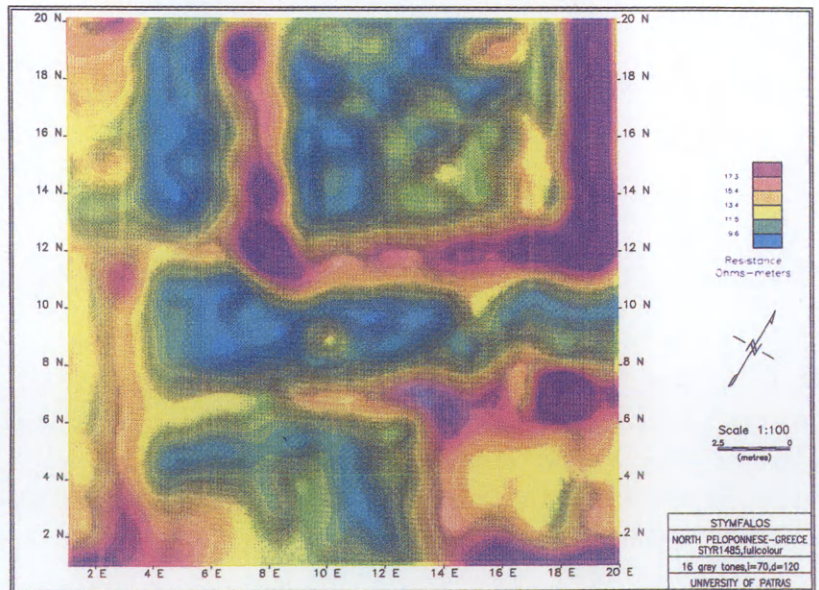
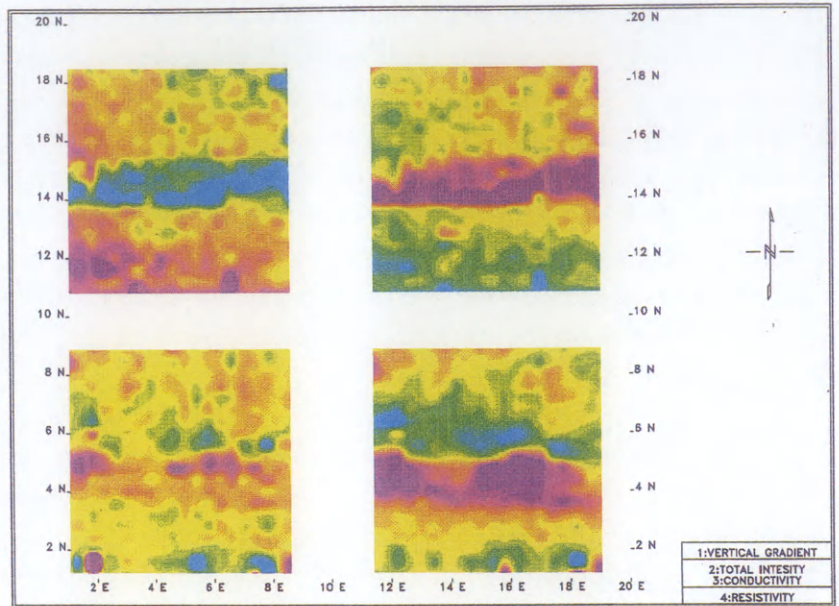
5. ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ

ΣΤΥΜΦΑΛΟΣ

γεωφυσικὲς

ἐρευνες

ΣΤ. ΠΑΠΑΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Οι μετρήσεις άφοροῦσαν τις διαφορές που παρουσιάζει ὁ ἀρχαιολογικός σχηματισμός σέ σχέση με τὸ χῶμα που τὸ καλύπτει. Οἱ διαφορές αὐτές κατοπτρίζουν ἠλεκτρικές, μαγνητικές καὶ ἠλεκτρομαγνητικές ιδιότητες που ἔχουν τὰ ὑλικά στὸ ὑπέδαφος τῆς ὑπὸ ἔρευνας περιοχῆς καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι μετρήσιμες.

Στὸ Ἔργον 1989 (σ. 22) παρουσιάσθηκε ὁ πρῶτος γεωφυσικός χάρτης ἑνὸς καννάβου ὁ ὁποῖος ἔδειξε τὸν ἐντοπισμὸ ἑνὸς μεγάλων διαστάσεων κτίσματος. Ὁ σκοπὸς τῆς ἔρευνας που παρουσιάζεται εἶναι ἡ ἐνίσχυση τῆς διακριτικῆς ικανότητος τῶν γεωφυσικῶν μετρήσεων ὑπὸ μορφή χάρτη, ὁ ὁποῖος περιέχει μὲν τις ἴδιες μετρήσεις ὅπως ἐκεῖνος τοῦ 1989, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ εἰδικὴ ἐπεξεργασία με νέο λογισμικὸ πολλῶν δυνατοτήτων.

Ἡ εἰκόνα 37 παρουσιάζει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς νέας ἐπεξεργασίας ὅπου ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ δεῖ πλέον καλύτερα τὴν κάτοψη ἑνὸς μεγάλου κτίσματος τὸ ὁποῖο ἀποτυπώθηκε σέ κλίμακα 1:100. Στὸν ἴδιο χάρτη φαίνεται καὶ ἡ ἔγχρωμη γεωφυσικὴ κλίμακα ἡ ὁποία δείχνει τὴν αὔξηση τῆς γεωφυσικῆς παραμέτρου ἀπὸ τὸ πράσινο μέχρι τὸ ἰώδες. Τὸ τελευταῖο δείχνει τὴ θέση τῶν θεμελιῶν πάχους 0.40 μ., τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν σαφεῖς ὀρθές γωνίες. Ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τὸ περίγραμμα τοῦ κτίσματος φαίνονται καὶ λεπτομέρειες τῶν ἐσωτερικῶν του χώρων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν γίνεῖ στὸν προηγούμενο χάρτη ἀντιληπτοί. Τοῦτο ὀφείλεται στὴν ἐξαιρετικὴ δυνατότητα τοῦ νέου προγράμματος ἀναλύσεως, ἐπεξεργασίας καὶ ἐρμηνείας τῶν γεωφυσικῶν μετρήσεων.

Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα τοῦ ὙΕ νεκροταφείου Κλάους Πατρῶν στὴ θέση «Κούκουρα», ἀνατολικά τοῦ ἐργοστασίου οἰνοποιίας Achaia-Clauss, ἐρευνήθηκαν τρεῖς βυθισμένοι, ἀλλὰ ἀσύλητοι λαξευτοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι (Η, Θ, Κ), ἐνῶ μιὰ

6. ΚΛΑΟΥΣ ΠΑΤΡΩΝ

Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

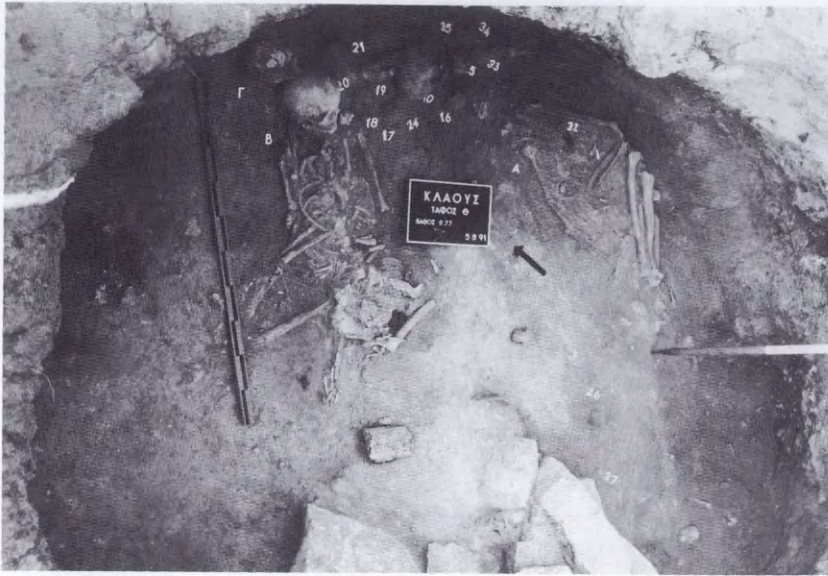
ξερολιθιά, που αποκαλύφθηκε τις πρώτες ημέρες της ανασκαφής και θεωρήθηκε ότι ανήκε σε τέταρτο τάφο (I), αποδείχθηκε τελικά ότι ανήκε σε κόγχη-όστεοφυλάκιο, λαξευμένη στο δεξιό τοίχωμα του δρόμου του τάφου Θ.

Οι δρόμοι και των τριών τάφων κατά το ανώτερο τμήμα του θαλάμου τους είχαν δυστυχώς καταστραφεί από τον μηχανικό έκσκαφέα (μπουλντόζα) κατά τη διάνοιξη δρόμου προ έτών στη θέση αυτή. Ευτυχώς δὲν προχώρησε βαθύτερα, αφήνοντας ανέπαφες τις ταφές και τὰ κτερίσματα.

38 Τάφος Η. Ταφές και κτερίσματα κατά χώραν.

Οι νέοι τάφοι (Η, Θ, Κ) είναι ὁμοιας κατασκευῆς και διαστάσεων με αὐτούς που ἐρευνήθηκαν κατά τις τρεῖς προηγούμενες περιόδους. Οἱ τάφοι Θ και Κ εἶχαν λάκκους λαξευμένους στο δάπεδο τῶν θαλάμων τους με καλυπτήριες πλάκες. Και οἱ τρεῖς τάφοι περιεῖχαν περισσότερες τῆς μιᾶς ταφές, που εἶχαν τοποθετηθεῖ ἐπὶ τοῦ δαπέδου και στοὺς

39 Τάφος Θ. Ταφές και κτερίσματα κατά χώραν.

40 Τάφος Κ. Ταφές και κτερίσματα κατά χώραν.

λάκκους, ἐνῶ πολλὰ παραμερισμένα ὄστὰ βρέθηκαν σὲ σωροὺς στὰ πλάγια τοιχώματα τῶν τάφων. Συνολικὰ μετρήθηκαν τριαντατέσσερις ταφές, κτερισμένες μὲ περισσότερα

ἀπὸ ὀγδόντα ὀλόκληρα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων (ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, μεγάλοι ἀμφορεῖς, κύπελλα, κέρνοι, ἀλάβαστρα, οἶνοχόες, δακτυλιόσχημα, σταμνίσκοι κ.ἄ.), πολλὰ ὄστρακα, χάλκινα ὄπλα (λόγχες καὶ ἓνα ξίφος τύπου Naue II) καὶ ἐργαλεῖα (ἓνα χάλκινο κλαδευτήρι (;), μαχαίρια, ξυράφια) καὶ διάφορα μικροευρήματα (χάλκινες καὶ ὀστίνες περόνες, τριχολαβίδες, πόρπες, χάλκινα δακτυλίδια καὶ δύο σφραγιδόλιθοι) (εἰκ. 38-39-40).

Τὰ εὐρήματα αὐτὰ χρονολογοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς τάφους στὴν ΥἼΕ ΠΙΑ-Γ περίοδο.

7. ΜΕΣΣΗΝΗ

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

ναὸς

Ἄρτέμιδος

Ὀρθείας

Στὰ ΒΔ τοῦ Ἀσκληπιείου ἦλθε στὸ φῶς πρόστυλος ναὸς διαστ. 8.42 × 5.62 μ. μὲ σχεδὸν τετράγωνο σηκό, ἀβαθὴ εὐρύτερο πρόδομο καὶ ράμπα στὸ μέσο τῆς τετράστυλης πρόσοψης (εἰκ. 41). Γύρω στὴν πρόσοψη τοῦ ναοῦ ἀποκαλύφθηκαν βάρθρα ἀναθημάτων καὶ ἐνεπίγραφες στήλες. Κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς, μέσα σὲ ἐπιχώσεις πλούσιες σὲ κεραμεικὴ βρέθηκαν δύο θησαυροὶ νομισμάτων, χαλκῶν τῆς Μεσσήνης καὶ ἀργυρῶν τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., καθὼς καὶ πλῆθος πήλινων εἰδωλίων, ποὺ εἰκονίζουσι κατὰ κύριο λόγο τὴν Ἀρτέμιδα ὡς Κυνηγέτιδα καὶ Φωσφόρο (εἰκ. 42). Ἡ θεὰ φορεῖ κοντὸ χιτῶνα καὶ δορὰ νεβρίδος, ψηλὲς δερμάτινες μπότες καὶ πόλο, κρατεῖ στὸ ἀριστερὸ μεγάλη λαμπάδα καὶ συνοδεύεται ἀπὸ σκύλο. Ἐνα ἀπὸ τὰ βάρθρα ἀναθημάτων, ὁ ραδινὸς πεσσὸς στὰ ἀριστερὰ τῆς ράμπας, φέρει ἐπὶ τῆς κυματιοφόρου στέψευς ἐλλειψοειδῆ ἐγκοπὴ μὲ μολυβδοχόηση γιὰ τὴ στήριξη χάλκινου ἀγαλματίου καὶ τὴν ἐξῆς τετράστιχη ἐπιγραφή τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ἐπὶ τοῦ μετώπου:

41 Ἀποψη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθείας ἀπὸ ΒΔ.

42 Πήλινο εἰδώλιο Ἀρτέμιδος με δάδα.

43 Δεξιὸν πόδι καὶ ἀντίστοιχο χέρι χαλκίνου ἀγάλματός Ἀρτέμιδος.

Διοσκουρίδας
 Ἀντικράτεος
 ἀγωνοθετήσας
 Ἀρτέμιτι Ὀρθείαι

Τὸ δεξιὸν χάλκινο χέρι ποὺ βρέθηκε μπροστὰ στὸν ναό, καθὼς καὶ τὸ ἐπίσης χάλκινο δεξιὸν πόδι μὲ ἐμβάδα, ποὺ βρέθηκε πέρυσι κοντὰ στὸ σηκό (εἰκ. 43), ἀνήκουν σὲ ἀγαλμάτιο Ἀρτέμιδος, ἀνιδρυμένο ἐπὶ τοῦ ἀναθηματικοῦ βήθρου τοῦ Διοσκουρίδα.

Στὸ λατρευτικὸ μαρμάρινο ἄγαλμα τῆς Ὀρθείας τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. πρέπει νὰ ἀνήκουν τὰ θραύσματα ποὺ βρέθηκαν πέρυσι (Ἔργον 1990, 72, εἰκ. 41) καὶ φέτος στὰ βόρεια τοῦ ναοῦ. Ἡ θεὰ εἰκονίζεται μὲ κοντὸ χιτῶνα καὶ δορὰ νεβρίδος, ὅπως στὰ εἰδώλια. Ἐνα σημαντικὸ ἐπιγραφικὸ κείμενο ἦλθε στὸ φῶς στὰ βόρεια τοῦ ναοῦ τῆς Ὀρθείας. Ἀποτελεῖ συνομολογία μεταξὺ Μεσσηνίων καὶ Μακεδόνων, συγκεκριμένα τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀντιπάτρου Πολυπέρχωνα, στρατηγοῦ τῆς Εὐρώπης, καὶ τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴν ἐγκατάσταση μακεδονικῆς φρουρᾶς στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἰθώμης τὸ 317 π.Χ.

τέμενος

Ἀθηνᾶς

Κυπαρισσίας

Κατὰ μῆκος τῆς πίσω (δυτικῆς) πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Ὀρθείας ἀποκαλύφθηκε ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐτέρου οἰκοδομήματος (εἰκ. 41), τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τοὺς καταλόγους τῶν *κιστιοκόσμων καὶ προστατῶν τῆς Ἀθηνᾶς Κυπαρισσίας*, ποὺ βρέθηκαν διάσπαρτοι στὸν γύρω χῶρο, πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ τέμενος τῆς θεᾶς αὐτῆς. Ἡ ἀβαθὴς ἰωνικὴ στοὰ μπροστὰ στὸ ἀνάλημμα τοῦ τεμένους τῆς Κυπαρισσίας Ἀθηνᾶς ἀποτελεῖ τὸ πρὸς Δυσμᾶς ὄριο τοῦ τεμένους τῆς Ὀρθείας.

Καὶ τὰ δύο τεμένη (Ὀρθείας καὶ Κυπαρισσίας) κατασκευάσθηκαν κατὰ τὴν πρώτη περίοδο οἰκοδομικῆς δραστηριότητος τῆς πόλεως, αὐτὴν τοῦ 4ου/3ου π.Χ. αἰ., ἐνῶ τὸ συγκρότημα τοῦ Ἀσκληπιείου, σύμφωνα μὲ τὰ νέα ἀνασκαφικὰ δεδομένα, οἰκοδομήθηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., πιθανῶς μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἔνταξη τῆς Μεσσηνίας στὴν Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία τὸ 183 π.Χ. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ συγ-

44 Ἐποψη τοῦ Σεβαστείου μετὰ τὴν διαίρεση τῶν χώρων, ἀπὸ Δ.

κροτήματος τοῦ Ἀσκληπιείου σχετίζεται ἄμεσα μετὰ τὴν περίοδο ἀκμῆς τοῦ Μεσσήνιου γλύπτη Δαμοφῶντα Φιλίππου, ὁ ὁποῖος καὶ φιλοτέχνησε ὅλα τὰ ἀγάλματα τῶν λατρευτικῶν οἴκων τοῦ συγκροτήματος, ἐκτὸς τῆς Μεσσήνης καὶ τοῦ σιδερένιου Ἐπαμεινώνδα.

Δαμοφῶν

Μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Ἀσκληπιείου, τὸ τέμενος τῆς Ὀρθείας ἔπαυσε νὰ λειτουργεῖ καὶ ἡ λατρεία τῆς μεταφέρθηκε στὸν οἶκο Κ τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ συγκροτήματος, στὸ νεώτερο δηλαδὴ Ἀρτεμίσιον, πού ἔφεραν στὸ φῶς οἱ ἀνασκαφές τοῦ Ὀρλάνδου κατὰ τὰ ἔτη 1962-1963.

Ἡ βόρεια ὑπερυψωμένη πτέρυγα τοῦ Ἀσκληπιείου μετὰ τὶς δύο συμμετρικὰ τοποθετημένους αἴθουσες ἐκατέρωθεν τοῦ βόρειου προπύλου, στίς ὁποῖες στεγάσθηκε στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῆς Ρώμης, περιλαμβάνει σειράν δωματίων, συμμετρικὰ διαταγμένων μέσα στίς δύο αἴθουσες (εἰκ. 44). Ἡ ἀρχικὴ λειτουργία τους πρέπει νὰ συνδέεται μετὰ τὴν λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σεβάστιον

Τὰ ἀγάλματα Ἀσκληπιοῦ καὶ παιδῶν ποὺ ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς Πausανίας (IV, 31, 10) φαίνεται πὼς ἦταν ἀνιδρυμένα μέσα στὸν οἶκο Η, στὴ ΒΑ γωνία τοῦ συγκροτήματος, πάνω σὲ λίθινο βᾶθρο, ποὺ λειτουργοῦσε ταυτόχρονα ὡς δεξαμενὴ κρήνης.

45 Ἐποψη νοτιοανατολικῆς αἴθουσας Ἀσκληπιείου ἀπὸ Δ.

NA αἴθουσα
Ἀσκληπιείου

Φέτος ἀνασκάφηκε πλήρως καὶ ἡ μεγάλη αἴθουσα, διαστ. 16.45 X 19.75 μ., τῆς NA γωνίας τοῦ Ἀσκληπιείου (εἰκ. 45). Ἦταν πλήρης πρόχειρων κατασκευῶν τῆς ὕστατης ἀρχαιότητος, οἱ ὁποῖες εἶχαν ξαναχρησιμοποιήσει ἢ καταστρέψει σχεδὸν πλήρως τὰ ἐλληνιστικὰ κατάλοιπα, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀρχικὴ χρῆση τῆς αἴθουσας νὰ παραμένει ἄγνωστη. Ἀπὸ τὰ ἐντοιχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτὰ ἄξιο μνείας εἶναι μαρμάρينو κλασικιστικὸ κεφάλι φυσικοῦ μεγέθους μὲ ταινία στὰ μαλλιά, ποὺ εἰκονίζει θεὸ ἢ ἥρωα τοῦ 2ου/1ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 46α-β) καὶ ἀνήκει στὸν κορμὸ ἀρ. 249 ποὺ βρέθηκε ἀπὸ τὸν Ἄν. Ὀρλάνδο στὴν ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ Ἀσκληπιείου (εἰκ. 47).

46 α-β. Πρόσθια και δεξιὰ πλάγια ὄψη μαρμάρινου ἀνδρικοῦ κεφαλιοῦ.

47 Τὸ μαρμάρينو κεφάλι προσαρμοσμένο στὸν κορμὸ ἀρ. 249.

48 Στάδιο. Βαθμιδωτή εξέδρα και μαρμάρινος θρόνος από Δ.

49 Στάδιο. "Αποψη τῶν καθισμάτων τῆς προεδρίας από ΒΔ.

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Σταδίου ἀποκάλυψε, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κερκίδες καὶ τὰ κλιμακοστάσια, πλακόστρωτη ἐξέδρα μὲ δύο ἀναβαθμούς (εἰκ. 48-49), ἡ ὁποία φέρει μονολιθικὸ θρόνον μὲ λεοντοπόδαρα καὶ παραπλεύρως, ἀμέσως πρὸς τὰ νότια, ἑπτὰ συνεχόμενα λίθινα καθίσματα μὲ ἐρεισίνωτο, λεοντοπόδαρα καὶ ὑποπόδιο. Μεταξὺ τοῦ θρόνου τοῦ ἐπωνύμου τοῦ ἔτους ἱερέως τοῦ Διὸς Ἴθωμάτα (;) καὶ τῶν ἑπτὰ καθισμάτων τῆς προεδρίας εἶναι τοποθετημένο λίθινο χαμηλὸ βάθρο χάλκινου ἀνδριάντα (εἰκ. 48) μὲ τὴν ἐξῆς δίστιχη ἐπιγραφή τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. στὸ μέτωπο:

*Ἄ πόλις [Θ]εοφάν[η Νίκ]ωνος
τὸν αὐτᾶς εὐεργέταν.*

Συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῆς ἀγορᾶς, μήκους 173 μ., ἡ ὁποία ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἕως τῶρα κατὰ

8. ΘΕΡΜΟΣ
Γ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

50 Ἄνατολικὴ στοὰ ἀπὸ Ν, στρώμα καταστροφῆς.

130 μ. περίπου. Σὲ μεγάλη ἔκταση βρέθηκε ἐφέτος τὸ στρώμα τῆς μετὰ τὸ 167 π.Χ. καταστροφῆς, μὲ τὶς κεραμί-
δες τῆς στέγης (εἰκ. 50) κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους
τῆς στοᾶς, καθὼς καὶ λείψανα καμένων ὀργανικῶν ὑλῶν
ἐπάνω στὸ δάπεδο. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀποκαλύφθηκαν
μεγαλύτερα καὶ καλύτερα διατηρημένα τμήματα τοῦ δαπέ-
δου. Στὸ πατημένο χῶμα ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ πολλὰ μι-
κρὰ χαλίγια. Ἦλθαν ἐπίσης στὸ φῶς ὑπόλοιπα παλαιότερου
δαπέδου ἀπὸ χῶμα καὶ λατύπη, πού ἴσως ἀνήκει στὴν
πρώτη οἰκοδομικὴ φάση τῆς στοᾶς.

Περὶ τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐρευνήθηκε τὸ
ἄνοιγμα, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀποκαλυφθεῖ πέρυσι. Διαπιστώθηκε
ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ θύρα μῆκους 3.70 μ., ἡ ὁποία
εἶχε πώρινες παραστάδες πού ἔχουν καταπέσει καὶ βρίσκον-
ται κατὰ χῶραν. Στὴ θέση του μένει μόνο τὸ κάτω μέρος
τῆς νότιας παραστάδας πού ἐδράζεται σὲ λίθινη πλάκα. Τὸ
κατώφλι ἀποτελεῖται ἀπὸ στρώση ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν·
δὲν ὑπάρχουν ἴχνη γιὰ τὸ μηχανισμό στερέωσης θυροφύλλων
(εἰκ. 51).

Βρέθηκαν καὶ πάλι πολλὰ ὑπόλοιπα καμένων πωρολιθι-
κῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κυρίως σπόνδυλοι κιόνων, προ-
φανῶς τῆς στοᾶς πού καταστράφηκε τὸ 218 ἢ 206 π.Χ.

51 Ἐνατολικὴ στοά, θύρα ἀνατολικοῦ τοίχου.

Συνεχίζεται για δεύτερη χρονιά ἡ ἔρευνα στὸ ἀγροτεμάχιο Ἰω. Κόλλια, στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Λαμίας ἀνατολικά τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς.

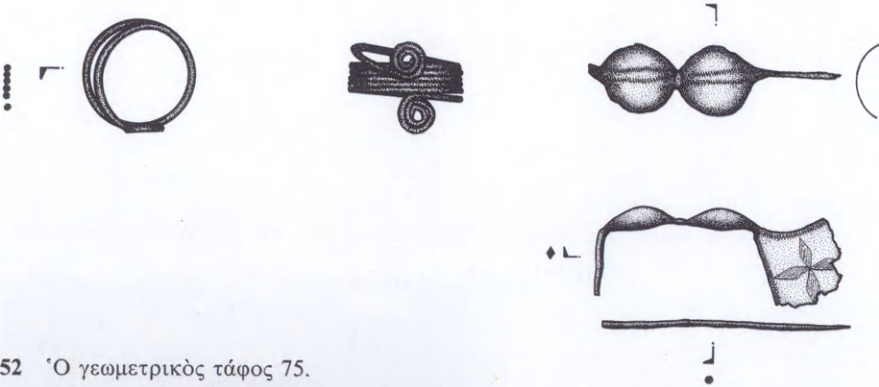
Ἀνασκάφηκαν ἑκατὸν ἐνενήντα τάφοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους λιγότεροι ἀπὸ δέκα βρέθηκαν συλημένοι· ἀπὸ αὐτοὺς μόνον ὁ τ. 75 (λακκοειδῆς ἐπενδεδυμένος με̄ ξηρολιθιά) ἀνάγεται στοὺς γεωμετρικὸς χρόνους (εἰκ. 52). Ἐλάχιστοι ἦταν καὶ οἱ τάφοι τοῦ 7ου αἰ., ἐντυπωσιακότερος τῶν ὁποίων ἦταν ὁ τ. 74 (μῆκους πάνω ἀπὸ δύο μέτρα) λόγω τῶν εὐρημάτων του: σιδερένιοι ἦλοι, ἐλάσματα φερέτρου —μέχρι σήμερα οἱ λακκοειδεῖς με̄ πρωτογενῆ πυρὰ τοῦ 5ου αἰ. παρουσίαζαν τέτοια ἀντικείμενα— καὶ πολλὰ χάλκινα κοσμήματα (εἰκ. 53, 54, 55), ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα.

9. ΑΚΡΑΙΦΙΑ

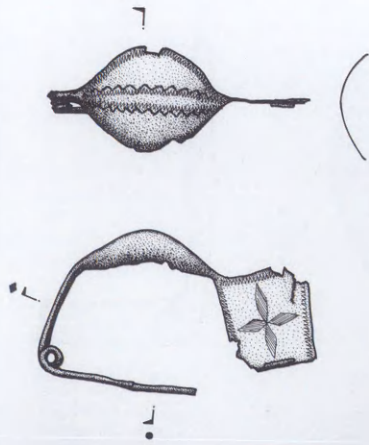
ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

τ. 74 λακκοειδῆς
7ου αἰ.

53-55 Χάλκινες πόρπες καὶ χάλκινος δακτύλιος ἀπὸ τὸν τάφο 74.

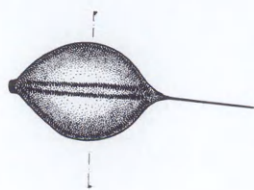
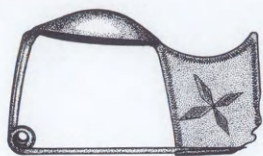

52 Ὁ γεωμετρικὸς τάφος 75.

τ. πίθος 77

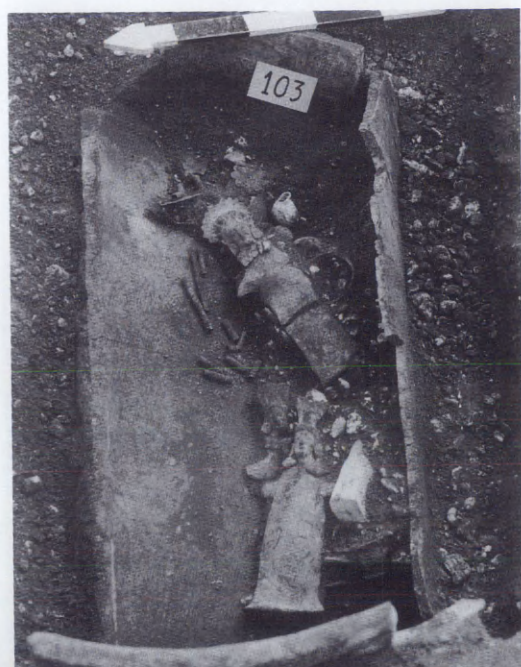
Ὁ ταφικός πίθος 77 τοῦ πρώιμου βου αἰ. ἦταν πολὺ πλούσιος σὲ κοσμήματα χάλκινα (εἰκ. 56, 57, 58, 59).

56-59 Χάλκινα κοσμήματα ἀπὸ τὸν τάφο 77.

60 Χάλκινη πόρπη ἀπὸ τὸν τάφο 103.

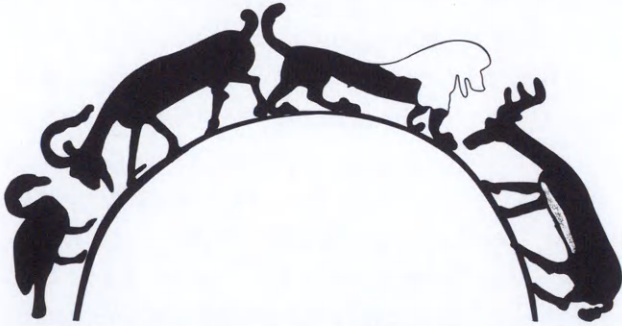
61 Ὁ παιδικὸς τάφος 103.

Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ βου αἰ. χρονολογεῖται ὁ τ. 103 πὺ ἀνῆκε σὲ νήπιο καὶ ἦταν πλούσια κτερισμένος ἐσωτερικῶς (εἰκ. 61) καὶ ἐξωτερικῶς: περιεῖχε πόρπες ὅπως μίᾳ κοσμημένη κατὰ τὴν ἔκκρουστη τεχνικὴ (εἰκ. 60), γύρω στὰ εἴκοσι μικρὰ ἀγγεῖα, πολλὰ σανιδόμορφα εἰδῶλια μὲ ὑψηλὸ πόλο, εἰδῶλια πτηνῶν, ἐνὸς λέοντος κ.ἄ., πολλοὺς περίτμητους ἐλασματίνους ρόδακες καὶ σπειροειδεῖς σωληνίσκους. Οἱ ἐγχυτρισμοὶ σὲ ταφικὸς πίθους ἀνάγονται στὸ πρῶτο τρίτο τοῦ βου αἰ. Ἄλλοτε χρησιμοποιοῦνται δύο ἀγγεῖα (εἰκ. 62), συνηθέστερα ὅμως ἓνα, ὅπως στὸν τ. 125 μὲ τὰ δεκαπέντε ἀγγεῖα τῆς μέσης κορινθιακῆς περιόδου (εἰκ. 63)

τ. 103

Ἐγχυτρισμοὶ βου αἰ.

63 Ἐνάπτυγμα ἀγγείου τοῦ τάφου 125.

62 Ὁ δίδυμος τάφος 76.

64 Ἀρυβάλλοι ἀπὸ τὸν τάφο 121.

λακκοει-
δεῖς τάφοι
βου αἱ.

τ. 142

τ. 200

καὶ στὸν πλούσιο τ. 121, ὁ ὁποῖος περιεῖχε χαλκὰ κοσμήματα καὶ περίπου πενήντα μικρὰ ἀγγεῖα, μεταξύ τῶν ὁποίων δεκαεπτὰ ἀρυβάλλους (εἰκ. 64). Πλούσια κτερισμένοι ἦταν καὶ πολλοὶ βαθεῖς λακκοειδεῖς τάφοι μὲ ἀναβαθμὸ καὶ καλυπτῆριες πλάκες, μὲ τὸν νεκρὸ σὲ ὕπτια στάση (*Ἔργον* 1989, 50 εἰκ. 51, 1990, 53 εἰκ. 75). Οἱ τάφοι ἀρ. 142, ἀρ. 200 καὶ ἀρ. 100 χρονολογοῦνται στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ βου αἱ. Ὁ τ. 142 περιεῖχε τριάντα ἑπτὰ μεγάλα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγγεῖα (μελαμβαφεῖς κανθάρους, κορινθιακὰ ἐξάλειπτρα, ἀττικοὺς μελανόμορφους σκύφους κ.ἄ.), μεταξύ τῶν ὁποίων μία κορινθιακὴ κοτύλη καὶ μία τριποδικὴ πυξίδα (εἰκ. 65), καθὼς καὶ ἕξι μελανόμορφες ληκύθους, ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται τρεῖς (εἰκ. 66). Ἐνας ἀπὸ τοὺς κανθάρους ἔφερε ἀκιδιογράφημα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κατόχου του στὴ γενικὴ καὶ τὸ ρῆμα *EMI*. Ὁ τ. 200 εἶχε κτερισθεῖ ἐξωτερικῶς μὲ δεκατέσσερα μεγάλα ἀγγεῖα καὶ ἐσωτερικῶς μὲ εἴκοσι ἕνα, ἐπίσης μεγάλα ἀγγεῖα, μεταξύ τῶν

65 Κοτύλη καὶ πυξίδα.

66 Λήκυθοι.

67 Ἐξάλειπτρο.

68 Κάνθαρος.

ὁποίων συγκαταλέγονται ἓνα μελανόμορφο ἐξάλειπτρο (εἰκ. 67) καὶ ἓνας κánθαρος με ἀκιδογράφημα (εἰκ. 68), δηλωτικὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ κατόχου του. Ὁ τ. 100 εἶχε κτερισθεῖ ἐξωτερικῶς με εἴκοσι δύο ἀγγεῖα (εἰκ. 69), μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται μία ὑδρίσκη τῆς κατηγορίας τῶν βοιωτικῶν κυλίκων μετὰ πτηνῶν, ἕξι μελανόμορφοι σκύφοι με σφίγγες καὶ ἀνθέμια ἐκατέρωθεν τῶν παραστάσεων καὶ ἓνας μέγας, ἄριστης ποιότητας, σκύφος με σατύρους καὶ

τ. 100

69 Ὁ λακκοειδῆς τάφος 100.

μαινάδες ὀρχουμένους (εἰκ. 70). Ἐσωτερικῶς ὑπῆρχαν δεκαεννέα μεγάλα κυρίως ἀγγεῖα, μεταξύ τῶν ὁποίων συναριθμοῦνται πέντε ἀπλὰ μελαμβαφή καὶ ἓνας ἐπίσης μελαμβαφῆς σκύφος, πού ἔφερε ὅμως σὲ κάθε πλευρά του ἀνθέμια μὲ λευκὸ ἐπίχρισμα, πού πλαισιώνουν ἀττικὸ κράνος· ἐπίσης, μεγάλος ἄριστος ποιότητος μελανόμορφος σκύφος (εἰκ. 71), μελανόμορφη ὕδρια μὲ στέψη ἀθλητῶν (εἰκ. 72) καὶ μελανόμορφη βοιωτικὴ λεκάνη μὲ παράσταση κενταύρου στὸ μέταλλιο τοῦ πυθμένα.

73

Ἐξάιρεση ἀπὸ τὸν γενικὸ κανόνα ἀποτελοῦν οἱ μεταξὺ τους πολὺ συγγενεῖς παιδικοὶ τάφοι 99 καὶ 202, καθὼς καὶ ὁ ἐπίσης παιδικὸς τάφος 102. Ὁ πρῶτος, κανονικὸς λακκο-

70-71 Σκύφοι ἀπὸ τὸν τάφο 100.

72 Ὑδρία.

ειδής με καλυπτήριες πλάκες και αναβαθμούς, περιέκλειε κεραμοσκεπή τάφο με τρεις στρώσεις κεραμίδων και πλούσια κτερίσματα στο έσωτερικό του (εικ. 74). Έκτός από τὰ τριάντα δύο άγγεϊα ό τάφος περιείχε και δεκατέσσερα είδώλια, ήτοι πέντε ίππάρια, πέντε ίππεις, ένα άρμα, ένα μοσχάράκι και δύο πτηνά. Ο τάφος 102 (εικ. 75) θυμίζει τους κιβωτιόσχημους τής μέσης γεωμετρικής Ι, με τή διαφορά ότι έδω ό πυθμένος καλύπτεται από μία μεγάλη κεραμίδα και τὰ δέκα άγγεϊα του, μεταξύ τών όποιων δύο φορμίσκοι, μία ώραία έρυθρόμορφη κύλιξ, τὰ τρία είδώλια και ό χαλκινος έλασμάτινος ρόδακας όδηγοϋν στους χρόνους γύρω στο 500 π.Χ.

Στόν 5ο αϊ. κυριαρχεί ό άβαθής λακκοειδής με αναβαθμούς και πυρά κατά χώραν (πρωτογενή) και ό κεραμοσκεπής. Στόν πρώτο τύπο άνήκουν γύρω στους είκοσι πέντε από τους έφετινούς τάφους, μεταξύ τών όποιων ό τ. 84, ό όποιος έδωσε πολλές ώραϊες βοιωτικές άνθεμωτές κύλικες και μελαμβαφή άγγεϊα τουϊ τρίτου τετάρτου τουϊ αϊώνα· έπίσης ήλους και έλάσματα φερέτρου, καθώς και τρία είδώλια ίσταμένων νέων και ένα πήλινο, κοϊλο στο έσωτερικό, κυ-

τ. 102

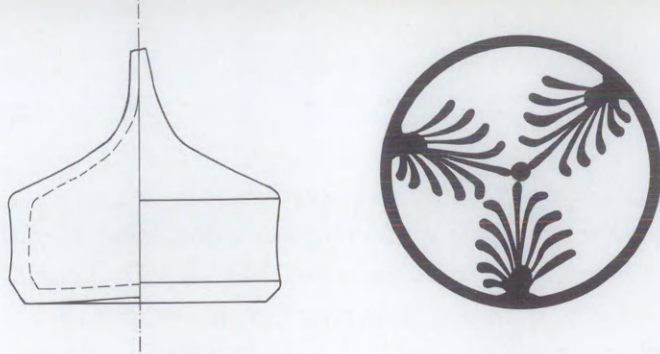
λακκοει-
δεις τάφοι
5ου αϊ.

74 Τὰ κτερίσματα τουϊ τάφου 99.

75 Ο τάφος 102.

76 Πήλινο αντίκειμενο τοῦ τάφου 84.

κεραμο-
σκεπεῖς
τάφοι

τ. 166

λινδρικό ἀντικείμενο μὲ τὴν πάνω ἐπιφάνειά του μορφου-
μένη σὲ κῶνο. Τὸ δυσερμήνευτο τοῦτο ἀντικείμενο καλυπτό-
ταν ἀπὸ λευκὸ ἐπίχρῖσμα καὶ ἔφερε ὀρθὰ καὶ ἀνάστροφα ἀν-
θέμια ἀπὸ μαῦρο ἐπίθετο χρῶμα (εἰκ. 76). Ἐξήντα περίπου
τάφοι ἀνήκουν στὸν τύπο τοῦ κεραμοσκεποῦς καὶ οἱ μισοὶ
ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι παιδικοί, μὲ μία κεραμίδα στὸν πυθμένα.
Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πλουσίως κτερισμένους τάφους τοποθε-
τοῦνται στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 5ου αἰ., ὅπως ὁ προανα-
φερθεὶς παιδικὸς τάφος 103 (εἰκ. 61) καὶ οἱ τάφοι 126 (μὲ
ὀγδόντα ἕξι ἀγγεῖα καὶ τρία εἰδῶλια) καὶ 136 (μὲ δεκαἕξι
ἀγγεῖα, χάλκινους ρόδακες καὶ δεκατέσσερα εἰδῶλια). Στὶς
ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. τοποθετεῖται ὁ παιδικὸς κεραμοσκεπὴς
τ. 166, ὁ ὁποῖος περιεῖχε ἓνα εἰδῶλιο χελώνης καὶ δεκα-
πέντε ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων μελανόμορφη τριφυλλό-
σχημη οἶνοχόη μὲ παράσταση Διονύσου καθημένου πρὸς τὰ
δεξιὰ (εἰκ. 77) καὶ τὴ συνεικονιζόμενη κορινθιακὴ κυλιν-

77 Ἄγγεῖα τοῦ τάφου 166.

δρική πυξίδα, ἡ ὁποία φέρει πάνω στὴν κάθετη ἐπιφάνεια τοῦ πώματός της ζώνη μὲ τὸ κόσμημα τῆς πεταλούδας (ζεύγη κατὰ κορυφὴν ἐνουμένων ἰσοσκελῶν τριγώνων). Στὸν προχωρημένο 5ο αἰ. χρονολογεῖται ὁ τ. 86, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε σὲ ἐνήλικα καὶ εἶχε κτερισθεῖ ἐξωτερικῶς μὲ μία ἐρυθρόμορφη πρόχου, ἐσωτερικῶς δὲ μὲ ἓνα μελαμβαφὲς ὑψίλαιμο κύπελλο καὶ μία χάλκινη βελόνη.

τ. 86

Οἱ κεραμοσκεπεῖς τάφοι συνεχίζονται νὰ ἐμφανίζονται καὶ στὸν 4ο αἰώνα, ὅπου τοποθετοῦνται καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς δώδεκα μνημειώδεις πώρινους κιβωτιόσχημους τάφους τῶν ἐφετινῶν ἀνασκαφῶν ἐλάχιστοι ἀπὸ αὐτοὺς χρονολογοῦνται στὸν 5ο αἰώνα. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους τῆς σειρᾶς ὁ τ. 211 περιεῖχε ἓνα λύχνο καὶ ὀκτῶ ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μία δακρυδόχο.

πώρινοι
κιβωτιό-
σχημοί

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργήθηκε σὲ πέντε θέσεις τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου (εἰκ. 78). Ἐδῶ ἀποκαλύφθηκε καὶ δεῦτερο πάτωμα (Δ2) (ἐξωτ. διαστ. 1.34×1.37 μ.) ἀπὸ πῆλινες πλάκες πάνω σὲ στρώμα κουρασανιοῦ (εἰκ. 79), ποὺ ἀνήκει σὲ ὕστερους χρόνους, ὅταν πιθανῶς τὸ κυρίως κτήριο καὶ τῆς βασιλικῆς τῆς τελευταίας περιόδου θὰ εἶχε καταστραφεῖ.

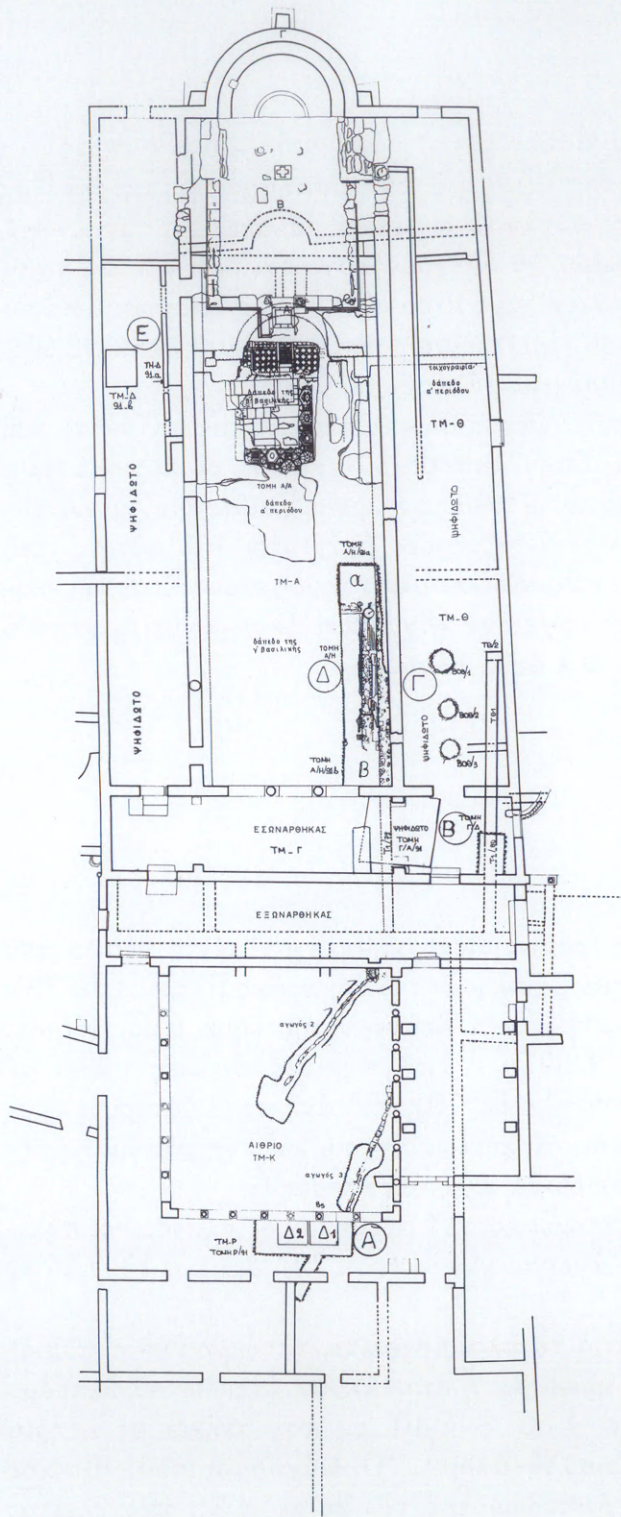
Νότια τοῦ πατώματος Δ1 βρέθηκαν οἱ κυλινδρικοὶ πῆλινοι σωλῆνες τοῦ ἀγωγοῦ Αγ. 3 (εἰκ. 79), διαμ. 0.13-0.14 μ. καὶ μήκ. 0.42 μ.

Σὲ βάθος 1 μ. ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο πάτωμα τῆς γ' περιόδου (Δ1), ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη ψηφιδωτοῦ δαπέδου (εἰκ. 80), διαστ. 4.60×4.40 μ., ποὺ ἀνήκει σὲ κτήριο ἄγνωστου προορισμοῦ ἀκόμη. Ὁ διάκοσμός του, τυπικὸς τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. μ.Χ., ἀποτελεῖται ἀπὸ πλαίσιο πλοχμοῦ ποὺ περιβάλλει συνεχῆς γεωμετρικὸ

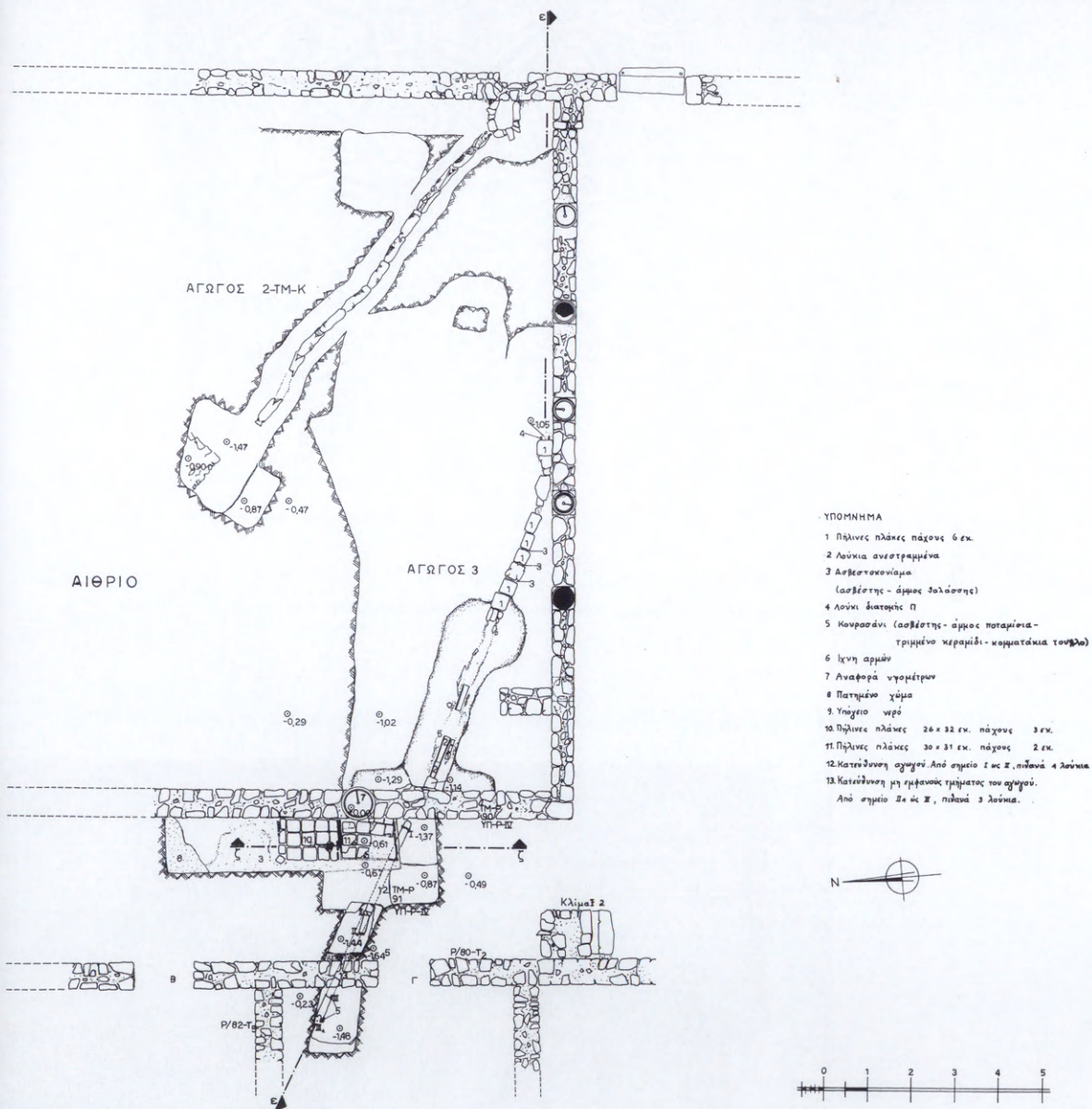
10. ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ**ΘΗΒΑΙ**

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
δυτικὴ πτέρυγα
τοῦ αἱθρίου
(TM-P-PI)

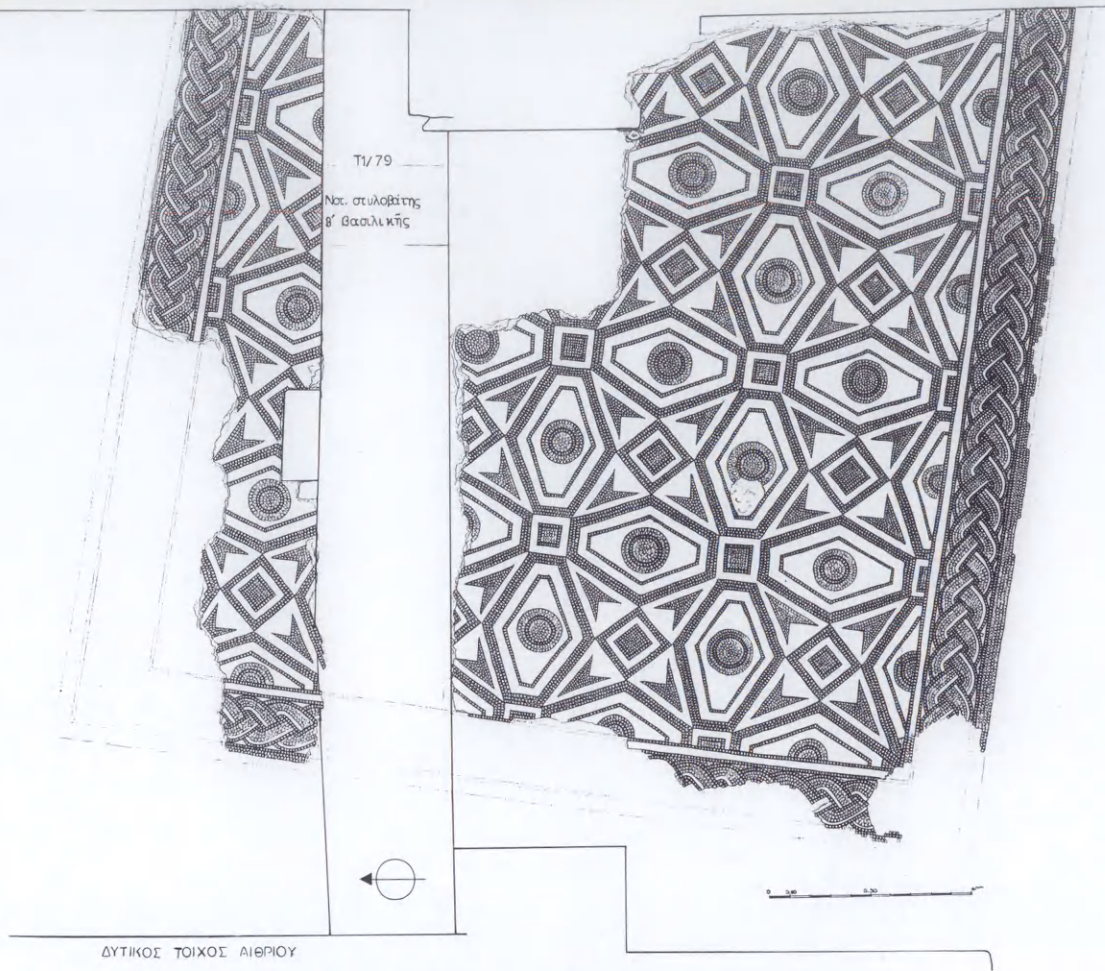
ἐσωνάρθηκας
(TM-Γ)

78 Συγκρότημα βασιλικῶν τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου.

79 Δυτική πτέρυγμα του αιθρίου, τομέας ΤΜ-Ρ-91.

80 Τὸ ψηφιδωτὸ πὸ ἀποκαλύφθηκε στὸν ἐσωνάρθηκα.

81 Τὸ ψηφιδωτὸ στὸν ἐσωνάρθηκα ἀπὸ Δ καὶ τμῆμα ἄλλου ψηφιδωτοῦ βόρεια.

82 Τμήμα ψηφιδωτού στὸν ἐσωνάρθηκα.

83 Τμήμα ψηφιδωτού καὶ λείψανα τοῖχων στὸν ἐσωνάρθηκα.

διακοσμητικὸ σχέδιο με ἀτέρμονα σύνθεση ἐπιμήκων ἑξαπλεύρων, τετραγώνων, τριγώνων καὶ κύκλων (εἰκ. 80).

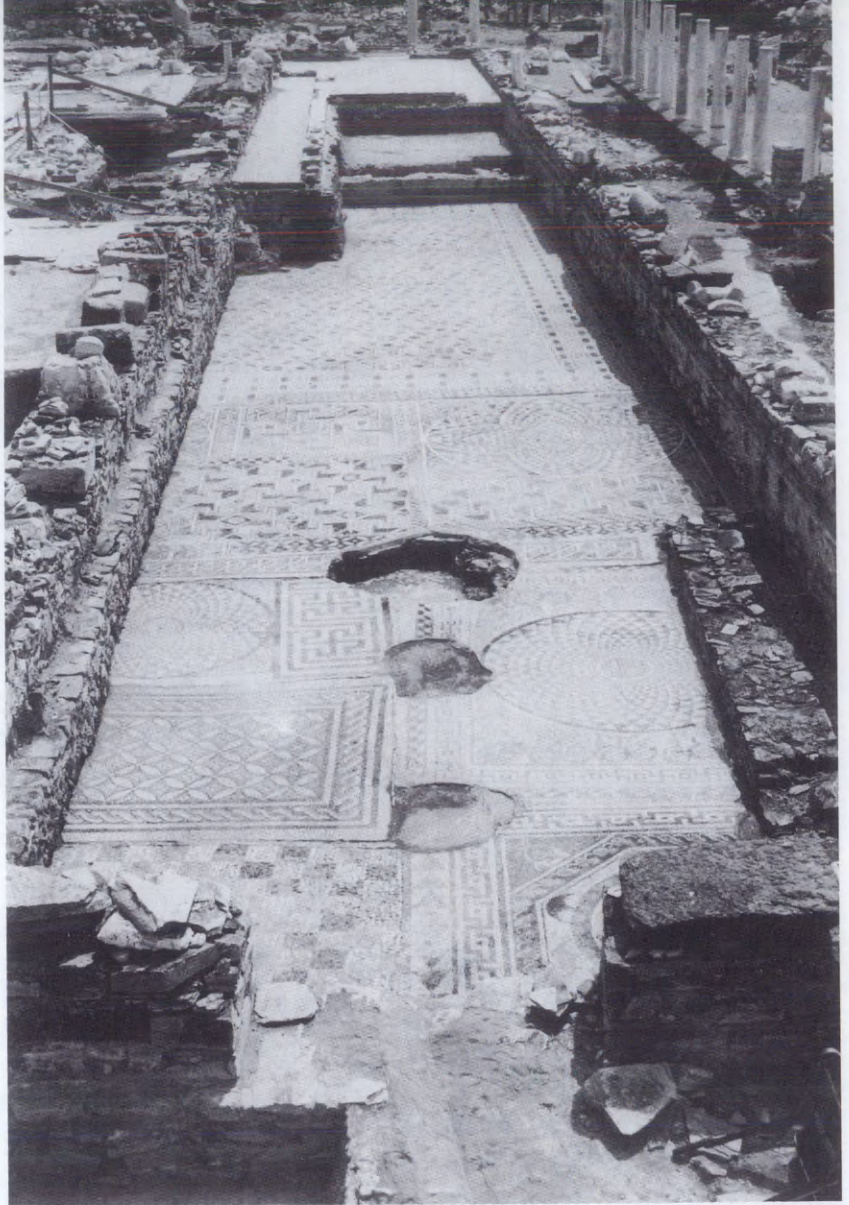
Στὸν ἴδιο χῶρο καὶ λίγο χαμηλότερα ἀποκαλύφθηκαν τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου με διπλὰ πλαίσια, ὁ διάκοσμος τῶν ὁποίων εἶναι κληματίδα, ἑλισσόμενος βλαστὸς με κισσόφυλλα καὶ «τρέχων κύων», κατεστραμμένος ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες κατασκευές πὺ ἔγιναν γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν βασιλικῶν (εἰκ. 81, 82, 83).

Ἐγινε ἀποκόλληση ἑπτὰ τμημάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου (εἰκ. 84), πὺ εἶχε ὑποστῆ ζημιές ἀπὸ τοὺς βόθρους τῶν συγχρόνων κατοικιῶν, καὶ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι (εἰκ. 85) πὺ ἀνῆκαν σὲ κτήρια παλαιότερα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ.

Κατὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς (Τομὴ Α/Η-91) στὸ ἀνατ. τμήμα διαπιστώθηκε ἡ συνέχιση τῶν δύο ἀνισοῦψῶν

νότιο κλίτος
πρώτης περιόδου
(TM-Θ)

δυτικὸ τμήμα τοῦ
μεσαίου κλίτους (TM-A)

84 Νότιο κλίτος, φθορές στά ψηφιδωτὰ τῆς α΄ περιόδου.

ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀνατολικά τῆς μεγάλης μαρμάρινης βάσης. Στὸ δυτ. τμήμα τῆς τομῆς βρέθηκαν τμήματα τοίχων τῶν παλαιότερων κατασκευῶν, καθὼς καὶ ἡ συνέχεια τῶν ψηφιδωτῶν τῶν ἰδίων κτηρίων (εἰκ. 86-87). Καὶ ἐδῶ περισυλλέχτηκαν πολλὰ σπαράγματα τοιχογραφιῶν ποὺ χρονολογοῦνται πρὸ καὶ μετὰ τῆ βασιλικῆ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰώνα.

85 Οί αποκαλυφθέντες τοίχοι στο νότιο κλίτος.

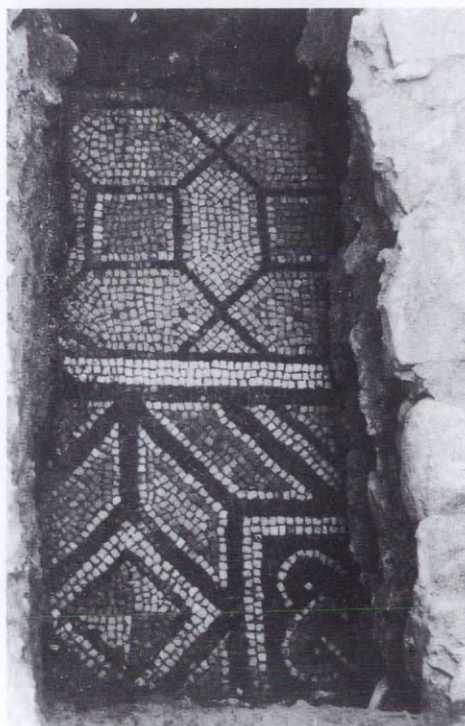
86 Μεσαίο κλίτος: ή τομή A/H-91 από Α.

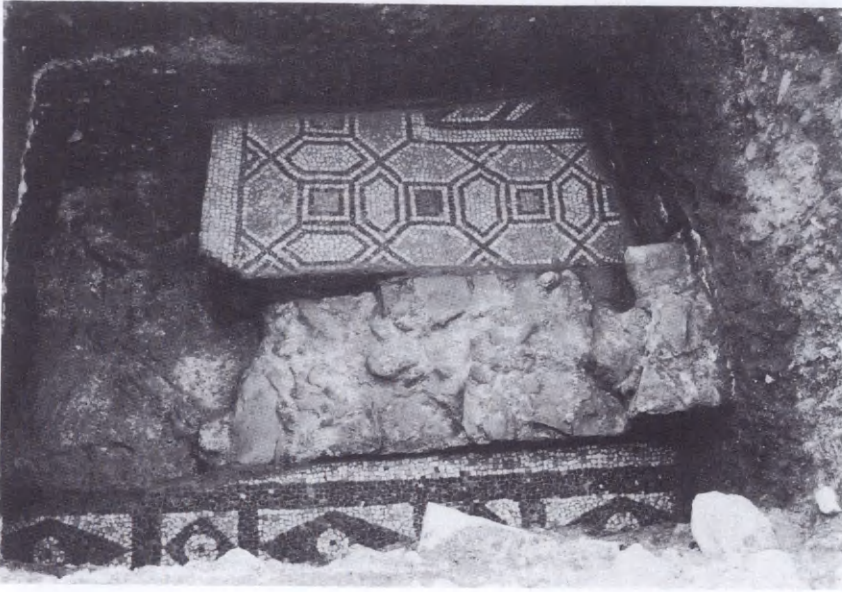

87 Ψηφιδωτὸ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς τομῆς A/H-91.

88 Ψηφιδωτὸ τῆς α' περιόδου στὴν τομὴ TM/Δ-α.

89 Τοίχος και ψηφιδωτά της α' περιόδου στην τομή ΤΜ/Δ-β.

90 Τò βόρειο ψηφιδωτό στην τομή ΤΜ/Δ-β.

βόρειο κλίτος

Με τήν εύκαιρία αποκόλλησης τμημάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου πού εἶχαν ὑποστεῑ σοβαρές ζημιές ἐγιναν ἀνασκαφικές τομές. Στήν πρώτη τομή βρέθηκε τὸ ψηφιδωτὸ τῆς α' περιόδου, τὸ ὁποῖο στήν ἀνατολική του πλευρὰ ὀρίζεται ἀπὸ τοῖχο πλάτ. 0.50 μ. πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀνατ. ὄριο τοῦ βόρειου κλίτους τῆς βασιλικῆς τῆς α' περιόδου. Ὁ διάκοσμος τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι γεωμετρικὰ σχέδια (εἰκ. 88). Στὴ δεύτερη τομή, σὲ βάθος 1.24 μ., βρέθηκε ἡ συνέχεια τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς α' περιόδου (εἰκ. 89), τὸ ὁποῖο χωρίζεται σὲ δύο τμήματα· τὰ διακοσμητικὰ θέματα τοῦ δεύτερου ψηφιδωτοῦ εἶναι καὶ αὐτὰ γεωμετρικὰ ἀλλὰ μὲ διαφορετικὰ σχέδια (εἰκ. 90).

11. ΦΙΛΙΠΠΙΑΣ

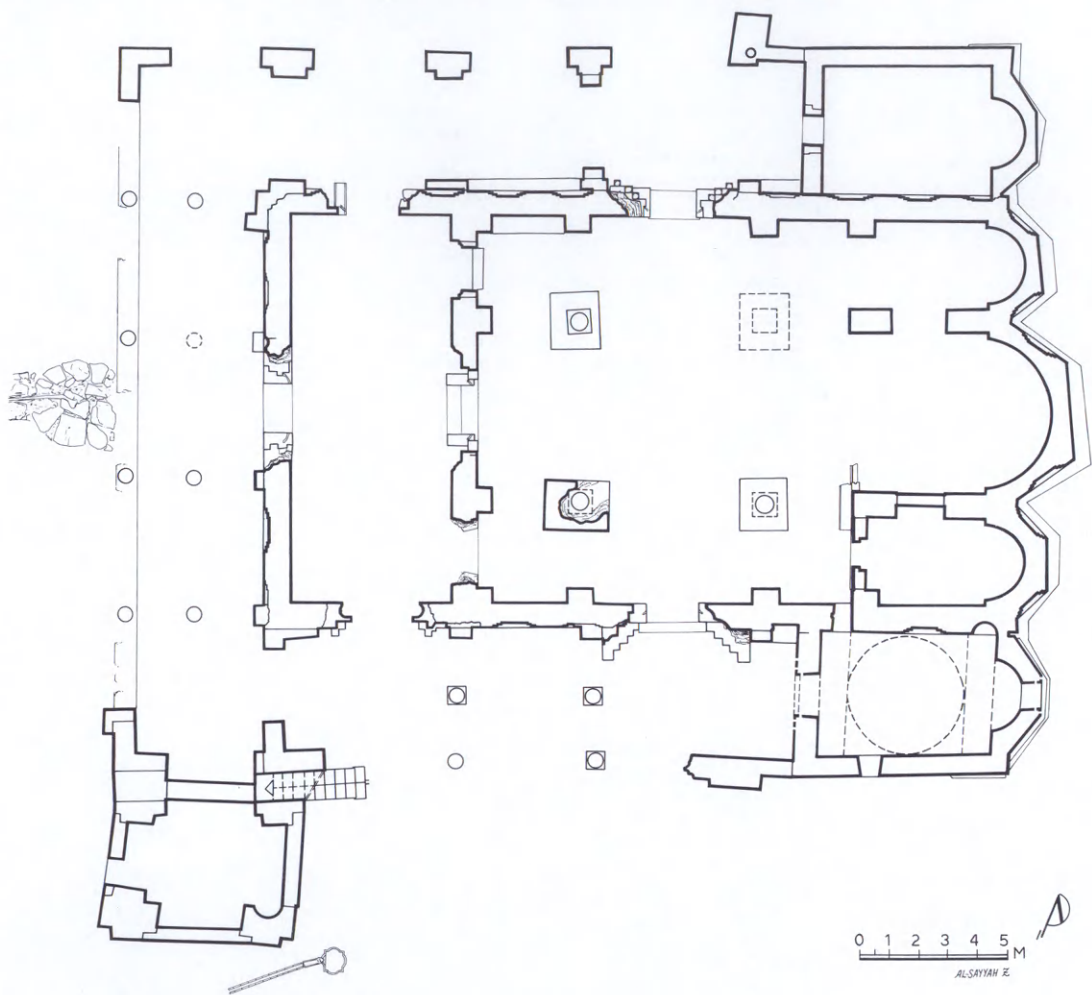
Μονὴ Παντανάσσης

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Παντανάσσης κοντὰ στὴ Φιλιππιάδα, σημαντικὸ μνημεῖο τοῦ 13ου αἰ., μετὰ ἀπὸ ἐρευνες διαπιστώθηκε ὅτι ἡ δυτικὴ στοὰ ἦταν ἐξ ὀλοκλήρου κιονοστήρικτη (εἰκ. 91).

Ὁλοκληρώθηκε ἐπίσης ἡ ἀποκάλυψη τοῦ κατασκευασμένου μὲ ἀκανόνιστες λίθινες πλάκες δαπέδου, πού βρίσκεται στὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, δυτικῶς τῆς δυτικῆς στοᾶς (εἰκ. 92). Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἦταν στημένη ἢ φιάλη, τῆς ὁποίας εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ παλαιότερα τέσσερα κομμάτια (ΑΑΑ Χ, 1976, 160, εἰκ. 15)· τετράγωνες ἐγκοπὲς στὸ δάπεδο τῆς φιάλης δείχνουν ὅτι θὰ στηριζόταν σὲ πόδια. Ἡ παροχὴ νεροῦ γινόταν πιθανῶς μέσω μιᾶς ὀκτάπλευρης βάσης κίονος, πού βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὴ δυτικὴ στοὰ (εἰκ. 93). Στὸ νότιο τμήμα τῆς ἀψίδας σώζεται τμήμα τοιχογραφίας μὲ λευκὰ ἐλικόφυλλα πάνω σὲ κυανόμαυρο κάμπο (εἰκ. 94).

Νοτίως τοῦ νοτίου παρεκκλησίου ἀνασκάφηκε λωρίδα πλάτους 4 μ., ὅπου ὑπῆρχαν μερικοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν σκεπασμένος ὄχι μόνον μὲ λογάδες λίθους, ἀλλὰ καὶ μὲ βάση κίονος καὶ τμήμα κορμοῦ. Σὲ ἕναν

91 Μονή Παντανάσσης, κάτοψη.

92 Δάπεδο δυτικά του περιστώου.

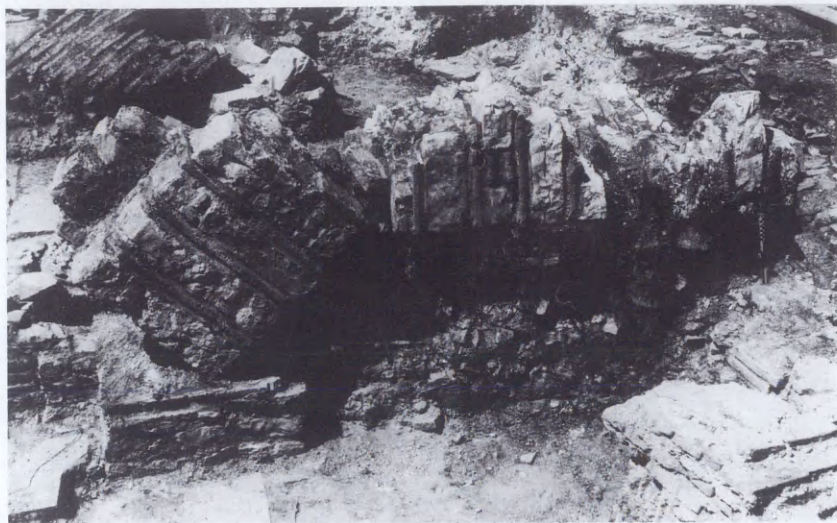
93 Ὀκτάπλευρη βάση με μεταγενέστερη ἐγκοπή.

94 Τοιχογραφία στην άψίδα του νότιου παρεκκλησίου.

95 Ὁ δεύτερος ἀπὸ Α πεσσὸς τῆς βόρειας στοᾶς, ὅπως ἀνακαλύφθηκε τὸ 1988, ἀπὸ Α.

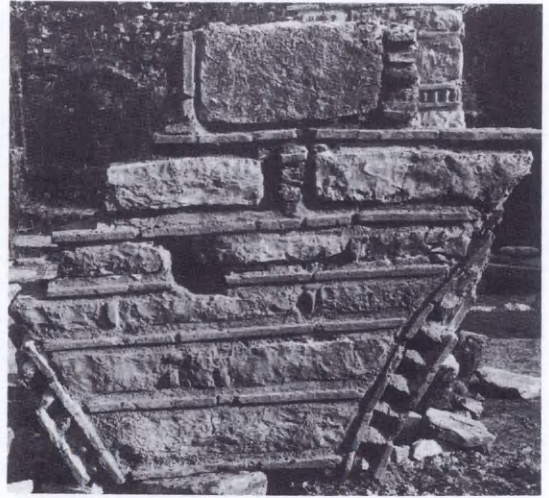

ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς βρέθηκε τὸ μοναδικὸ νόμισμα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς: ἓνας ἐπάργυρος μισὸς παρᾶς τοῦ Μαχμουτ Β', κοπῆς τοῦ 1808.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν κεραμεικὴ πού ἀπέδωσε ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφή, πλεονάζουν τὰ ἀδιακόσμητα ὄστρακα ἀπὸ στάμνες καὶ λαγήνια, τῶν ὁποίων ἡ χρονολόγησις εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα μὲ διακόσμησις ἄλλα εἶναι

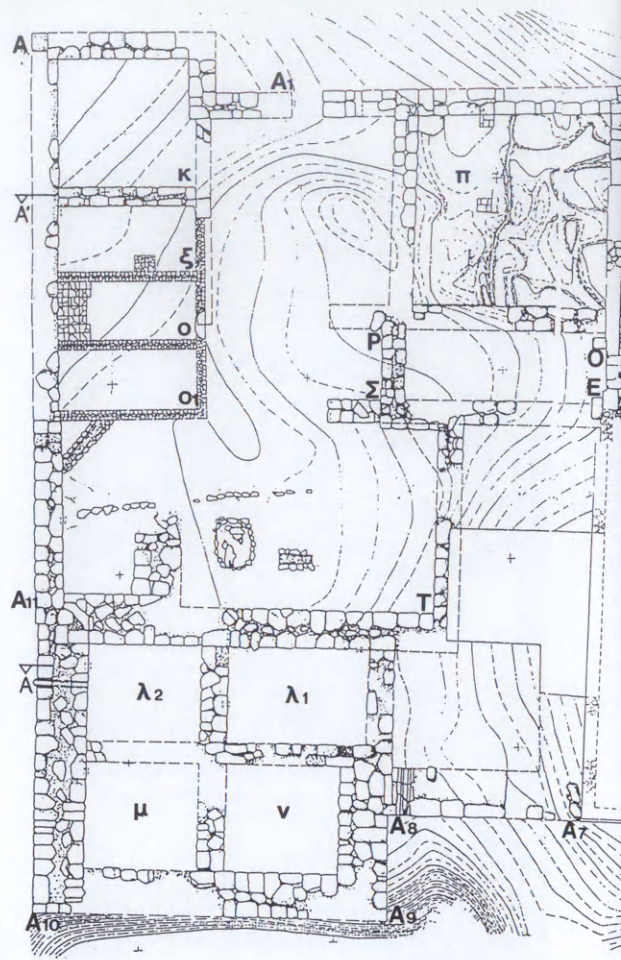
96 Ὁ πεσσός τῆς εἰκ. 95 μετὰ τὴν ἀναστήλωση.

97 Πεσμένο τμήμα τῆς τοιχοποιίας τῆς βόρειας στοᾶς.

τοῦ 13ου-14ου καὶ ἄλλα τοῦ 16ου αἰ. Ὅλα μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ ἐργαστήρια τῆς Ἀρτας. Νεώτερα ὄστρακα δὲν βρέθηκαν.

Ἐξ ἄλλου συνεχίσθηκε ἡ ἐπισκευὴ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ (Ἔργον 1990, 70) καὶ ἀναστηλώθηκε ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ δεύτερου ἀπὸ Α πεσσοῦ τῆς βόρειας στοᾶς, πού εἶχε πέσει καὶ χωριστεῖ σὲ ἑπτὰ κομμάτια (εἰκ. 95-96). Ὁ πεσσός, ὕψους 3.25 μ., στεφόταν ἀπὸ λίθινο κοσμήτη, τοῦ ὁποίου σώζονται δύο κομμάτια· σώζονται ἐπίσης τρία τμήματα τῆς τοιχοποιίας πάνω ἀπὸ τὸν κοσμήτη καὶ ἀνάμεσα στὰ τόξα, τὰ ὁποῖα σχεδιάζεται νὰ ἀναστηλωθοῦν (εἰκ. 97).

98 Κάτοψη του Νεκυομαντείου.

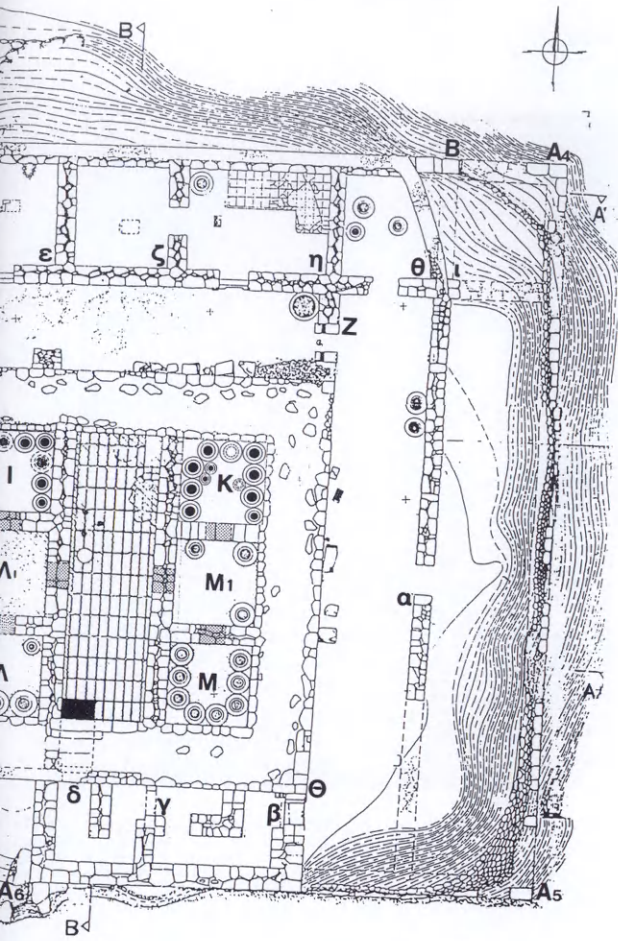
12. NEKYOMANTEIO Στὸ Νεκυομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντος τῆς Θεσπρωτίας συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πίθων στὸν

ΑΧΕΡΟΝΤΟΣ

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

χώρο K (Ἔργον 1990, 73 κέ., βλ. καὶ εἰκ. 98). Ἀποκαταστάθηκαν συνολικὰ ἑπτὰ μεγάλοι πίθοι, ὕψους 1.30-1.50 μ. (εἰκ. 99-100), μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους περιεῖχαν ἀπανθρακωμένους καρποὺς ἀπὸ τὴν πυρπόληση τοῦ ἱεροῦ τὸ 168/7 π.Χ., κυρίως μικρόσπερμους κυάμους, ποὺ ἦταν αὐτοφυεῖς στὴν ἀρχαία Θεσπρωτία καὶ γνωστοὶ μὲ τὸ ὄνομα «αἰγύπτιοι κύαμοι», παραπλήσιοι μὲ τὴ σημερινὴ ποικιλία *vicia faba equina* (βλ. ΠΑΕ 1960, 117).

Μερικοὶ πίθοι εἶχαν ἐπισκευασθεῖ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, διότι ἔφεραν κατὰ μῆκος τῶν ρηγμάτων ὀπές γιὰ τὴν ἔνθεση μολύβδινων συνδέσμων. Ἄλλοι περιεῖχαν μόνο

χρώματα, θραύσματα κεραμιδιῶν καὶ ὀπτοπλίνθων, ἔχνη ἀσβεστίου ἀπὸ τὴν ἀσβεστοποίηση τῶν τοίχων ἀπὸ τὴ φωτιά. Ὅσοι ἀπὸ αὐτοὺς βρέθηκαν ἄθικτοι ἴσως περιεῖχαν ὑγρὲς προσφορὲς γιὰ τὶς χοῆς στοὺς νεκροὺς καὶ στοὺς θεοὺς τοῦ Κάτω Κόσμου, τὸν Ἄδη καὶ τὴν Περσεφόνη, πού κατοικοῦσαν στὴν ὑπόγεια κρύπτη, κάτω ἀπὸ τὸ κεντρικὸ κλίτος, ὅπου — ὅπως ὑπέθεσε ὁ ἀνασκαφέας — ἐμφανίζονταν τὰ εἶδωλα τῶν νεκρῶν.

Τὸ δάπεδο τοῦ χώρου Κ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα στρώμα πηλοῦ, πάχους 0.20-0.25 μ., χρώματος μελανοῦ ἀπὸ τὴν πυρπόληση τοῦ ἱεροῦ, καὶ βαθύτερα ἀπὸ ἕνα στρώμα λιθαρῶν καὶ λατύπης, πάχους 0.20 μ., ἀπὸ τὴ λατομία τοῦ βράχου γιὰ τὴν ἰσοπέδωση τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου καὶ γιὰ τὴν

99-100 Οί αποκατασταθέντες πίθοι του χώρου Κ του Νεκρομαντείου.

ἔδραση τοῦ κτιρίου. Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν ὄστρακα τῆς χειροποίητης κεραμεικῆς Π μετὴν ἀνάγλυφη διακόσμηση. Σὲ ἓνα σημεῖο, κοντὰ στοὺς πίθους 8 καὶ 9 τοῦ χώρου Κ, βρέθηκαν λίγα λείψανα ταφῆς μικροῦ παιδιοῦ, ὀστᾶρια κρανίου, δόντια καὶ ἀστράγαλος μικροῦ μηρυκαστικοῦ (προβάτου;), θαλάσσιο ὄστρακο (μύδι), πῆλινη «κουβαρίστρα» καὶ ἓνα ὄστρακο κορινθιακοῦ κυπέλλου τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, μετὰ γραπτὴ διακόσμηση ἀπὸ λεπτὲς ταινίες σὲ λευκοκίτρινο βᾶθος.

Τρεῖς ἄλλοι παιδικοὶ τάφοι, κιβωτιόσχημοι τῆς ΥἼΕ III περιόδου, καὶ λείψανα τοιχαρίων εἶχαν βρεθεῖ καὶ παλαιότερα στὴν αὐλή, δυτικὰ τοῦ ἱεροῦ (ΠΑΕ 1963, 91· 1976, 149· 1977, 140-141), ἀπόδειξη ὅτι ὁ χώρος εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καὶ γιὰ ταφές καὶ οἰκισμὸ ἀπὸ τοὺς ὑστεροελλαδικούς χρόνους τουλάχιστον, ὅπως καὶ στὸ νεκρομαντεῖο τοῦ

100

Ταινάρου τῆς Λακωνίας, με τὴ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος-
"Αδῆ.

Διαπιστώθηκε ὅτι στὸν χώρο Κ οἱ μεγάλοι πίθοι ἦταν 8, τοποθετημένοι σὲ σχῆμα Π, με τὴν ἀνοιχτὴ πλευρὰ πρὸς τὴν εἴσοδο, ὅπως καὶ στοὺς χώρους Ι καὶ Μ1 (εἰκ. 99-100). Ἐργότερα, ἀνάλογα με τὶς ἀνάγκες, τοποθετήθηκαν καὶ ἄλλοι μικρότεροι πίθοι. Ὁμοια διάταξη εἶχαν καὶ οἱ πίθοι τοῦ χώρου Λ. Ἀλλὰ στὸν χώρο αὐτὸ δὲν σώζονται ὅλοι οἱ πίθοι, διότι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ Λ εἶχε καταρρεῦσει κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα πιθανῶς, ὅταν παραβιάσθηκε ἡ ὑπόγεια κρύπτη καὶ ἀφαιρέθηκαν πλάκες τοῦ δαπέδου τῆς κεντρικῆς αἴθουσας «τῶν εἰδώλων», με ἀποτέλεσμα νὰ καταρρεῦσει ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ Λ καὶ νὰ συμπαρασύρει σωροὺς ἐπιχώσεων καὶ πίθους στὴν ὑπόγεια κρύπτη.

Ὁ ἐνδιάμεσος χώρος Λ1 δὲν εἶχε πίθους, ἀλλὰ μόνο διά-

φορα ξυλουργικά, σκαπτικά και λιθουργικά εργαλεία, μυλό-πετρες, πολλά μικρά αγγεία τῆς ομάδας «δυτικῆς κλιτύος» και δύο μεγάλα ειδώλια τῆς Περσεφόνης.

Στὸν χώρο M1 ὑπῆρχαν στίς τρεῖς γωνίες τρία μικρά πιθάρια και στὸ ἐνδιάμεσο πολλά αγγεία στοιβαγμένα, λεκανίδες για τὰ ἄλφιστα, ὑδρίες, πρόχοι, ἀμφορεῖς για τίς χροές, ἀφήνοντας ἐλεύθερη τὴ διάβαση πρὸς τοὺς ἄλλους χώρους (I, K, Λ, M), ὅπου ἦταν τοποθετημένοι οἱ πίθοι με τοὺς καρπούς και τίς ὑγρὲς προσφορές.

Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸ ἱερὸ ἐφοδίαζε τοὺς χρηστηριζόμενους με τίς ἀπαιτούμενες προσφορές, τὰ ἄλφιστα, τὸ μέλι, τὸ κρασί, για τίς ψυχές τοῦ Κάτω Κόσμου και τοὺς ὑποχθόνιους δαίμονες, ὅπως περιγράφονται στὴ νέκυια τῆς Ὀδύσειας (κ 516 κέ., λ 26 κέ.). Ἔτσι θὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τόσο πολλῶν αγγείων, πὺ ἀντιπροσωπεύουν στερεότυπα λίγους τύπους, και διατηροῦνται σὲ ἄριστη κατάσταση, σὰν νὰ βγῆκαν τώρα μόλις ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ κεραμοπλάστη.

Τοῦτο ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἱερὸ θὰ ἐφοδιαζόταν τοὺς πίθους και τὰ αγγεία τῶν προσφορῶν ἀπὸ ὀρισμένα κέντρα. Στὴν ἀποψη αὐτὴ ὁδηγοῦν ἐπίσης και τὰ αγγεία τῆς ομάδας «δυτικῆς κλιτύος», πὺ ἀντιπροσωπεύουν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα και τὴ διακόσμηση ἓνα κλειστὸ κύκλο κεραμεικῆς.

13. ΒΕΡΓΙΝΑ

ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Σοβαροὶ λόγοι ὑγείας δὲν ἐπέτρεψαν στὸν διευθυντὴ τῆς ἀνασκαφῆς καθηγητὴ κ. Μαν. Ἀνδρόνικο νὰ ἐποπτεύσει αὐτοπροσώπως τὴν ἀνασκαφὴ κατὰ τὸ 1991. Πάντως τὴν ἄμεση ἐποπτεία εἶχαν, ὅπως και τὰ προηγούμενα ἔτη, οἱ συνεργάτες του.

101 Ἱερό Μητέρας τῶν Θεῶν. Ἐποψη τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος: οἱ δύο κύριοι χώροι.

Συνεχίστηκε γιὰ δεύτερο χρόνο φέτος στὴ Βεργίνα ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ἱεροῦ τῆς Μητέρας τῶν Θεῶν Κυβέλης, στὸ κέντρο τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ συγχρόνως ἐπιτεύχθηκε ἡ ἀπαλλοτρίωση τοῦ ἀγροῦ ὅπου βρῖσκεται τὸ Ἱερό. Ἀποκαλύφθηκε ἐντελῶς ὁ χώρος ἀμέσως βόρεια τοῦ κεντρικοῦ μεγάλου μυστηριακοῦ χώρου (εἰκ. 101) μὲ τὴν ὀπὴ χοῶν καὶ τὰ λατρευτικὰ σκεύη, ποὺ εἶχε ἐντοπιστεῖ τὸ 1990. Πρόκειται γιὰ τὸν βόρειο χώρο ποὺ περιλαμβάνει τὸν βόθρο-βωμὸ μὲ τὰ σημαντικὰ πήλινα εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα, ποὺ ἀνασκάφηκε πέρυσι μπροστὰ στὸ μαρμάρινο κατώφλι τοῦ πρώτου χώρου. Ὁ νέος βόρειος χώρος εἶναι κατὰ τι μικρότερος (5×7 μ.) μὲ χωμάτινο δάπεδο καὶ τοίχους ἀπὸ ὠμές πλίνθους, ὅλα ὅμοια μὲ τὸν προηγούμενο, ἔτσι ὥστε ἀποδεικνύεται εὐκόλα ὅτι πρόκειται γιὰ ἕναν τεράστιο διπλὸν χώρο μὲ ἱερά σημεῖα, ὅπως ὁ βόθρος-βωμὸς, ἡ ὀπὴ τῶν χοῶν (εἰκ. 102) καὶ

Ἱερό τῆς Μητέρας
τῶν Θεῶν Κυβέλης
ΣΤ. ΔΡΟΥΓΟΥ

102 Ἱερό Μητέρας τῶν Θεῶν, κύριος χώρος: ἡ ὀπὴ χοῶν.

τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα. Τὰ δύο μέρη ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους μὲ θύρα μὲ μαρμάρινο κατώφλι, ἐνῶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βόρειου χώρου διακρίνεται ἓνα πολὺ μικρὸ δωμάτιο, ὅπου κιόλας πέρυσι εἶχε βρεθεῖ σημαντικὸς ἀριθμὸς χάλκινων νομισμάτων.

Ὅπως καὶ στὸ νότιο μεγάλο χῶρο εἶχε σημειωθεῖ στὸ κέντρο του ἡ θέση πυρᾶς, διαπιστώθηκε καὶ στὸν βόρειο δίδυμο χῶρο ἀνάλογη πυρά. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀνεύρεση μεγάλου ἀριθμοῦ πήλινων πυραμιδόσχημων ἀγνύθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὀρισμένες ἐνσφράγιστες, εὐρήματα ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν περισσότερο ἀναθήματα παρὰ ἐξαρτήματα ἀργαλειῶν. Τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα ἦταν χάλκινα νομίσματα καὶ πλούσια χαρακτηριστικὴ ἑλληνιστικὴ κεραμεικὴ ποὺ χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ τὸ μικρὸ πήλινο σφράγισμα παπύρου μὲ παράσταση κεφαλῆς Ἑρακλῆ, δηλωτικὸ τῆς πιθανῆς ὑπαρξῆς ἀρχείου μέσα στὸ Ἱερό.

Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ βόρειου δίδυμου χώρου καὶ σὲ βάθος 0.80-1 μ. ἀπὸ τὸ ἄνω στρώμα καταστροφῆς ἀποκαλύφθηκε μεγάλο μέρος κτιρίου μὲ πρόχειρο ψηφιδωτὸ δάπεδο ἀπὸ

103 Ἱερὸ Μητέρας τῶν Θεῶν, τμῆμα τοῦ κτιρίου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μὲ μέρος τοῦ στρώματος καταστροφῆς.

βότσαλα, τοῦ ὁποίου ἡ κεραμεικὴ καὶ τὰ κεραμίδια στέγης (εἰκ. 103) ἐπιτρέπουν τὴ χρονολόγησή του στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., γεγονός που πρέπει νὰ συνδεθεῖ πιά μὲ τὸν ἐνεπίγραφο κἀνθαρὸ, ὅπου ἡ ἀναφορὰ τῆς Μητέρας τῶν Θεῶν. Τόσο τὸ πρῶμο αὐτὸ κτίσμα ὅσο καὶ τὸ ἐλληνιστικὸ ἐπεκτείνονται πρὸς Β καὶ Α, ὅπως φανερώνουν τὰ πρῶτα οἰκοδομικὰ στοιχεῖα στὶς πλευρὲς αὐτὲς τοῦ ἀνασκαφικοῦ χώρου. Ὅμοια οἰκοδομικὰ λείψανα στὴ νότια πλευρὰ φανερώνουν ἀνάλογη ἐπέκταση τοῦ Ἱεροῦ πρὸς Ν. Τὰ παραπάνω στοιχεῖα ὀδηγοῦν προφανῶς στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Ἱερὸ καταλαμβάνει μεγάλη ἔκταση, ἐνῶ τὰ σύνορά του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθοριστοῦν ἀκόμη.

Στόχος τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς δραστηριότητος στὸ Ἱερὸ τῆς Εὐκλείας στὴ Βεργίνα ἦταν ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας τοῦ ἀποθέτη, ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ μεγάλου ναοῦ, πὺ εἶχε φέρεῖ στὸ φῶς τὴν περασμένη χρονιά ἐντυπωσιακὸ σύνολο γλυπτῶν (*Ἔργον* 1990, 83 κέ., εἰκ. 114-120). Ἡ ἔρευνα στὸν ἀποθέτη ὀλοκληρώθηκε, χωρὶς νὰ ἀποδώσει ἄλλα θραύσματα γλυπτῶν ἢ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀρχικὴ τους θέση.

Ἡ παρουσία τῆς ρωμαϊκῆς οἰκοδομικῆς φάσης, μὲ ἀργολιθοδομικοὺς τοίχους καὶ παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δευτέρη χρήση εἶναι αἰσθητὴ σὲ ὀλόκληρη τὴν ἔκταση.

Ἱερὸ τῆς Εὐκλείας
Χρ. ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ-
ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ

104 Ἱερὸ τῆς Εὐκλείας, τὸ μαρμάρينو φίδι ἀπὸ Α.

τοῦ Ἱεροῦ. Τμήματα ἑνὸς τέτοιου κτίσματος διατηροῦνται ἀνάμεσα στὸ μεγάλο ναὸ καὶ στὸ βωμὸ στὰ ἀνατολικά του. Ἡ ἔρευνα τοῦ κτίσματος αὐτοῦ καί, εἰδικότερα τοῦ νότιου τοίχου του, τμῆμα τοῦ ὁποίου βρισκόταν πάνω ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ μεγάλου ναοῦ, ὀδήγησε στὴν ἀποκάλυψη ἑνὸς ἀκόμη γλυπτοῦ, μπηγμένου αὐτὴ τὴ φορὰ λοξά, στὴν ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ προθαλάμου (εἰκ. 104). Ἡ σχέση του με τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ δηλώνει πὼς τὸ γλυπτὸ τοποθετήθηκε ἐκεῖ μετὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ κτιρίου (εἰκ. 105-106).

Πρόκειται γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὸν κορμὸ ἑνὸς φιδιοῦ, ὑπερφυσικῶν διαστάσεων, ποὺ διατηρεῖται πάνω στὴ συμφυή, ἀκέραια σωζόμενη πλίνθο του, μήκους 1.41 μ. καὶ πλάτους ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 0.18 μ. μέχρι 0.35 μ. Ἡ διάμετρος τοῦ κορμοῦ τῆς ζωικῆς μορφῆς φτάνει, στὸ φαρδύτερο τμῆμα του, τὰ 25 ἐκ. Ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ φιδιοῦ, ποὺ σώζεται σὲ μέγιστο ὕψος 85 ἐκ., διατηρεῖται ἡ οὐρά του, ποὺ παρακολουθεῖ τὸν μεγάλο ἄξονα τῆς πλίνθου, καὶ τὸ κάτω μισὸ τῶν δύο παράλληλα ἐλίσσόμενων σπειρῶν του. Λεῖπει τὸ πάνω μισὸ τῶν σπειρῶν καὶ τὸ κεφάλι τοῦ ζώου, ποὺ θὰ ὀρθωνόταν πολὺ ψηλότερα, σ' ἓναν εἰκονογραφικὸ τύπο ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα στὸ Δία Μειλίχιο.

105 Τὸ μαρμάρينو φίδι καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος ἀπὸ ΒΔ.

106 Τὸ μαρμάρينو φίδι λίγο πρὶν τὴ μεταφορὰ του, ἀπὸ ΒΔ.

Στήν ἴδια κοίτη μὲ τὸ φίδι βρέθηκε καὶ ἓνα μεγάλο μαρμάρينو ἀρχιτεκτονικὸ μέλος, καθὼς καὶ ἓνα νόμισμα τοῦ Περσέα, πὺ ἐπιτρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὴν ἐναπόθεση μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα. Τὸ χρονολογικὸ αὐτὸ στοιχεῖο, πὺ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα *terminus ante quem* γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ, θὰ ἐπιτρέψει ἐνδεχομένως νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸν χαρακτήρα τοῦ γλυπτοῦ καὶ τὴ σχέση του μὲ κάποια συγκεκριμένη θεότητα.

Ἀπὸ τὸ ταραγμένο στρῶμα καταστροφῆς τοῦ προθαλάμου προέρχεται θραῦσμα ἐνσφράγιστης κεραμίδας, πὺ διατηρεῖ τμῆμα ἐπιγραφῆς ΑΚΡΑΙΣ (εἰκ. 107), καθὼς καὶ μικρὸ λίθινο θραῦσμα μὲ ὑπολείμματα ἐπιγραφῆς]λασ[/]Ε [/]ιθεω[(εἰκ. 108).

Στὸ θάλαμο τοῦ ἴδιου ναοῦ ἀποκαλύφθηκε σὲ ἐπαφῇ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ παρεῖα τοῦ νότιου τοίχου ἡμικυκλικὴ ἐσχάρα, βάθους 0.35 μ., μὲ μιὰ σειρὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων στὸ χεῖλος τῆς. Ἡ ἔρευνα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς δὲν ἔδωσε κανένα εὗρημα, παρὰ μόνον καμένο χῶμα. Ὡστόσο ἡ παρουσία τῆς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ καὶ ἡ ἀποκάλυψη στὸν προθάλαμό του τοῦ ἐντυπωσιακοῦ γιὰ τὶς διαστάσεις του μαρμάρινου φιδιοῦ ἀποτελοῦν σημάδια μιᾶς ἀκόμη λατρείας στὶς Αἰγές. Ἐλπίζουμε ὅτι ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα στὸ Ἱερὸ τῆς Εὐκλείας

107 Πήλινη ἐνσφράγιστη κεραμίδα.

108 Λίθινο ἐνεπίγραφο θραῦσμα.

Τείχη
Π. ΦΑΚΛΑΡΗΣ

καί ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων του θὰ παράσχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανόησή της.

Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ τείχους στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὄχυρωτικοῦ περιβόλου, στὸν ἀγρὸ τοῦ Φιλώτα Μπέλλα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχε ἐπισημανθεῖ τὸ τεῖχος κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδο τοῦ 1987. Ἐπίσης ἔγιναν τέσσερις ἐρευνητικὲς τομές, διαστάσεων 10×0.50 μ., γιὰ νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ὁ περίβολος καμπτόταν πρὸς τὰ δυτικὰ, ὥστε νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ γραμμὴ τῆς βόρειας πλευρᾶς του καὶ νὰ ὀριστεῖ ἔτσι ἡ ἔκταση τῆς πόλης πρὸς τὰ βόρεια.

Τὸ τεῖχος ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 16 μ. Τὸ πλάτος εἶναι 2.80 μ. καὶ εἶναι χτισμένο μὲ μεγάλους δουλεμένους πωρολίθους. Πωρόλιθοι χρησιμοποιήθηκαν μόνον στὴν ἐξωτερικὴ καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ του, ἐνῶ γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ χρησιμοποιήθηκε χῶμα καὶ μερικὲς ἀδούλευτες πέτρες. Διατηροῦνται δύο ἕως τρεῖς δόμοι μέγιστου συνολικοῦ ὕψους 1.26 μ. Ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἔρευνα προκύπτει ὅτι τὸ λίθινο τμῆμα τοῦ τείχους περιοριζόταν στοὺς δύο-τρεῖς δόμους, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο θὰ συνεχιζόταν μὲ ὠμές πλίνθους. Διατηρήθηκε μεγάλη ποσότητα πηλοχώματος, τὸ ὁποῖο προφανῶς προέρχεται ἀπὸ διαλυμένες πλίνθους (εἰκ. 109).

109 Τείχη. Γενικὴ ἄποψη τοῦ τείχους ἀπὸ Ν.

Συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἡμικυκλικοῦ πύργου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπισημανθεῖ τὸ 1987 στὸν ἀγρὸ Φ. Μπέλλα. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἰσχυρὸ πύργο, διαμ. 6.30 μ., ὁ ὁποῖος εἶναι κτισμένος μὲ μεγάλους δουλεμένους πωρολίθους, ὅπως καὶ τὸ ὑπόλοιπο τεῖχος στὸ σημεῖο αὐτό. Διατηροῦνται στὴ θέση τους δύο δόμοι. Ὁ κατώτατος πατεῖ σὲ μία τρίτη σειρὰ πωρολίθων, οἱ ὁποῖοι ἐξέχουν κατὰ 0.08 μ., δημιουργώντας μία πατούρα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὴν εὐθυντηρία τοῦ πύργου. Ὁ πύργος συνεχιζόταν καὶ πίσω ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν παρεῖα τοῦ τείχους, σχηματίζοντας μία ὀρθογώνια προεξοχὴ μήκους 6.30 μ. Μὲ τὴν προέκταση αὐτὴ, τῆς ὁποίας ἡ ἔρευνα δὲν ὀλοκληρώθηκε, ἀξάνονταν οἱ διαστάσεις τοῦ πύργου (εἰκ. 110).

Πίσω ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν παρεῖα τοῦ τείχους βρέθηκε κεραμεικὴ τῶν ἐλληνιστικῶν κυρίως χρόνων, σιδερένια καρφιά καὶ ἕνα χάλκινο νόμισμα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ. Σημειώνεται ἀκόμη ἕνα μικρὸ τμῆμα ἀπὸ πῆλινη μῆτρα γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀνάγλυφων σκύφων καὶ μάζα ὀπτοῦ πηλοῦ ἀπὸ ἀποτυχημένη καμίνευση κεράμων. Ἡ ἐπίχωση, σύρριζα στὴν ἐσωτερικὴν παρεῖα τοῦ τείχους, δείχνει ὅτι μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ τείχους ἀπέθεταν στὸ σημεῖο αὐτὸ διάφορα ἀπορρίμματα. Ἐνα μέρος τῶν ἀπορριμμάτων πρέπει

110 Τείχη. Ὁ ἡμικυκλικὸς πύργος ἀπὸ Α.

Μεγάλη Τούμπα
ΑΓΓ. ΚΟΤΤΑΡΙΔΟΥ

νά προερχόταν από κάποιο εργαστήριο κεραμεικῆς, τὸ ὁποῖο θὰ λειτουργοῦσε ἐκεῖ κοντά.

Τὸν Μάιο τοῦ 1991 ἄρχισαν στὴν περιοχὴ τῆς Μεγάλης Τούμπας οἱ ἐργασίες κατασκευῆς τοῦ στεγάστρου τῶν βασιλικῶν τάφων. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου ἐντοπίστηκε σειρὰ τάφων, οἱ ὁποῖοι ἐρευνήθηκαν συστηματικά. Σὲ μιὰν ἔκταση περὶπου 300 τ.μ. ποὺ βρισκόταν στὰ ἀνατολικά τῆς Μεγάλης Τούμπας καὶ δὲν καλυπτόταν ἀπὸ αὐτὴν ἀποκαλύφθηκαν συνολικά 18 ταφές. Μὲ ἐξάιρεση δύο ἐγχυτρισμοὺς καὶ δύο κεραμοσκεπεῖς, οἱ ὑπόλοιποι τάφοι εἶναι λακκοειδεῖς ἢ πλινθόκτιστοι, μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά. Οἱ μισὲς τουλάχιστον ἀπὸ τὶς ταφές ποὺ ἐρευνήθηκαν χρονολογοῦνται στὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα καὶ οἱ ὑπόλοιπες στὸ τέλος τοῦ 3ου καὶ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ταφές ἦταν ἀνδρικές, δύο τουλάχιστον ἦταν γυναικεῖες καὶ δύο παιδικές. Οἱ περισσότεροι τάφοι περιεῖχαν κτερίσματα: πήλινα ἀγγεῖα, ὄπλα, εἰδῶλια, νομίσματα, κοσμήματα. Ὁ σημαντικότερος τάφος εἶναι ἓνας μεγάλος λακκοειδῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα, στὸν ὁποῖο εἶχε ἐνταφιαστεῖ ἓνας ἄντρας. Ἐκτὸς ἀπὸ ἀρκετὰ πήλινα ἀγγεῖα βρέθηκε ἐδῶ ἓνα σιδερένιο σπαθί, μία στλεγγίδα, ἓνα χάλκινο ἐπίχρυσο στεφάνι, δύο χάλκινες καὶ μία μολύβδινη πυξίδα.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πιθανότητα μερικὲς ἀπὸ τὶς ταφές αὐτὲς νὰ σχετίζονται μὲ τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα ποὺ βρέθηκαν στὴν ἐπίκωση τῆς Μεγάλης Τούμπας.

14. ΑΒΔΗΡΑ
Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-
ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στὴ ΒΔ γωνία τοῦ βόρειου περιβόλου ἐλοκληρώθηκε φέτος ἡ ἀποκάλυψη τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ βόρειου σκέλους τῶν τειχῶν, στὸ ὁποῖο διακρίνονται καθαρὰ δύο οἰκοδομικὲς φάσεις (εἰκ. 111) καὶ ἐξα-

111 Βόρειος περίβολος, βόρειο σκέλος.

κριβώθηκε ὅτι τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ βόρειου σκέλους τῶν τει-
χῶν προστάτευε ἀπὸ τὰ βόρεια τὴν εἴσοδο τοῦ ἀρχαίου λι-
μανιοῦ.

Ἐρευνηθήκαν σ' ὅλο τὸ μῆκος τους οἱ δύο ἐπάλληλες
φάσεις τῶν τειχῶν A καὶ B (εἰκ. 112) καὶ διαπιστώθηκε ὅτι
τὸ πώρινο κτίριο, ποῦ ἡ περυσινὴ ἀνασκαφὴ εἶχε ἐντοπίσει,
ἀνήκει στὴ βόρεια κοινοστοιχία νεώσοικου τοῦ ἀρχαίου λι-
μανιοῦ. Ἀποκαλύφθηκε ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ νεώσοικου, ἡ

ΒΟΡΕΙΟΣ
ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ
ἀρχαῖκό τεῖχος

112 Βόρειος περίβολος, δυτικὸ σκέλος (ἀνατολικὴ ὄψη).

113 Βόρειος περίβολος, δυτικό σκέλος (ἄποψη ἀπὸ Ν).

ὅποια ἦταν ἀνοιχτὴ κιονοστοιχία πὺ κατέληγε σὲ τοῖχο στὸ δυτικὸ ἄκρο (εἰκ. 113). Σώθηκε τὸ κάτω τμήμα ἑνὸς ἀρράβδωτου κίονα πεσμένου στὸν στυλοβάτη (εἰκ. 114). Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἐντόπισε ἐπίσης καὶ τὴν ἀναζητούμενη στροφὴ τοῦ βόρειου σκέλους πρὸς Ν· ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀρχὴ τοῦ δυτικοῦ τείχους πὺ ἀνήκει στὴ νεώτερη φάση (B) τοῦ ἀρχαῖου περιβόλου. Τὸ δυτικὸ σκέλος τῶν τειχῶν ἔχει θεμελιωθεῖ πάνω σὲ στρώματα θαλάσσιας ἄμμου πὺ ἔχουν ἐπικαλύψει τὸ τείχος τῆς ἀρχαιότερης φάσης (A), ἀλλὰ καὶ

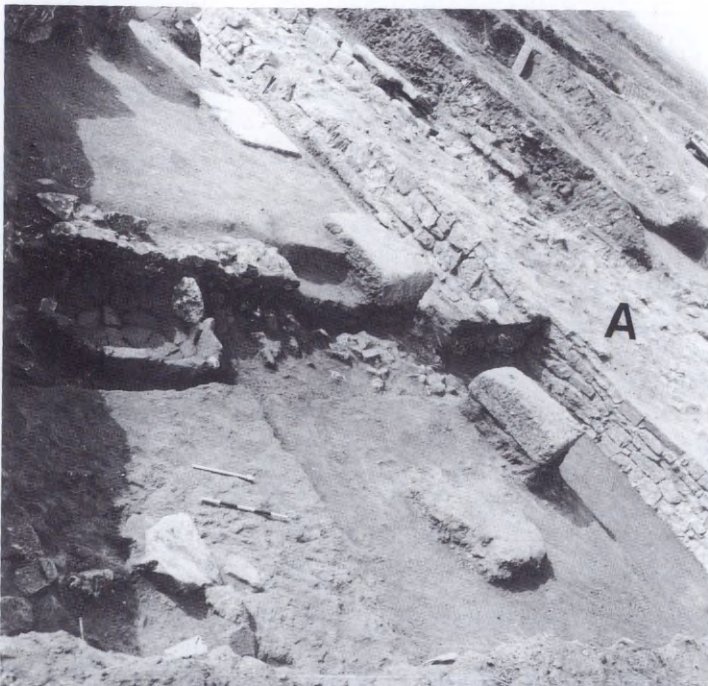
114 Βόρειος περίβολος, τείχος B φάσης καὶ νεώσοικος (ἀπὸ ΒΔ).

115 Όχανο άσπίδας.

116 Τείχος φάσης Α.

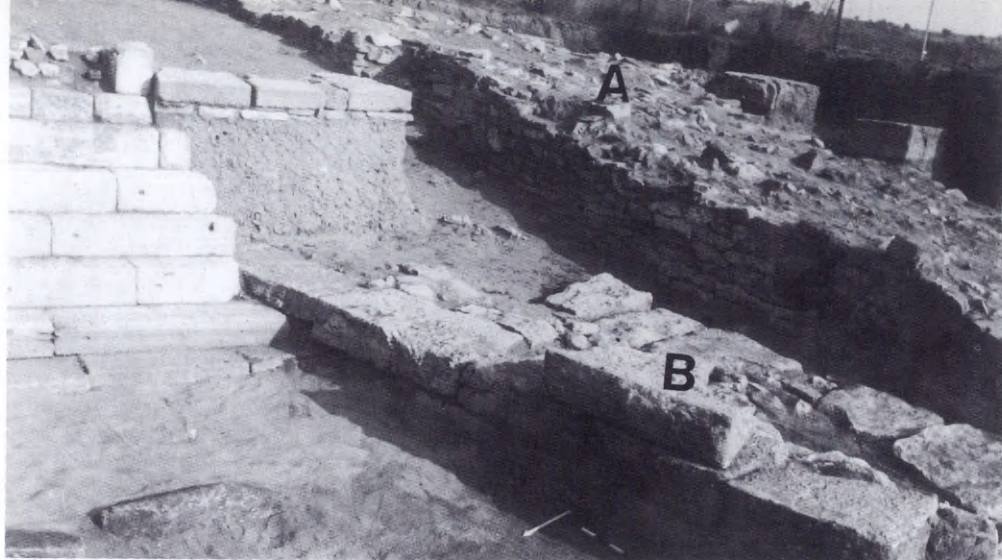

τὸ συγκρότημα τῶν νεώσοικων. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος αὐτοῦ προσδιορίζει τὰ τέλη τοῦ βου-ἀρχῆς 5ου π.Χ. αἰῶνα ὡς terminus post quem γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ δυτικοῦ τείχους. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογο εὔρημα τοῦ στρώματος αὐτοῦ εἶναι καὶ τὸ θραῦσμα ἀπὸ χάλκινο ὄχανο ἀσπίδας μὲ ἀνάγλυφον ἔκτυπη διακόσμηση (εἰκ. 115). Στὸ πρῶτο κάτω ἀπὸ τὴν ἀνθεμωτὴ ἀπόληξη μετωπικὸ πλαίσιο ἀναγνωρίζεται ὁ Θησεύς πού παλεύει μὲ τὸν Μινώταυρο.

Σημαντικὸ ἀποτέλεσμα πού προέκυψε ἀπὸ τὴν φρετινὴ ἔρευνα εἶναι ἡ ἀσφαλὴς χρονολόγησις τοῦ τείχους τῆς ἀρχαιότερης φάσης Α (εἰκ. 116). Τὸ κτίριο πού ἔχει κτισθεῖ σ' ἐπαφῇ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους, τοῦ ὁποίου ἀποκαλύφθηκε ὀρθογώνιος χῶρος μὲ ἐσχάρα στὴ ΝΔ γωνία του, χρονολογήθηκε ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τῆς ἀδιατάρακτης ἐπίχωσης τοῦ δαπέδου του στὰ τέλη τοῦ 7ου-ἀρχῆς 6ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 117). Τὸ κτίριο αὐτὸ ὅπως καὶ τὸ παρακείμενο μεγαρόσχημο, ἡ χρονολόγησις τοῦ ὁποίου λόγῳ τῆς διαταραχῆς τοῦ νεκροταφείου ἦταν ἐπισφαλὴς, ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα δείγματα κατοικιῶν τῶν Κλαζομενίων ἀποίκων καὶ προσδιορίζουν τὴν καμπὴ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. ὡς terminus ante quem γιὰ τὴν χρονολόγησις τοῦ τείχους τῆς Α φάσης. Μὲ τὸ ὑπερβολικὸ πλάτος του καὶ τὰ μεγαρόσχημα κτίσματα στὴν ἐσωτερικὴ παρειά του τὸ τεῖχος τῆς ἀρχαιότερης φάσης ἐντάσσεται στὸν τύπο τῶν πρώιμων ὀχυρώσεων, ὅπως αὐτὲς εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία (Σμύρνη) ἢ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου (Ζαγορὰ Ἀνδρου).

117 Κεραμεικὴ ἀπὸ τὴν οἰκία τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

118 Τείχος Β φάσης, κλίμακα.

Συνεχίστηκε επίσης η έρευνα στην έξωτερική πλευρά του τείχους τής νεώτερης φάσης στα δυτικά τής μνημειακῆς κλίμακας (εἰκ. 118), ὅπου ἐρευνήθηκε ἡ συνέχεια τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ παλαιότερες ἀνασκαφές ἀποθέτη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μὲ τῖς μικρογραφικῆς ὑδρίες, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στὸ ἐκτὸς τειχῶν ἱερό. Ἀποκαλύφθηκε καὶ φέτος μεγάλος ἀριθμὸς μικρογραφικῶν ὑδριῶν μέσα σὲ στρώμα ἄμμου τὸ ὁποῖο περιεῖχε μεγάλες ποσότητες καμένων ὀστῶν καὶ στάχτης καθὼς καὶ πολλὰ θραύσματα κεραμεικῆς καὶ εἰδωλίων (εἰκ. 119).

Στὰ νεώτερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης πὺ καλύπτει τὰ τείχη τῶν δύο φάσεων ἀνασκάφηκαν φέτος δώδεκα τάφοι ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἀπὸ τῖς προηγούμενες ἀνασκαφές ἑλληνιστικὸ νεκροταφεῖο τοῦ 3ου-2ου π.Χ. αἰῶνα. Ὅλοι ἦταν ἀπλοὶ ἐνταφιασμοὶ στὸ ἔδαφος ἢ σὲ κεραμοσκεπεῖς τάφους.

119 Εἰδώλια ἀπὸ τὸν ἀποθέτη.

120 Ἄγρος Χατζόπουλου, ἀνάλημμα κτιρίου.

ἔρευνα
στὸ ἐσωτερικὸ
τοῦ περιβόλου

Στὸν ἄγρὸ Γ. Χατζόπουλου, 100 μ. περίπου ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ περιβόλου, ἐντοπίστηκε θεμελίωση μεγάλου κτιρίου ἢ ἀναλήμματος (εἰκ. 120): πρόκειται γιὰ δημόσιο κτίριο τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Στὸν ἄγρὸ Ἀβράμογλου συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος ποὺ ἀνασκάπτεται ἀπὸ τὸ 1988 καὶ ἐρευνήθηκαν κυρίως οἱ ἀρχαιότερες ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ. αἰ. κτιριακὲς φάσεις. Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσίασε ἡ ἐντόπιση ἐλάχιστων κτιριακῶν λειψάνων τοῦ τέλους τοῦ 7ου-ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἐπίσης μὲ τὴ συνέχεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸ κτιριακὸ συγκρότημα τοῦ ἄγρου Μακρῆ ὀλοκληρώθηκε ἐφέτος ἡ ἀποκάλυψη τῶν κτιρίων I καὶ II καὶ ἐντοπίστηκε τὸ κτιριακὸ συγκρότημα III στὰ βόρεια τῶν κτιρίων I καὶ II. Στὰ κτίρια ποὺ θυμίζουν περισσότερο καταστήματα σώζεται ἀδιατάρακτο τὸ τελευταῖο στρώμα καταστροφῆς ποὺ χρο-

νολογεῖται στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Διακρίνονται δύο σαφῶς κτιριακὲς φάσεις τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ ἐλάχιστα λείψανα κτιριακῆς φάσης τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Μὲ στόχο τὴν ἐξακρίβωση τῆς χρονολογικῆς σχέσης μεταξύ τοῦ βόρειου καὶ τοῦ νότιου περιβόλου πραγματοποιήθηκε στρωματογραφικὴ ἔρευνα στὸ τεῖχος τοῦ βόρειου πύργου τῆς δυτικῆς πύλης.

ΝΟΤΙΟΣ

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

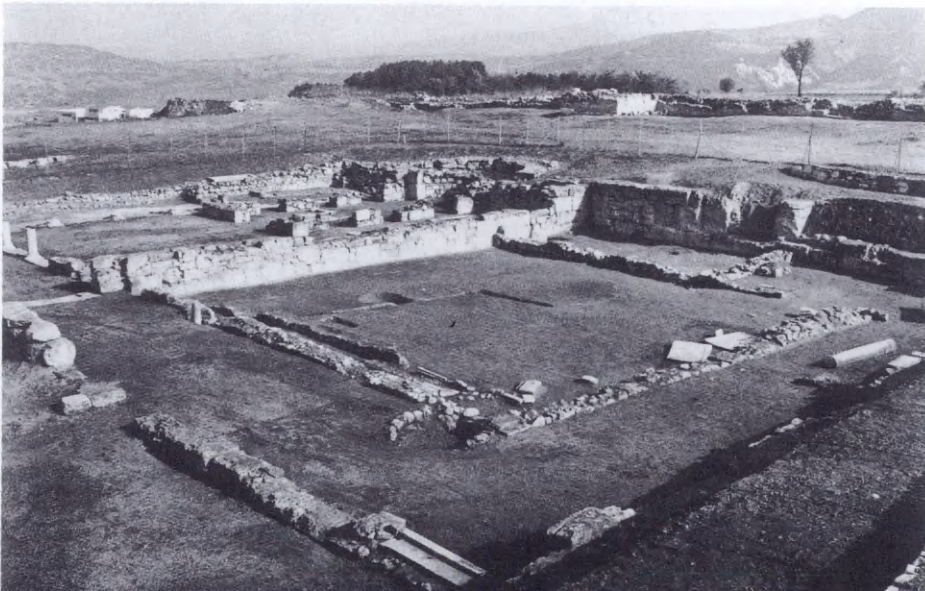
δυτικὸ τεῖχος

Στόχος τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου στὴ Χριστιανικὴ Ἀμφίπολη ἦταν κυρίως ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Γ (εἰκ. 121), ἡ καταγραφή τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀνασκαφή τοῦ Ε. Στίχα καὶ ἡ τακτοποίησή τους ἐκτὸς ἀνασκαφικοῦ χώρου.

15. ΑΜΦΙΠΟΛΗ

Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

121 Ἡ βασιλικὴ Γ μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν.

122 Τὸ αἶθριο τῆς βασιλικῆς Γ.

Τὸ αἶθριο τῆς βασιλικῆς Γ εἶναι τρίστοο καὶ ἐφάπτεται ὄχι τοῦ δυτικοῦ ἀλλὰ τοῦ νότιου τοίχου τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 122). Συνεπῶς ἡ πρόσβαση στὴν ἐκκλησία γινόταν ἀπὸ Νότο καὶ ὄχι ἀπὸ Δυσμὰς. Οἱ τρεῖς στοῆς τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Γ δὲν φέρουν κιονοστοιχίες ἀλλὰ πεσσοστοιχίες: τέσσερις κτιστοὶ πεσσοὶ στὴν ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ πλευρὰ, τρεῖς κτιστοὶ πεσσοὶ στὴ νότια. Τὰ ἐνδιάμεσα τῶν πεσσῶν ἀνοίγματα ἐντοιχίστηκαν ἀργότερα μὲ λασπότοιχους, μετατρέποντας τὶς στοῆς σὲ κλειστοὺς διαδρόμους. Ἡ φάση αὕτη δὲν εἶναι ἡ τελευταία. Φέτος διαπιστώθηκε ὅτι μετὰ τὴν τελικὴ καταστροφὴ τοῦ αἵθριου τουλάχιστον ἡ ἀνατολικὴ στοὰ του χωρίστηκε μὲ πρόχειρα τοιχάρια σὲ μικρότερα δωμάτια. Σχέση μὲ τὴ φάση αὕτη ἔχουν πρόχειρες ἐστίες καὶ ὄστρακα ἀπὸ χειροποίητα τσουκάλια. Ἡ τελευταία αὕτη περίοδος κατοίκησης τῶν ἐρειπίων τῆς βασιλικῆς Γ δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τῆς παλαιохριστιανικῆς περιόδου.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Γ ἔγινε καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν ἄγρια βλάστηση καὶ ἀποχωμάτωση τμήματος τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου τῆς Χριστιανικῆς Ἀμφιπόλεως, πού βρῖσκεται ἀνατολικά τῆς βασιλικῆς Γ καὶ σὲ ἀπόσταση 23.70 μ. ἀπὸ αὐτή. Ὁ

περίβολος αὐτὸς εἶναι γνωστὸ ὅτι τέμνει τὸν νάρθηκα ἀπὸ τὸν ἐξωνάρθηκα τῆς βασιλικῆς Α, εἶναι ἄρα μεταγενέστερος αὐτῆς. Φέτος ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τοῦ βορείως τῆς βασιλικῆς Α σὲ μῆκος 60 μ. Στὸ μέσον σχηματίζεται μεγάλος τετράπλευρος πύργος.

Ἔργασίες καθαρισμοῦ καὶ ἀποχωμάτωσης ἔγιναν καὶ στὸν ἐξωτερικὸ ὀχυρωματικὸ περίβολο. Σὲ ἀπόσταση 34.20 μ. βορείως τοῦ τετραπλεύρου πύργου Γ τὸ τεῖχος κάμπτεται σὲ ὀρθή σχεδὸν γωνία πρὸς Ἀνατολὰς ἀκολουθώντας τὴ φυσικὴ διαμόρφωση τοῦ γηλόφου, ἐπάνω στὸν ὁποῖο εἶναι κτισμένη ἡ Χριστιανικὴ Ἀμφίπολη. Κοντὰ στὸν πύργο Γ βρέθηκε ἐντοιχισμένος στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους μαρμάρινος κιλλίβαντας μὲ σταυρὸ σὲ χαμηλὸ ἀνάγλυφο στὸ κοῖλο μέτωπο παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Συνεπῶς μία ἐπισκευὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου στὰ παλαιοχριστιανικὰ χρόνια, ἂν ὄχι καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ του, εἶναι βεβαία.

Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἡ ἔρευνα στὸ βυζαντινὸ Πολύστυλον, 16. **ΠΟΛΥΣΤΥΛΟΝ**
 πού ιδρύθηκε στὴ θέση τῶν ἀρχαίων Ἀβδήρων. Στόχος τῆς **ΑΒΔΗΡΩΝ**
 φετινῆς ἔρευνας στὸ βυζαντινὸ Πολύστυλο ἦταν ἡ ὀλοκλή- **Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ**

123 Ἀνασκαφὴ δυτικῶς τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ.

124 Τάφος από ύστεροβυζαντινό νεκροταφείο δυτικῶς τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ.

ρωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μεσοβυζαντινοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ καὶ συγκεκριμένα ἡ ἀνασκαφὴ ἔξω ἀπὸ τὴ δυτικὴ του πλευρὰ πρὸς ἀποκάλυψη τυχόν προσκτισμάτων (εἰκ. 123). Πράγματι, 2 μ. ἀπὸ τὴ δυτικὴ ὄψη τοῦ ναοῦ βρέθηκαν βάσεις κτιστῶν πεσσῶν, πὺ ἀποτελοῦσαν πιθανότατα στηρίγματα μεγάλης δυτικῆς στοᾶς.

Μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς στοᾶς ὁ χώρος χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο ὡς νεκροταφεῖο (εἰκ. 124). Ἀνασκάφηκαν εἴκοσι ἕνας τάφοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ πέντε περιεῖχαν σκελετοὺς ἐνηλίκων ἀνθρώπων καὶ οἱ δεκατέσσερις ἀνηλίκων. Ἀπὸ τοὺς δεύτερουσ οἱ ἐπτὰ περιεῖχαν σκελετοὺς παιδιῶν ἡλικίας 6 μηνῶν ἕως 5 χρόνων. Ὅλοι οἱ σκελετοὶ παρουσιάζουν ἐπιγενετικὲς καταστάσεις πὺ προδίδουν στενὴ συγγένεια αἵματος κλειστῆς κοινωνίας, ὅπως ἦταν ἡ κοινωνία τοῦ ἀπομονωμένου Πολυστύλου κατὰ τοὺς ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους.

Δυτικότερα τοῦ νεκροταφείου ἐντοπίστηκε σειρὰ συνεχόμενων δωματίων πρόχειρης κατασκευῆς καὶ ἀγνώστου προορισμοῦ.

Οι ἀρχαιότερες ἐνδείξεις κατοίκησης τοῦ λόφου τῶν Κουκουναριῶν προέρχονται ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση. Οἱ ἐργασίες ἐφέτος ἀποκάλυψαν μυκηναϊκά, πρωτοκυκλαδικὰ καὶ νεολιθικὰ στρώματα. Στὴν τάφρο 12 διαπιστώθηκαν στρωματογραφημένες ἐνδείξεις κατοίκησης (ὀπὲς πασσαλόπηξης): ἐπίσης βρέθηκε κεραμεικὴ τῆς ὕστερης νεολιθικῆς περιόδου, τῆς πολιτιστικῆς βαθμίδας τοῦ Σάλιαγκου, δόντι ἵπποειδοῦς καὶ μεγάλες ποσότητες ὄψιανου (1335 λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα). Ἡ ἐρευνα τῆς τάφρου 1 ἔφερε στὸ φῶς κεραμεικὴ τῆς πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου καὶ πήλινο κεφαλάκι βοοειδοῦς ἢ καὶ σκύλου, ποὺ προέρχεται ἀπὸ πλαστικὴ διαμόρφωση ἀγγείου ἢ ἄλλου σκεύους (εἰκ. 125): πρόκειται κατὰ τὸν ἀνασκαφέα γιὰ ἐξάίρετο ἔργο τῆς πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου.

17. ΠΑΡΟΣ

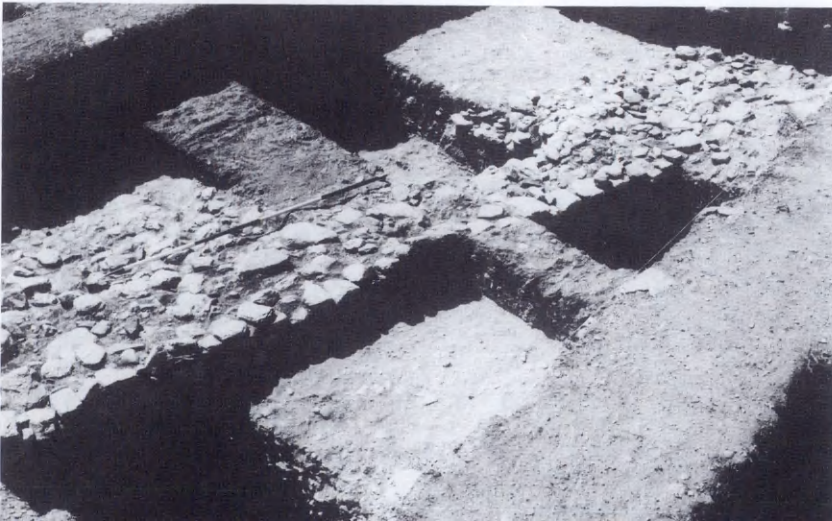
Δ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

Κάτω Πλάτωμα

125 Πήλινη κεφαλὴ ζώου ἀπὸ σκεῦος τῶν πρωτοκυκλαδικῶν χρόνων.

126 Μυκηναϊκὸ τεῖχος ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου.

Ἐπίσης μὲ τὴ διάνοιξη τάφρου ἐπιβεβαιώθηκε ἡ πορεία τείχους σὲ μῆκος περίπου 19 μ. μὲ προφανὴ ἀναλημματικὸ καὶ ἀμυντικὸ χαρακτῆρα ποὺ προφύλασσε τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου (εἰκ. 126). Ὅπως συνάγεται ἀπὸ θραύσματα πίθων, τριποδικῆς χύτρας καὶ ἄλλων χρηστικῶν ἀγγείων ποὺ ἀνήκουν στὴ φάση καταστροφῆς του, τὸ τεῖχος εἶχε κτιστεῖ μετὰ τὴν πυρπόληση τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ποὺ ἀνεγέρθηκε καὶ καταστράφηκε μέσα στὴν IIIΓ φάση.

Ἄνω Πλάτωμα

Ἐδῶ ἀποφασίστηκε ἐσπευσμένη ἀνασκαφὴ λόγῳ τῆς διάβρωσης τῶν στρωμάτων ἐξαιτίας τῶν βροχοπτώσεων τοῦ 1991. Ἀνασκάφηκε τὸ στρῶμα καταστροφῆς ποὺ εἶχε καταρρεῦσει πάνω στὸ δάπεδο τοῦ διαδρόμου ποὺ περιτρέχει τὸ ὑπόγειο τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος τῆς ὕστερης μυκηναϊκῆς περιόδου (εἰκ. 127). Τὰ εὐρήματα, ἀδιακόσμητα καὶ χρηστικὰ ἀγγεῖα, πίθοι μὲ ἀνάγλυφη σχοινοειδῆ διακόσμηση

127 Διάδρομος μὲ στρῶμα καταστροφῆς ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος.

και γραπτὰ ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς, σκύφοι καὶ κύλικες) χρονολογοῦν τὴ φάση καταστροφῆς τοῦ κτιρίου στὴν ὙΕ ΠΙΓ περίοδο.

Ἐξάλλου ἀνασκαφὴ στὸ ΒΑ ἄκρο τοῦ Ἐνω Πλατώματος βεβαίωσε τὴν ὑπαρξὴ πρωτοκυκλαδικοῦ κτιρίου κάτω ἀπὸ τοὺς μηχαναῖκους τοίχους τῆς ΠΙΓ φάσης. Τὸ κτίριο ἔχει σχῆμα παραλληλογράμμου μὲ πιθανὸ μῆκος 10 περίπου μ., εἶναι ἐπιμελημένης κατασκευῆς, κτισμένο μὲ πλακοειδεῖς λίθους καὶ λάσπη. Τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου καλύπτεται ἀπὸ θαλασσινὲς κροκάλες, ἐνῶ μεσοτοιχία πᾶχ. 0.70 μ. διαιροῦσε τὸν χώρο σὲ δύο δωμάτια. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὑπογείου (εἰκ. 128) ἤλθαν στὸ φῶς θραύσματα ἀγγείων καὶ λεπίδες ὄψιανου. Οἱ ἀξιόλογες διαστάσεις τοῦ οἰκοδομήματος, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ ἐξελιγμένα χαρακτηριστικὰ τῆς τοιχοδομίας ἐπιβάλλουν τὴν ἀναθεώρηση παλαιότερων ἀπόψεων καὶ ὀδηγοῦν στὴ διαπίστωση ὅτι κατὰ τὴν πρωτοκυκλαδικὴ Π περίοδο ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὶς Κυκλάδες εἶχε γνωρίσει ἰδιαίτερη ἐξέλιξη.

128 Πρωτοκυκλαδικὸ κτίριο: τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὑπογείου καὶ ἄνοιγμα λίθινου ἀγωγοῦ.

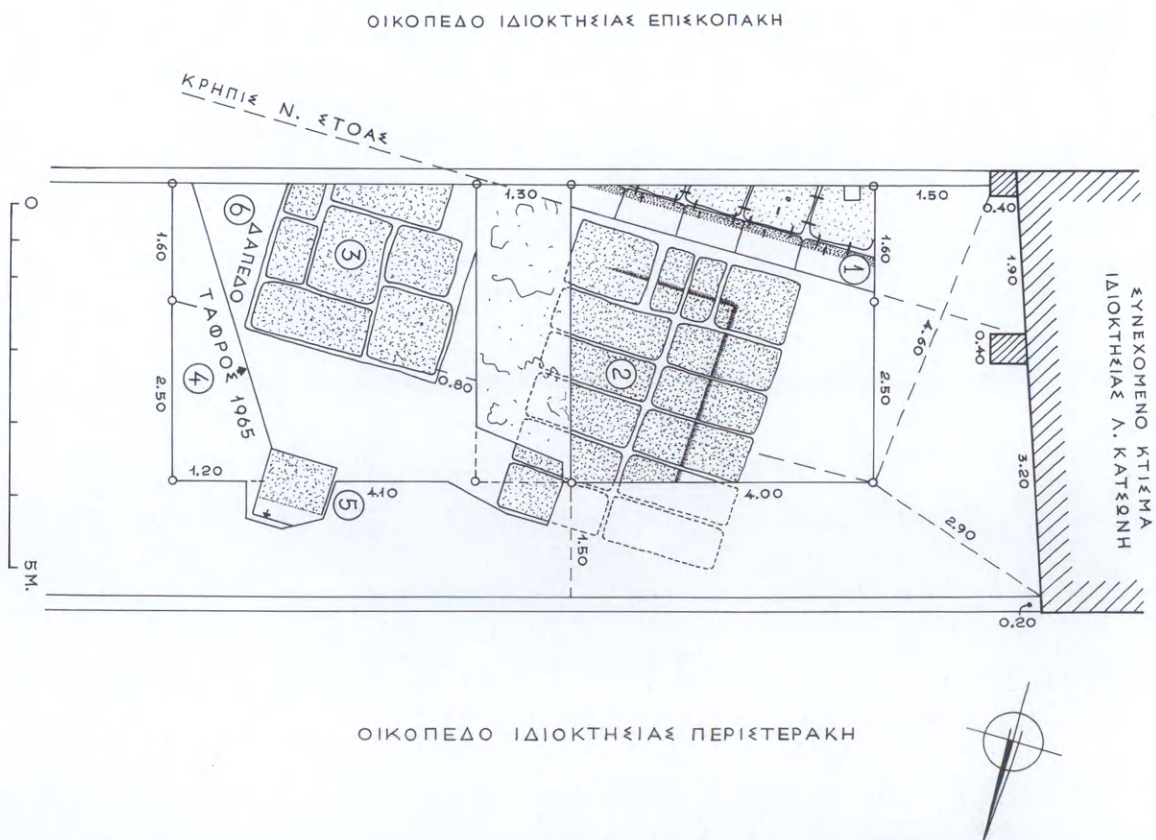
18. ΝΑΞΟΣ

Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

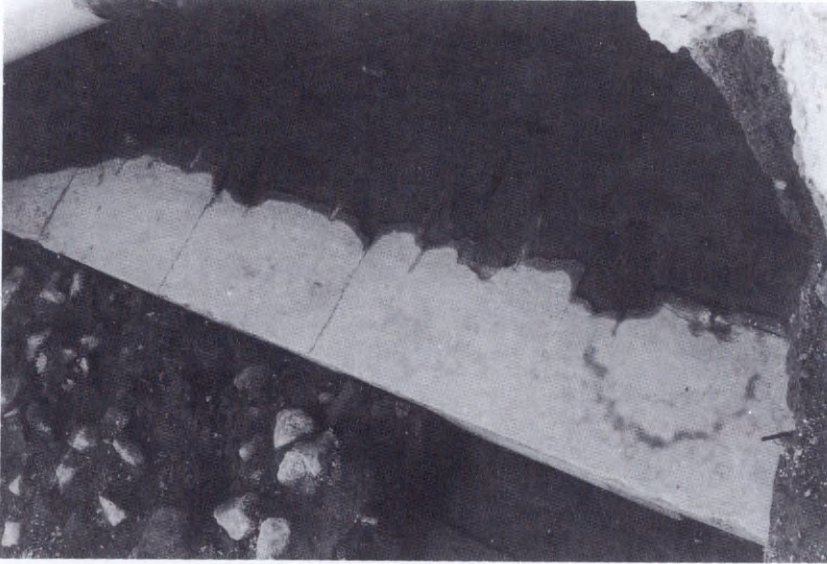
ἀγορά

Παλαιότερες έρευνες του G. Welter (1930) και της 'Αρχαιολογικής Έταιρείας υπό τη διεύθυνση του Ν. Κοντολέοντος (1965-1970) και του καθ. Β. Λαμπρινουδάκη (1979) έφεραν στο φώς σε διάφορα σημεία της δομημένης περιοχής της πόλης της Νάξου μεταξύ του Μητροπολιτικού ναού και του παραλιακού δρόμου προς Έγκαρές τμήματα στωϊκών οικοδομημάτων που περιέκλειαν μεγάλο τετράγωνο χώρο και άλλων κατασκευών, τὰ ὁποῖα θεωρήθηκε ὅτι ἀνήκουν στην ἀγορά της ἑλληνιστικῆς Νάξου. Ἡ ἀνάγκη ἀντιμετώπισης τῶν αἰτήσεων γιὰ οἰκοδόμηση στην περιοχή ἐπιβάλλουν κατὰ διαστήματα συμπληρωματική έρευνα. Ἐτσι τὸ 1988 ἐρευνήθηκε τὸ ὑπόλοιπο τοῦ οἰκοπέδου Περιστεράκη καὶ τὸ 1991 τὸ νότιο τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Λ. Κατσώνη (πρώην Γλέζου), στὸ βορειότερο μέρος τοῦ

129 Τὰ λείψανα τῆς ΝΑ στοᾶς στὸ νότιο τμήμα τοῦ οἰκοπέδου Λ. Κατσώνη.

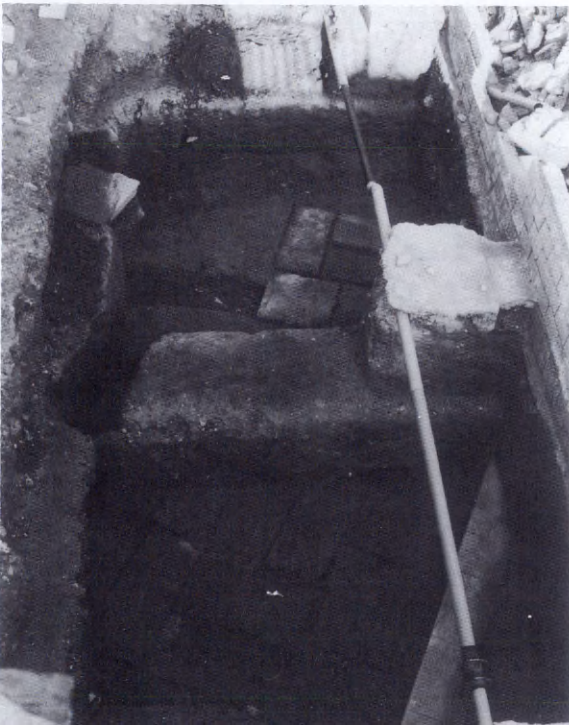

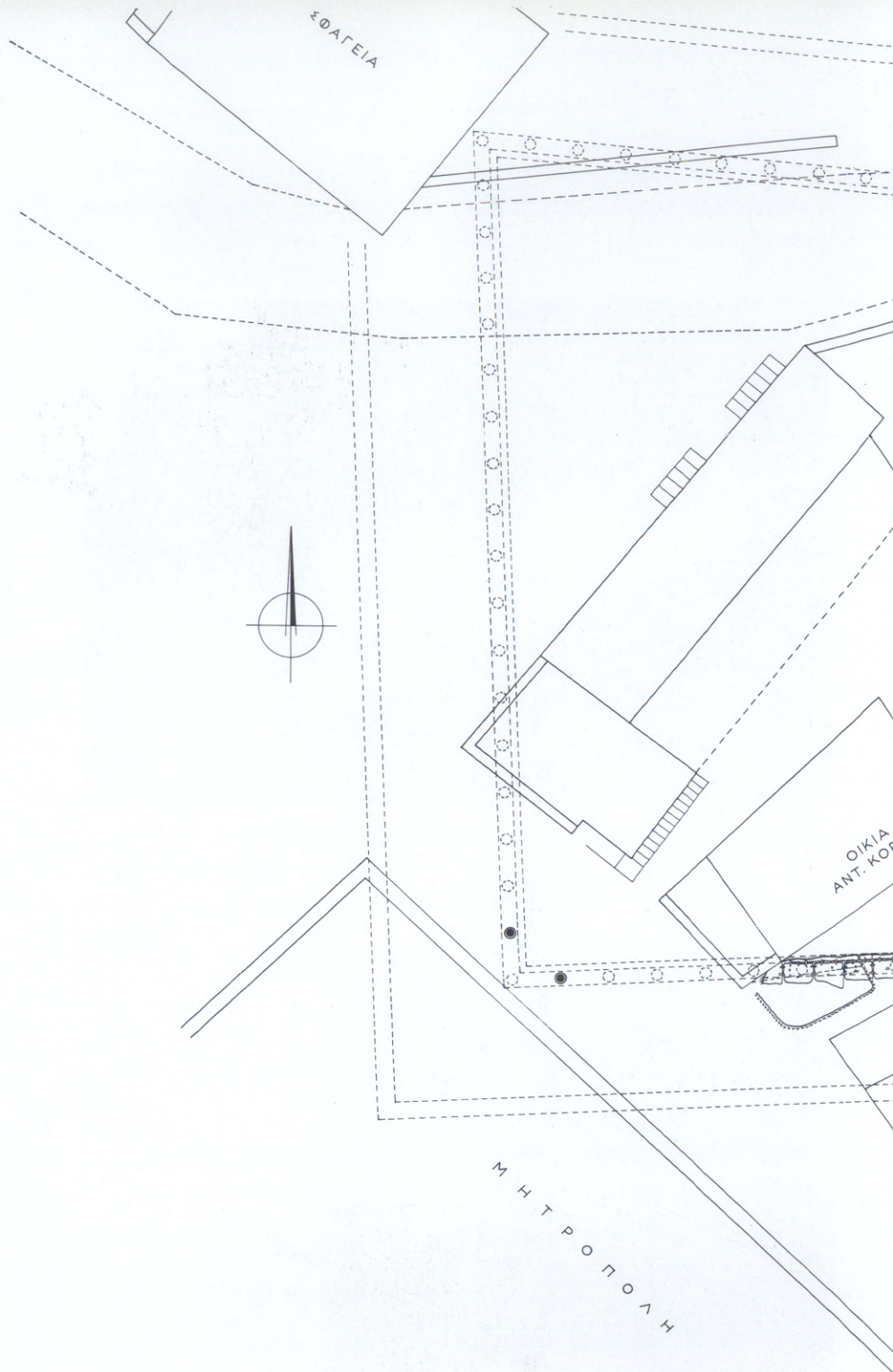
ὁποίου ὁ Ν. Κοντολέων εἶχε ἀποκαλύψει τμῆμα τῆς βορειο-ανατολικῆς στοᾶς καὶ βᾶθρο μὲ ἀνάθεση στὴν Ἀρτέμιδα (εἰκ. 132).

130 Ἡ μαρμαρίνη βαθμίδα τῆς ΝΑ στοᾶς στὸ οἰκόπεδο Κατσώνη.

131 Τὰ λείψανα τῆς ἐλληνιστικῆς ἀγορᾶς στὸ οἰκόπεδο Κατσώνη ἀπὸ Ν.

132 Σχεδιογράφημα με τὰ ἐντοπισμένα λείψανα τῆς ἀγορᾶς τῆς Νάξου.

ΝΑ στοά

Στὸν χώρο αὐτὸ καὶ ἀμέσως πρὸς τὰ νότια τῆς παλαιᾶς τάφρου Κοντολέοντος ἀποκαλύφθηκε τμήμα μήκους 4.20 μ. τοῦ στυλοβάτη τῆς νοτιοανατολικῆς στοᾶς, ἀνάμεσα στὸ ἐντοπισμένο τὸ 1969 βόρειο ἄκρο της στὴ διπλανή ιδιοκτησία Ἐπισκοπάκη καὶ στὸ τμήμα ποὺ ἐρευνήθηκε τὸ 1970 στὸ οἰκόπεδο Πολίτη. Στὸ οἰκόπεδο Ἐπισκοπάκη διατηρήθηκαν τρεῖς λίθοι ἀπὸ τὸν μαρμάρινο στυλοβάτη τῆς στοᾶς. Στὸ νέο τμήμα, ὅπως καὶ στὸ οἰκόπεδο Πολίτη, σώθηκε ὀλόκληρη ἡ μοναδικὴ μαρμαρίνη βαθμίδα κάτω ἀπὸ τὸν στυλοβάτη, καθὼς καὶ οἱ γρανίτες τῆς ὑποδομῆς τῆς κρηπίδας πίσω της (εἰκ. 129, 1 καὶ 130). Οἱ πειόσχημοι σύνδεσμοι τῶν λίθων μεταξύ τους καθὼς καὶ οἱ γόμφοι κατὰ μῆκος τοῦ ἴχνους τοῦ στυλοβάτη σώθηκαν στὴ θέση τους. Ἰδιαιτέρα ὅμως σημαντικὴ γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ χώρου ὡς ἀγορᾶς ἦταν ἡ ἀποκάλυψη σὲ ἐπαφῇ σχεδὸν μὲ τὴν κρηπίδα τῆς στοᾶς δύο βάσεων μεγάλων (διαστ. 3.03×4.25 καὶ 2.60×2.60 μ.) βᾶθρων ἀναθημάτων (εἰκ. 129, 2-3 καὶ 131), τὰ

133 Δύο λύχνοι ἀπὸ τὸ στρῶμα καταστροφῆς.

ὁποῖα, μαζί μὲ τὰ δύο γειτονικά βάρθρα ποὺ ἀποκάλυψε ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1965, συνωστίζονταν στὴν εἴσοδο τοῦ περι-
κλειόμενου ἀπὸ τὶς στοᾶς χώρου. Δυστυχῶς καὶ οἱ δύο κα-
τασκευὲς σώθηκαν μόνο μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῆς εὐθυντηρίας
τους. Ἡ μεγαλύτερη νότια ἦταν μάλλον σύγχρονη μὲ τὴ
στοᾶ, ἀφοῦ οἱ εὐθυντηρίες τους ἦταν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο. Ἡ
μικρότερη βόρεια κατασκευάσθηκε σὲ ἐλαφρῶς ὑψηλότερο
ἐπίπεδο, κόβοντας ἓνα μεταγενέστερο, ἐλληνιστικῶν πάν-
τως χρόνων, δάπεδο. Τὰ βάρθρα, ἰδίως τὸ κείμενο βαθύτερα
βόρειο, σκεπάζονταν ἀπὸ ἓνα παχύ, ἰσοπεδωμένο στρώμα
καταστροφῆς τῆς ὀψιμῆς ἀρχαιότητος (εἰκ. 133), τὸ ὁποῖο
ἤλθε στὸ φῶς καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα. Σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο
βρέθηκε μαρμάρينو μετωπικὸ ἐπίκρανο ἀπὸ παραστάδα
ἐνὸς ἀπὸ τὰ μνημεῖα ποὺ ὑψώνονταν πάνω στὰ βάρθρα (εἰκ.
134).

134 Ἀρχιτεκτονικὸ μέλος μνημείου τῆς ἀγορᾶς.

135 Ἡ ἐπίκλιση στὸ βόρειο κλίτος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Τὸ στρώμα λατύπης.

136 Ὁ βράχος.

Σαγκρί:
Γύρουλας —
Καθανύχτα

Ἔργασίες ἔγιναν φέτος καὶ στὸ Σαγκρί τῆς Νάξου, στὴν περιοχή τοῦ ὁποίου βρίσκεται τὸ σημαντικὸ ἀρχαῖο ἱερὸ τοῦ Γύρουλα, τοῦ ὁποίου ἐτοιμάζεται ἡ δημοσίευση ἀπὸ τοὺς καθ. Β. Λαμπρινουδάκη καὶ G. Gruben. Δύο μικρὲς

137 Ἡ ἐπίκωψη στὸ βόρειο κλίτος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ: ὑπόλειμμα ἐπίκωψης πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ναοῦ.

συμπληρωματικὲς ἔρευνες κρίθηκαν ἀπαραίτητες ἀπὸ τοὺς μελετητές:

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἀφαιρέθηκε μικρὸ ὑπόλειμμα τῆς ἀρχαίας ἐπίκωψης ποὺ εἶχε ἀφεθεῖ τὸ 1977 σὲ ἐπαφή μὲ τὴ σωζόμενη θεμελίωση τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν τὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χώρου (εἰκ. 135-136-137). Τὸ 40 περ. ἐκ. παχὺ στρώμα λατύπης καὶ κομμένου βράχου ποὺ ἔφθανε μέχρι τὴ βάση τοῦ θεμελίου ἀποδείχθηκε ὅτι δὲν ἀνῆκε στοὺς χρόνους κατασκευῆς τοῦ ναοῦ. Δημιουργήθηκε κατὰ τὴ μετατροπὴ του σὲ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἀπὸ τὴν πρόχειρη κατεργασία τῶν λίθων τοῦ ναοῦ, ὅταν τὸ δάπεδό του ταπεινώθηκε καὶ οἱ κίονες γιὰ τὴν ἐκκλησία στερεώθηκαν μέσα σὲ λάκκους ποὺ ἀνοίχθηκαν στὸν βράχο. Κάτω ὅμως ἀπὸ τὴν ὕστερη αὐτὴ φάση διατηρήθηκε ἀμέσως πάνω στὸν βράχο λεπτὸ στρώμα ἀπὸ τὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ναοῦ. Τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἐπιβεβαιώνει τὴ χρῆση τοῦ χώρου κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ, τὴ γεωμετρικὴ καὶ τὴν πρῶιμη ἀρχαϊκὴ περίοδο. Ἐνα ὄστρακο μὲ λείψανα ἐπιμελημένης ἐγγάρακτης ἐπιγραφῆς δείχνει ὅτι ἡ λατρεία ὑφίστατο ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ.

138 Ἐπίκρανο παραστάδας τοῦ ἀρχαίου ναοῦ.

Τέσσερις ἀκόμη τομές ἔγιναν στήν περιφέρεια τοῦ ναοῦ γιά νά ἀποκλεισθεῖ μέ βεβαιότητα ἡ ὕπαρξη περιβόλου στό ἱερό. Περίβολος δὲν ὑπῆρξε, ἓνα κόψιμο ὅμως στό βράχο 3.30 μ. πρὸς Β τοῦ ναοῦ ὑποδεικνύει ἴσως τὴ συνέχεια τοῦ χαμηλοῦ ἀνδῆρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κατὰ μῆκος τῆς βόρειας. Στὸν ἀγρὸ Ναυπλιώτη στὰ νότια ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης μικρὴ κτιστὴ δεξαμενὴ, πού δείχνει ὅτι οἱ μεταγενέστερες βιοτεχνικὲς ἐγκαταστάσεις στὸν χῶρο τοῦ ἱεροῦ ἐκτάθηκαν σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση πρὸς τὰ νότια.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν μεταφέρθηκε στό ἱερὸ ἀπὸ τὸ χωριὸ ὅπου εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς γούρνα ἓνα ἐπίκρανο παραστάδας τοῦ ναοῦ, πού σώθηκε σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση (εἰκ. 138). Ἐπίσης ἀποκαταστάθηκε ἡ γηρασμένη περίφραξη τοῦ χώρου.

139 Στάνη με ἀρχαῖο ὕλικό στήν Καθανύχτα.

Ἡ δύσκολη ἐρμηνεία τῆς διπλῆς λατρείας Ἀπόλλωνος καὶ Δήμητρος, πὺ τεκμηριώνεται ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές στὴν περιοχή, ἀπαιτοῦσε τὸν ἔλεγχο τῆς πιθανότητας ὕπαρξης καὶ ἄλλων ἐκτὸς τοῦ Γύρουλα ἱερῶν στὴν κοιλάδα. Ἡ ἐπισήμανση σημαντικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πὺ δὲν ἀνήκουν στὸν ναὸ τοῦ Γύρουλα στὴ θέση Πύργος Καθανύχτας, ἓνα περ. χλμ. βορειοδυτικὰ τοῦ Γύρουλα (εἰκ. 139), ἐπέβαλε μικρὴ σκαφικὴ ἔρευνα καὶ ἐκεῖ. Τὰ ἀποτελέσματα ἦταν ἀρνητικὰ ὡς πρὸς τὸ ζητούμενο. Μακρὲς τομὲς στὸν ἀγρὸ Μαυρομμάτη ἔδειξαν μικρὴ ἐπίχωση μὲ λίγα ἀρχαῖα ὄστρακα ἀπὸ ἀγροτικὴ μάλλον δραστηριότητα, πὺ ὑποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ λείψανα μετασκευασμένου σὲ μεταγενέστερους χρόνους ἀρχαίου πιεστηρίου (εἰκ. 140). Στὸν χῶρο καθαρίστηκαν ἀκόμη τὰ θεμέλια ναῖσκου τοῦ Ἀγ. Γεωρ-

140 Μαρμάρινα τεμάχια πιεστηρίου.

γίου, παράλληλο παχύ θεμέλιο που ἀνήκε πιθανότατα στὸν μεσαιωνικὸ πύργο καὶ λείψανα ἄλλων συγχρόνων ἢ μεταγενεστέρων κατασκευῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἓνας χτιστὸς ληνός (εἰκ. 141-142).

Μέλανες-Φλεριὸ

Κατὰ τὴ διάρκεια ἐπίσκεψης στὰ ἀρχαῖα λατομεῖα τῶν Μελάνων ὁ ἀρχιτέκτων Μ. Κορρὲς ἐταύτισε στοὺς γύρω

141 Καθανύχτα: θεμέλια πύργου καὶ ληνός.

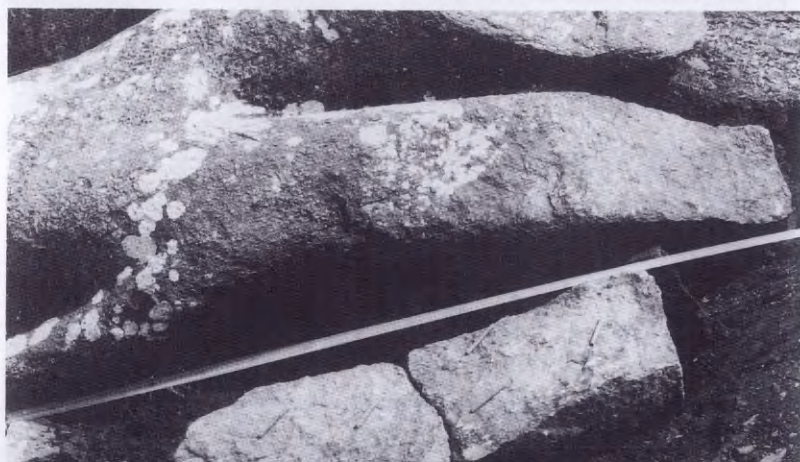

142 Καθανύχτα: θεμέλια ναοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ πύργου (;).

μαντρότοιχους δύο μεγάλα θραύσματα ἀπὸ τὸν δεξιὸ μῆρὸ τοῦ ὑψηλότερα κειμένου, λιγότερο γνωστοῦ ἡμιτελοῦς κούρου τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἡ σημασία τοῦ εὐρή-

143-144 Τὰ νέα τεμάχια τοῦ κούρου τῶν Μελάνων πρὶν καὶ μετὰ τὴ συγκόλληση.

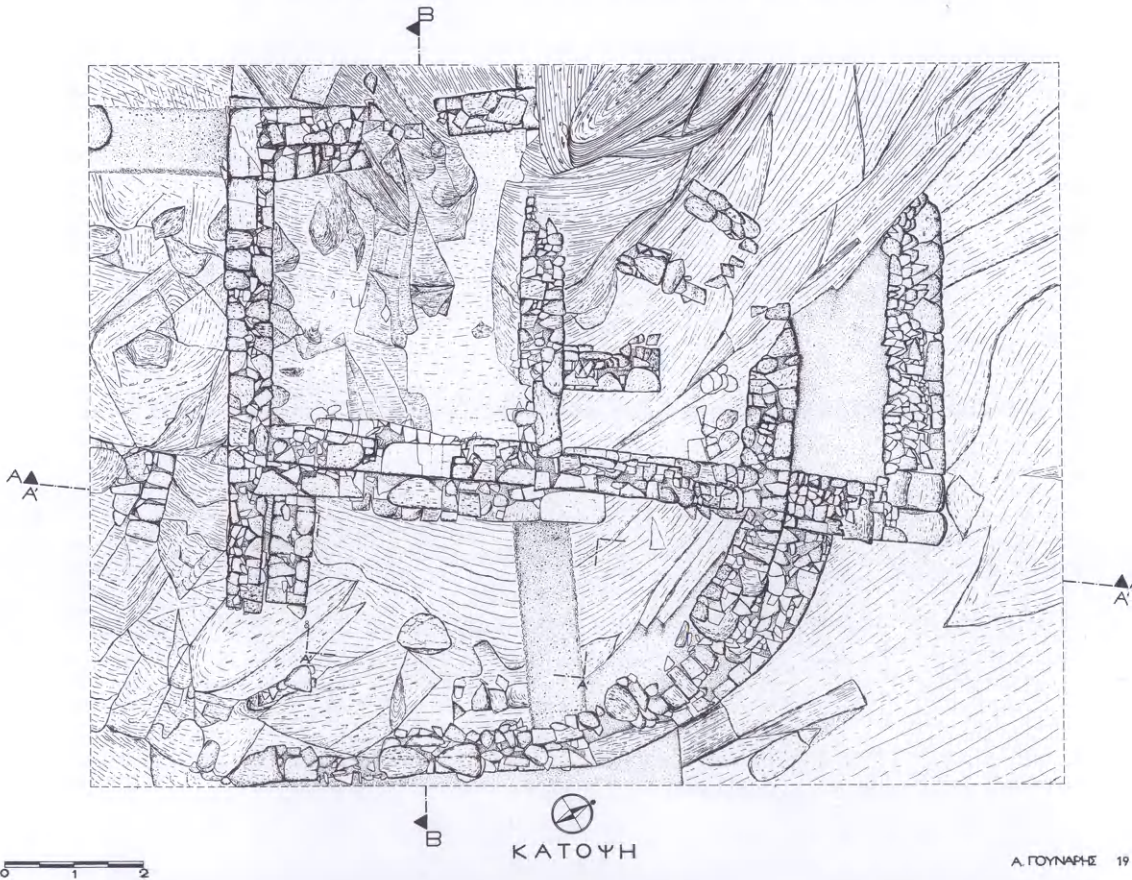
ματος για την αποκατάσταση τῆς μορφῆς τοῦ σημαντικότετου αὐτοῦ μνημείου ἐπέβαλε, ὕστερα ἀπὸ συνενόηση μὲ τὴν ἀρμόδια Ἐφορεία, τὴν ἄμεση ὀργάνωση μιᾶς δύσκολης ἀποστολῆς συγκόλλησης αὐτῶν τῶν τεμαχίων μὲ τὴ βοήθεια φορητῆς γεννήτριας (εἰκ. 143-144).

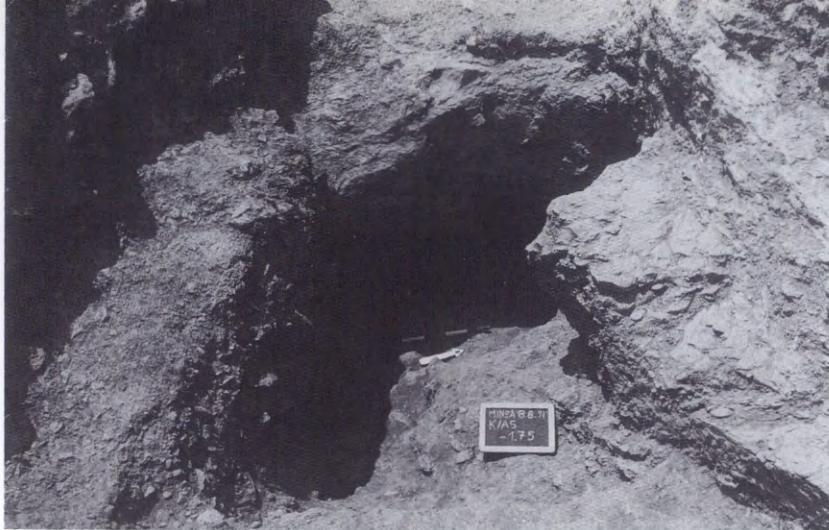
19. ΜΙΝΩΑ ΑΜΟΡΓΟΥ

ΛΙΛΙΑ ΜΑΡΑΓΚΟΥ

Κατὰ τὸ 1991, ἀπὸ τοὺς ἐπιφανειακοὺς καθαρισμοὺς, τὴν ἀνασκαφὴ τόσο στὴν Κάτω πόλη ὅσο καὶ στὴν Ἀκρόπολη καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων ἐπιβεβαιώθηκαν παλαιότερες διαπιστώσεις καὶ προέκυψαν νέα στοιχεῖα ποὺ συμπληρώνουν σημαντικὰ κενὰ τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλεως τῆς Μινώας.

145 Κάτοψη τοῦ κτίσματος Κ, τοῦ Ἱεροῦ στὴν κορυφῆ τῆς ἀκρόπολης.

146 Τὸ στόμιο τοῦ σπηλαιώδους ὀρύγματος.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση τοῦ Ἱεροῦ (εἰκ. 145) συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐκτὸς τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου καὶ ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη φυσικοῦ σπηλαιώδους ὀρύγματος, ἀγνώστου πρὸς τὸ παρὸν βάθους (πίν. 146). Τὰ πολυάριθμα κινητὰ εὐρήματα πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς (πίν. 147-148) ἕως τοὺς ἑλληνιστικοὺς (πίν. 149) καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐπιβεβαιώνουν τὴν παλαιότητα καὶ τὴ συνέχεια τῆς λατρείας καὶ προσθέτουν νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς λατρευόμενης θεότητας. Τὰ σπονδικὰ ἀγγεῖα μὲ φαλλόμορφη προχοή (πίν. 150) καὶ τὰ ἐνεπίγραφα ὄστρακα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου (πίν. 151) ἀποτελοῦν ἀδιάψευστες μαρτυρίες γιὰ τὸν συσχετισμὸ μὲ τὸν ἐπιγραφικὰ μαρτυρημένο Διόνυσο Μινωίτη.

Ἄκροπολη

149

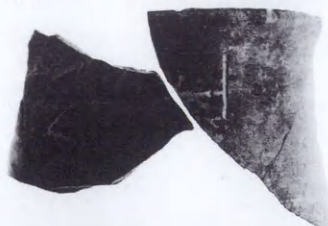
147-148 Ὅστρακα γεωμετρικά.

150

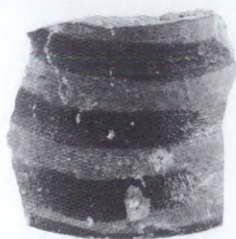

151

152 Τετρ. ΝΔ/3, αποθέτης τέφρας από Β.

153 Θραύσματα αγγείων γεωμετρικῶν χρόνων.

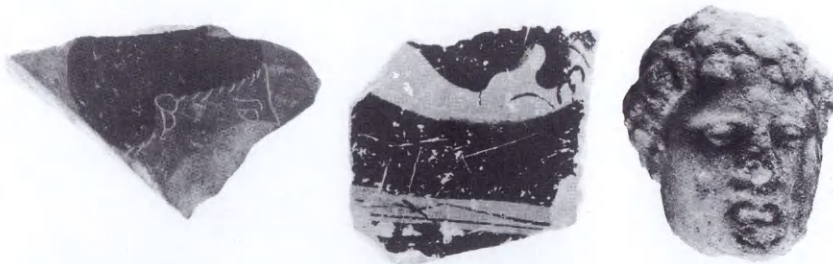
154 Τετράγωνο ΝΔ/5.

Ἀπὸ τὶς ἐκτεταμένους ἔρευνες στὸν τομέα Δ καὶ Ν ἀπὸ τὸν ναὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων στὸν ἀποθέτη τέφρας (πίν. 152) βρέθηκαν θραύσματα ἀγγείων γεωμετρικῶν κυρίως χρόνων, ὑψηλῆς ποιότητας, μὲ γραπτὴ (πίν. 153) καὶ ἐγγράρακτη διακόσμηση. Ἡ κατοίκηση τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρικὴ περίοδο ἐπιβεβαιώθηκε μὲ τὶς τομὲς γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς στρωματογραφίας καὶ τὴν ἀποσαφήνιση τῶν ὁρίων τοῦ λαξευμένου στὸν φυσικὸ βράχο ἀποθέτη μὲ τὴν τέφρα στὰ παρακείμενα τετρ. ΝΔ/3, ΝΔ/5, Δ3-Ε3 (πίν. 154).

Ἀπὸ τὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας — ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοὶ καὶ δοκιμαστικὲς τομὲς — στὸν ὄχυρωματικὸ πύργο νότια ἀπὸ τὸν Ναὸ συγκεντρώθηκαν πολλὰ καὶ σημαντικὰ εὐρήματα (πίν. 155α-γ) καὶ ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη μνημειακῆς κατασκευῆς μὲ ἐπιμελημένη τοιχοδομία κατὰ τὸ ψευδοῖσόδομο σύστημα (πίν. 156).

Κάτω πόλη

ὄχυρωματικὸς
πύργος

155 α-β. Ὅστρακα ἀγγείων μελανόμορφου καὶ ἐρυθρόμορφου ρυθμοῦ ἀπὸ τὴν κτιστὴ κατασκευή. γ. Εἰκονιστικὸ μαρμάρينو κεφαλάκι (Πτολεμαῖος;).

156 Μνημειακὴ κτιστὴ κατασκευή.

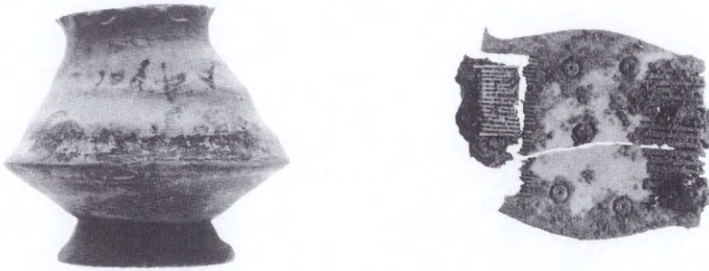
157 Γυμνάσιο, νότιο τμήμα, ο έσωτερικός χώρος.

158 Πλακοσκεπής άγωγός-ύπόνομος στο ΝΔ τμήμα
του Γυμνασίου.

159 α-β. Χρηστικά σκεύη από τὸ δάπεδο τοῦ χώρου τοῦ Γυμνασίου.

160 α. Ἐνεπίγραφος «ἀρύβαλλος». β. Ὀστέινο κτένι.

Προχώρησε σημαντικὰ ἡ ἀνασκαφὴ στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τόσο στὸ νότιο τμήμα (πίν. 157) ὅσο καὶ στὴ βορειοανατολικὴ γωνία (εἰκ. 159α-β, 160α-β). Στὸ νότιο τμήμα σχεδὸν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ πλακοσκεποῦς ὑπονόμου (εἰκ. 158) καί, παρὰ τὶς μετασκευές καὶ τὴ διαταραχὴ τῶν χωμάτων, ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἀλληλουχίας τῶν στρώσεων καὶ τῶν εὐρημάτων προέκυψαν σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν παλαιότερη χρῆση τοῦ χώρου καὶ τὴν ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῆς ἰδρύσεως τοῦ Γυμνασίου. Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ μαρμαρίνου ἀγωγοῦ στὴν ἐσωτερικὴ παρεῖα τοῦ βόρειου τοίχου καὶ τεσσάρων ἀκόμη πίθων στὸ ἐξισωτικὸ γέμισμα γιὰ τὴ θεμελίωση τῶν τοίχων, βρέθηκαν ἀδιατάρακτες στρώσεις μὲ κεραμεικὴ τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Γυμνάσιο

161 Κινητά εύρηματα από τὸ μνημειακὸ οἰκοδόμημα τοῦ «Σεραπείου»: α-β. Ὁστέινα ἀντικείμενα γιὰ διακόσμηση κιβωτίων καὶ ἐργαλεία. γ. Λαβὴ πυραύνου. δ. Ἀνάγλυφος σκύφος. ε. Λύχνοι.

Στὸν τομέα βορειοανατολικά ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο, μολονότι ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν ὀλοκληρώθηκε, τὰ νέα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ τὰ πολυάριθμα κινητὰ εύρηματα (εἰκ. 161α-ε) ἐπιτρέπουν τὴ συναγωγή συμπερασμάτων γιὰ τὴν ἀρχικὴ μορφή, τὶς μεταγενέστερες μετασκευές καὶ τὶς χρήσεις τοῦ μνημειακοῦ οἰκοδομήματος. Τὸν συσχετισμὸ μὲ τὸ ἐπιγραφικὰ μαρτυρημένον Σεραπεῖο ἐνισχύει σημαντικὰ ἡ ἀποκάλυψη τῶν ἀγωγῶν στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο, προφανῶς κρύπτη, πού συνδέονται μὲ τὸν κεντρικὸ ἀγωγὸ ὑδροληψίας καὶ μὲ τὸν κρυπτὸ ὄχετὸ στὴν ἐξωτερικὴ παρεῖα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ κτιρίου.

Ἔως τώρα ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ δώδεκα ἐπάλληλες ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις, ἀντιπροσωπευτικὲς ἰσάριθμων αὐτοτελῶν οἰκοδομικῶν προγραμμάτων, ποὺ καλύπτουν τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1700 ἕως τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. (εἰκ. 163).

Διαχρονικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου ἕως καὶ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. εἶναι τὸ ἀκόλουθο δίπτυχο: ὑπαίθριος, ἀρχιτεκτονικὰ διαρθρωμένος χῶρος γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς λατρείας καὶ σύγχρονο στεγασμένο οἰκοδόμημα γιὰ τὶς λειτουργικὲς ἀνάγκες τοῦ ἱεροῦ. Μόνο τὸ ἓνα σκέλος αὐτοῦ τοῦ διπτύχου εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἕως τώρα, ὅσον ἀφορᾷ στὶς δύο παλαιότερες νεοανακτορικὲς φάσεις: τὸ στεγασμένο οἰκοδόμημα U μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια (= Α' ἀρχιτεκτονικὴ φάση) καὶ ὁ ἱερὸς περίβολος μὲ τὴν πομπικὴ ὁδὸ καὶ τὸ κρηπίδωμα (= Β' ἀρχιτεκτονικὴ φάση). Κάποια ἐπισφαλῆ στοιχεῖα εἶχαν ἐντοπισθεῖ γιὰ τὸν ἀναζητούμενο χῶρο τῆς ὑπαίθριας λατρείας τοῦ κτιρίου U· γιὰ τὸ στεγασμένο οἰκοδόμημα τὸ σύγχρονο μὲ τὸν ἱερὸ περίβολο δὲν ὑπῆρχε καμία ἐνδειξη. Τὸ ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα τοῦ 1991 ἔφερε στὸ φῶς καὶ τὰ δύο ζητούμενα.

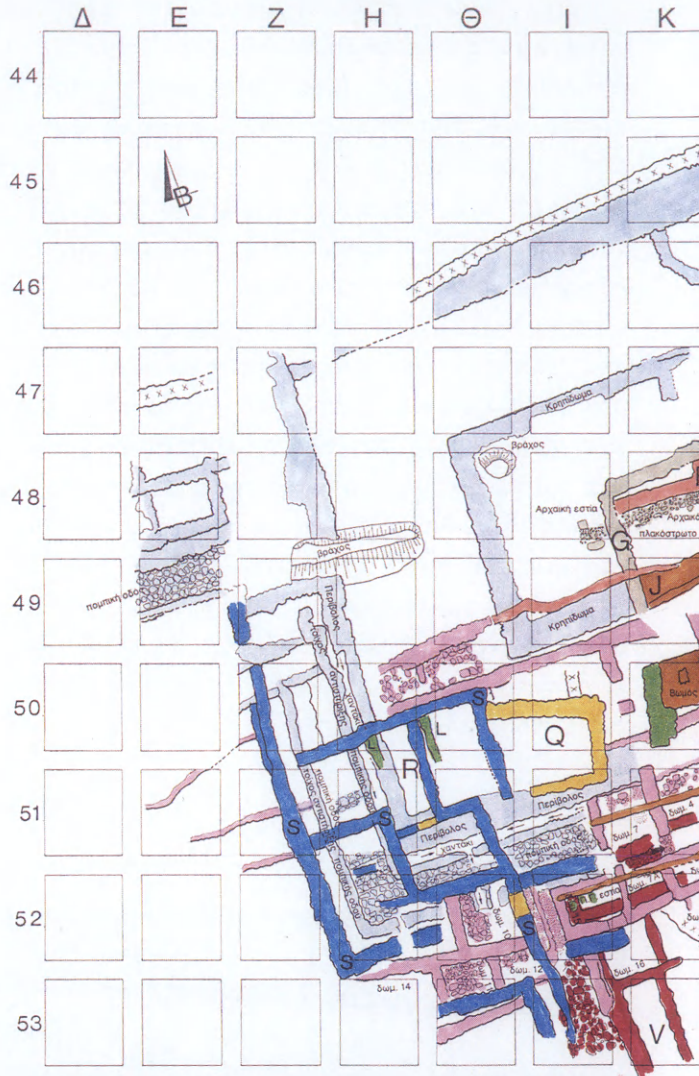
Στὰ Δ τοῦ κτιρίου U τῆς Α' νεοανακτορικῆς φάσης (εἰκ. 163, ὀρθογ. E51 καὶ Z51-52) ἀποκαλύφθηκαν σὲ μῆκος 6 μ. περίπου τρία κλιμακωτὰ ἄνδρα μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ τὰ Δ πρὸς τὰ Α (εἰκ. 162).

20. ΣΥΜΗ BIANNOY

Ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ
καὶ τῆς Ἀφροδίτης
ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

162 Τὰ τρία ἄνδρα σὲ σχέση μὲ τὶς δύο νεώτερες νεοανακτορικὲς φάσεις.

163 Οί ἐπάλληλες ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις τοῦ ἱεροῦ.

Πήλινα τελετουργικά άγγεΐα και λύχνοι, τριποδικές χύτρες, τράπεζες προσφορών από όφίτη, λίγα όστά ζώων και πολλά βότσαλα, που βρέθηκαν πάνω στα άνθηρα, μαρτυροΰν ότι ή κλιμακωτή διάρθρωση του έπικλινούς έδάφους από Β προς Ν έγινε για να δέχεται την τέλεση ιεροπραξιών υπαίθριας λατρείας: μιās λατρείας που την χαρακτηρίζουν οι πυρές, οι θυσίες ζώων και τὰ τελετουργικά δεΐπνα.

Τὰ τρία νεοανακτορικά άνθηρα (είκ. 162) διαφέρουν από τὰ ισάριθμα άνθηρα του ύστερου 8ου/πρώιμου 7ου αι. μόνο κατά τον τρόπο τής δόμησης (είκ. 163, όρθογ. I-Π49-51). Ξηρολιθοδομή σχηματίζει τὸ πρόσωπο κάθε άνθήρου (ύψους 0.55-0.65 μ.), ενώ τὸ γέμισμά του αποτελείται από έπίχωση δομικῶν υλικῶν τής παλαιοανακτορικῆς περιόδου. Αὐτή ή έπίχωση αποκτᾶ ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία του ιεροΰ, αν συσχετισθεΐ με άδιατάρακτο στρώμα από ώμές πλίνθους, που μόλις άρχισε να διαφαίνεται νότια τῶν νεοανακτορικῶν άνθήρων (είκ. 163, όρθογ. Z52). 'Η έπίχωση και τὸ στρώμα τῶν ώμῶν πλίνθων προαναγγέλλουν την παρουσία 13ης αρχιτεκτονικῆς φάσης, που χρονολογεΐται με βεβαιότητα στην παλαιοανακτορικῆ περίοδο: μία περίοδο γνωστή έως τώρα μόνο από όστρακα, άφου ή απόδοση του κτιρίου V (είκ. 163, όρθογ. K51 και I/K52-53) στην έποχή τῶν παλαιῶν ανακτόρων δὲν έχει έπαληθευθεΐ στρωματογραφικά.

Έξίσου σημαντικά ήταν τὰ αποτελέσματα τής έρευνας στα ΒΔ του ανασκαμμένου χώρου, που εΐχε για στόχο να έντοπισθεΐ ή πρόσβαση στο δυτικό σκέλος τής πομπικῆς όδοΰ του ιεροΰ περιβόλου (είκ. 163, όρθογ. E48-49). 'Αντι τής πρόσβασης βρίσκεται πλακόστρωτο, πλάτους 2.10 μ. και άποκαλυφθέντος μήκους 4.65 μ. από καλοδουλεμένες άσβεστολιθικῆς πλάκες, άρμολογημένες με κονίαμα. Οι πλάκες είναι πανομοιότυπες με τις σωζόμενες τής πομπικῆς όδοΰ, τής όποιας τὸ πλάτος είναι ίδιο με του πλακοστρώτου. Αὐτές οι όμοιότητες και ή φορὰ του πλακοστρώτου από τὰ Δ προς τὰ Α έπιτρέπουν τή σύνδεσή του κατά την έννοια τής όρθῆς γωνίας με τὸ δυτικό σκέλος τής πομπικῆς όδοΰ.

Ἐναλημματικὸς τοῖχος ὀρίζεται πρὸς Β τὸ νέο πλακόστρωτο τμήμα τῆς πομπικῆς ὁδοῦ καὶ σὲ ἐπαφῇ μὲ τὸν τοῖχο ἀποκαλύπτεται ἓνα ἀπὸ τὰ δωμάτια στεγασμένου κτιρίου. Ἡ συνέχεια τοῦ πλακοστρώτου, τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ τοῦ στεγασμένου κτιρίου πρὸς τὰ Α ἔχει καταστραφεῖ, ἀλλὰ πρὸς τὰ ΒΔ ἐπεκτείνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἄσκαφτη ἐπίχωση. Ἡ μορφή, ἡ ἔκταση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ κτιρίου θὰ ἐρευνηθεῖ τὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Γιὰ τὴν ὥρα ἡ σύνδεσή του μὲ τὴν πομπικὴ ὁδὸ δίνει ἄλλη διάσταση στὶς τελετουργικὲς πομπὲς γύρω ἀπὸ τὸν περίβολο, καθὼς ὀρίζεται ὡς σημεῖο ἀφετηρίας ἓνα στεγασμένο οἰκοδόμημα καὶ σημεῖο κατάληξης τὸ κρηπίδωμα, στὸ κέντρο τοῦ περιβόλου.

Τὰ προσκομιζόμενα μέσα στὸν περίβολο ἀντικείμενα ἀποκάλυψε ἡ ἔρευνα στὰ ΒΑ τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου (εἰκ. 163, ὀρθογ. Κ/Λ46). Σὲ αὐτὸ τὸν τομέα, πού μάλιστα ἀπέχει 6 μ. ἀπὸ τὴν πηγὴ, ἐντοπίστηκε τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ περιβόλου καὶ χαμηλὸ ἡμικυκλικὸ πεζούλι στὴν ἐσωτερικὴ ΒΑ γωνία του (εἰκ. 163, ὀρθογ. Κ46). Μέσα σὲ παχύτατο στρώμα ἀπὸ κατάμαυρα λιπαρὰ χρώματα μὲ ὅστα ζώων, μὲ πλῆθος ἀπὸ βότσαλα καὶ ὄστρακα ἀπὸ τριποδικὲς χύτρες βρέθηκαν 29 τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφίτη (εἰκ. 164) καὶ πολλὰ πῆλινα κύπελλα κοινωνίας μεγάλου μεγέθους. Μοιά-

164 Τράπεζα προσφορῶν.

165 Κύπελλο κοινωνίας.

166 Κατάλοιπα χύτευσης από χάλκινα είδώλια.

ζει πιθανή ή σύνδεση με τὸ νερὸ τῆς πηγῆς αὐτοῦ τοῦ τελετουργικοῦ ἀγγείου, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται στὴ Σύμη με ἑκατοντάδες παραδειγμάτων. Μόλις φέτος ἐντοπίστηκαν δύο σωληνωτὰ σκεύη με ἓνα κύπελλο κοινωνίας (εἰκ. 165) ἔξω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ περιβόλου σὲ ἄμεση γειτονία με τὴν πηγὴ καὶ σὲ στρῶμα ποὺ δὲν περιεῖχε κατάλοιπα ἱεροπραξίας.

Γιὰ τὴν ἔρευνα σὲ δύο ἀκόμη τομεῖς δὲν χρειάζεται νὰ γίνει λόγος, γιατί στὸν ἓνα (εἰκ. 163, ὀρθογ. Λ47) μένουν ἀνοιχτὰ προβλήματα, ποὺ ἴσως ξεκαθαρίσουν τὴν ἐπομένη ἀνασκαφικὴ περίοδο, καὶ στὸν ἄλλο (εἰκ. 163, ὀρθογ. I/K 49-50) ἐπαληθεύτηκε στρωματογραφικὰ ἡ διαδοχὴ τεσσάρων ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων. Οὔτε χρειάζεται νὰ ἀναφερθοῦν τὰ τελετουργικὰ σκεύη καὶ τὰ ἀναθήματα ποὺ ἀνέρχονται σὲ 87 λίθινα, 40 μετὰλλινα καὶ 32 πῆλινα, γιατί ὅλα ἐντάσσονται σὲ γνωστὲς ἤδη κατηγορίες, οἱ ὁποῖες ἀντιπροσωπεύονται με πολλὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Σύμης. Ἐπισημαίνεται μόνο ἓνα σύνολο ἀπὸ ἄμορφα κατάλοιπα, ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 166): ἓνα ὄστρακο ἀπὸ χρησιμοποίημένη χοάνη χύτευσης,

πολλές σκωρίες και 30 έκβλαστήματα μπρούντζου, που βρέθηκαν με άπολεπίσματα καμένου ξύλου σε σημείο του Δ τομέα (είκ. 163, διάδρ. Ζ/Ε 52), μαρτυρούν τη χύτευση ειδωλίων στο ιερό. Αυτό το εύρημα αποδεικνύει τη λειτουργία εργαστηρίου μεταλλοτεχνίας, του οποίου η παρουσία είχε υποστηριχθεί με βάση τα τεχνοτροπικά κριτήρια μιας κατηγορίας άναθημάτων του 7ου και του 6ου αι. π.Χ. από το ιερό. Έτσι η έπωνυμία «εργαστήριο Σύμης» για τον κατά σύμβαση όρισμό της φυσιογνωμίας μιας τοπικής εργαστηριακής μονάδας της κρητικής μεταλλοτεχνίας αποτελεί τώρα άνασκαφικό δεδομένο.

Κατά το 1991 έγιναν πολλές μικρές τομές έλέγχου για συγκέντρωση συμπληρωματικών στοιχείων σε όλη την έκταση της άνασκαφής. Η τομή βάθους στο Δωμάτιο 30 αποκάλυψε καθαρό στρώμα επί του βράχου με πλούσιο ΠΜ Ια υλικό, ενώ άλλη τομή βάθους στην Περιοχή Ρ, στο καθαρό, συμπαγές και μεγάλο πάχους τεχνητό υπόστρωμα θεμελίωσης του Πλακοστρώτου ΡΒβ, απέδωσε, πλὴν τῶν ἄλλων, και πυρήνα καρπού έλιᾶς. Το εύρημα συνδυαζόμενο με παλαιότερο (1977: αποτυπώματα φύλλων έλιᾶς σε ψημένο κομμάτι πηλίνου κονιάματος) αποδεικνύει την επί 5500 έτη καλλιέργεια στο ίδιο σημείο της αὐτῆς ποικιλίας έλαιοδένδρου.

Έπίσης έρευνήθηκε η Περιοχή ΟΡ, όπου έντοπίζονται οι ΝΑ Δοκιμές της άνασκαφής Seager [βλ. Βασιλική Ι (1976) 56-58]. Έδῶ, σύμφωνα με τὰ δέδομένα τῶν παλαιῶν άνασκαφῶν, έντοπίζεται η σημαντικότερη σε όλη την Κρήτη στρωματογραφία διαδοχῆς τῶν ΠΜ περιόδων και τὸ μόνο άσφαλές ΠΜ ΙΙΙ στρώμα με έπαρκή οίκοδομικά κατάλοιπα. Η παλαιά άνασκαφή είχε δημιουργήσει μεγάλη

21. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

ΑΝΤ. ΖΩΗΣ

σύγχυση· κατά τόπους είχε φθάσει σὲ μεγάλο βάθος (ὁ Seager ἀναφέρει 4 μ. ἐπιχώσεων κατανεμημένα ἀνὰ δύο στίς περιόδους ΠΜ ΙΒ καὶ ΠΜ ΙΙΙ) καὶ τὰ ὑλικά πού εἶχαν βρεθεῖ, ἀκόμη καὶ ὀγκώδεις λίθοι πιθανῶς ἀπὸ τὸ Κτίριο Ο, εἶχαν ἀφεθεῖ ἐπὶ τόπου. Ἡ ἐργασία ἔφερε στὸ φῶς οἰκοδομικά κατάλοιπα πρωτοφανοῦς δομῆς σὲ σχέση μετὰ τὰ ὡς τώρα γνωστὰ κτίσματα τοῦ οἰκισμοῦ, πού εἶχαν ἀγνοηθεῖ ἀπὸ τὸν παλαιὸ ἀνασκαφέα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐξαιρετικὴ κατασκευῆς λιθόστρωτο *OP4*, τὸ ὁποῖο ὅμως βρέθηκε σχεδὸν μετέωρο, μετὰ βαθιὰ ἄτακτα σκάμματα στίς δύο πλευρές του.

Ἡ ὀγκώδης κατασκευὴ *PAβ*, πού ἀποτελεῖ ἐνότητα μετὰ τὸν «πυργίσκο» *PAδ*, θὰ ἦταν δυνατὸ σὲ πρώτη ἐντύπωση νὰ θεωρηθεῖ τμῆμα (ΠΜ ΙΙΙ;) ὀχύρωσης, ἀλλὰ πιθανότερο εἶναι νὰ πρόκειται γιὰ ὀγκώδεις θεμελιώσεις ἀναγκαῖες λόγω τῆς ἰσχυρῆς στὸ σημεῖο αὐτὸ κλίσης τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Συντήρηση - 'Αναστήλωση

ΔΗΛΟΣ

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Συνεχίστηκαν οι έργασίες συντήρησης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου καθώς και τῆς ἐπανεκθέσεως στὸ Μουσεῖο τῆς Δήλου. Στὴν οἰκία F, ἀνατολικά τοῦ ἱεροῦ, ἔγινε λεπτομερῆς ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση, ἐνῶ στὴν οἰκία E ἄρχισε καθαρισμὸς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκαλυφθεῖ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ αἰθρίου, τὸ ὁποῖο συντηρήθηκε.

Τὸ χαρακτηριστικὸ γεγονὸς τοῦ 1991 γιὰ τὴ Δήλο ἦταν ἡ ἠλεκτροδότηση, πὺ γιορτάστηκε μὲ ἐπίσημα ἐγκαίνια. Κατὰ τὴ διάνοιξη τάφρου γιὰ τὴν τοποθέτηση ἠλεκτροφόρου καλωδίου ΝΔ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Προμαχῶνος ἤλθε στὸ φῶς μέρος ἐνὸς ἤδη ἀνασκαμμένου κτιρίου (εἰκ. 167), τοῦ ὁποῖου ἀποκαλύφθηκαν δύο χῶροι· στὸν ἓνα ἀπὸ αὐτοὺς βρέθηκαν ἀρκετοὶ ἀμφορεῖς στὴ θέση τους, ἀλλὰ πεσμένοι. Ἐπρό-

167 Ἀποψη ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου κοντὰ στὸ Ἱερό τοῦ Προμαχῶνος.

168 Ἄγγεῖα πόσεως.

169-170 Δακτυλιόλιθοι.

κειτο γιὰ πιθῶνα πρὸς Δ τοῦ ὁποῖου ἀποκαλύφθηκε τὸ νότιο τμήμα ἑνὸς δωματίου, στὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν ἀμφορεῖς ὄρθιοι, καθὼς καὶ μεγάλος ἀριθμὸς ἀγγείων πόσεως καὶ ἄλλων ἐπιτραπέζιων σκευῶν (εἰκ. 168), λύχνοι, μυροδοχεῖα κλπ. Στὸν ἴδιο χῶρο, πεσμένα ἀπὸ τὸν ὄροφο, βρέθηκαν νομίσματα, χάλκινα ἀγγεῖα, κοσμήματα, τμήματα τῆς ἐλεφαντοστέινης διακόσμησης ἑνὸς ἀνακλίντρου, καθὼς καὶ δακτυλιόλιθοι μὲ παραστάσεις ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες τῶν σφραγισμάτων ἀπὸ τὴν Οἰκία τῶν Σφραγισμάτων, π.χ. ἀετός, ἀκρίδα, ψυχὴ κλπ. (εἰκ. 169-170).

171 Οικία Κωμοδῶν, περιστύλιο.

Οικία Κωμοδῶν

Στὰ βόρεια τοῦ ἱεροῦ, στήν περιοχή τοῦ Σκαρδανᾶ, στήν *Οἰκία τῶν Κωμοδῶν* ἐπανατοποθετήθηκαν οἱ σπόνδυλοι τριῶν κίωνων στή βορειοδυτική γωνία τοῦ περιστυλίου καί ἐνός ἄλλου στήν ἀνατολική πλευρά, ἀφοῦ προηγήθηκε ἡ στερέωση τῶν κατωτέρων σπονδύλων, ἐπειδὴ οἱ γρανιτόλιθοι τοῦ στυλοβάτη εἶχαν φθαρεῖ (εἰκ. 171).

Οικία Λίμνης

Στήν *Οἰκία τῆς Λίμνης* ὀλοκληρώθηκε ἡ συγκόλληση τοῦ μοναδικοῦ κιονοκράνου στὸν κίονα τῆς ἀνατ. πλευρᾶς, ποῦ σώζεται ὀλόκληρος (εἰκ. 172), ἐνῶ ἀπὸ τῆ συνέχιση τῆς

172 Οἰκία Λίμνης.

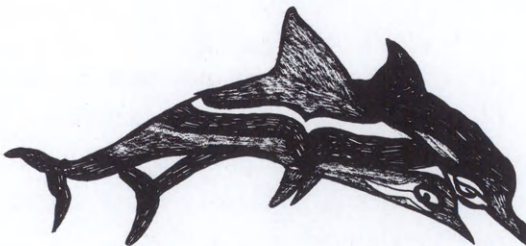
Έρευνας στην *Οικία τῶν Σφραγισμάτων*, στὸ δυτικὸ δωμά- Οικία Σφραγισμάτων
τιο, ἀποκαλύφθηκαν σφραγίσματα, σὲ βάθος 1.40 μ. περί-
που ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τῶν τοίχων τοῦ
δωματίου, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ὄροφο· ὡς τώρα φθά-
νουν τὰ 108, εἶναι ὅλα μονὰ καὶ οἱ παραστάσεις τους ἀνή-
κουν στὸ γνωστὸ θεματολόγιο τῶν σφραγισμάτων τῆς Δή-
λου.

Στὸ *Μουσεῖο* συνεχίστηκε ἡ καταγραφή τῶν εὐρημάτων Μουσεῖο
τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, καθὼς καὶ ἡ ἐπανεκθεση τῶν
γλυπτῶν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ μέρους τῶν
κλασικῶν.

Τέλος, ὅλο τὸ νησὶ τῆς *Ρήνειας* ἐντάχθηκε σὲ κἀναβο, ἐξαρ- Ρήνεια
τημένο ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρα-
τοῦ καὶ ἄρχισε ἡ τοποθέτηση τῶν συντεταγμένων, καθὼς
καὶ ἡ φωτογράφιση καὶ καταγραφή τῶν ὁρατῶν εὐρημά-
των, κυρίως κινητῶν (βωμοί, τμήματα ἐπιγραφῶν, ἐπιτυμ-
βίων μνημείων κλπ.) μὲ σκοπὸ τὴν ἐκπόνηση ἀρχαιολογικοῦ
χάρτη τῆς περιοχῆς.

Ἡ περίοδος τοῦ 1991 ἦταν γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἄκρω-
τηρίου ἀφιερωμένη ἐξ ὀλοκλήρου στὴ συντήρηση, κατα-
γραφή, σχεδίαση, φωτογράφιση καὶ μελέτη τῶν εὐρημάτων
τῆς προηγούμενης περιόδου ἢ καὶ παλαιοτέρων.

ΘΗΡΑ
(ΑΚΡΩΤΗΡΙ)
ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

ΖΑΚΡΟΣ

ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ

Μελέτη

κεραμεικού

ύλικού

Με τή συμπαράσταση τῆς ΚΓ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες, τετραμελῆ συνεργεῖα ἀρχαιολόγων κατέγραψαν, σχεδίασαν καὶ φωτογράφισαν παλαιὸ κεραμεικὸ ὑλικὸ τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ βρίσκεται στὶς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Τὸ ὑλικὸ ποὺ καταγράφηκε εἶναι τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962 καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο καὶ τὴ μινωικὴ πόλη τῆς Ζάκρου, ὅπως καὶ ἀπὸ σπήλαια ποὺ ἐρευνήθηκαν στὴν εὐρύτερη περιφέρεια τῆς θέσης (Σπήλαιο «Οὐρανιας», Σπήλαιο «Μαῦρο Αὐλάκι»).

Ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Πτέρυγα τοῦ Ἀνακτόρου (Δωμάτιο XV) ἦταν καλῆς ποιότητος καὶ περιελάμβανε κομμάτια ἀπὸ πρόχους, ἀμφορεῖς, κυάθους καὶ κύπελλα, ἀγγεῖα διακοσμημένα μὲ τὸν ὙΜ IB ρυθμὸ Ἀνατολικῆς Κρήτης. Τὸ κεραμεικὸ ὑλικὸ τῶν Σπιτιῶν Α, Β, Δ, Δα καὶ Ε τοῦ Λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου, ἂν καὶ ὄχι τόσο ὑψηλῆς ποιότητος, ἦταν ἐξίσου ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἡ προσεκτικὴ μελέτη του σίγουρα θὰ δώσει ἀπαντήσεις σὲ χρονολογικὰ καὶ λειτουργικὰ προβλήματα τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ παρουσία στρωμάτων μὲ ὙΜ IIIA2 κεραμεικὴ σὲ πολλὰ δωμάτια τῶν παραπάνω κτιρίων εἶναι ἴσως μία ἀπὸ τίς σημαντικότερες πρῶτες διαπιστώσεις τῶν φετινῶν καταγραφῶν. Σημαντικὴ ἀκόμα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ πιθανὴ χρονολόγηση ἀρκετῶν κομματιῶν τῶν κατώτερων στρωμάτων τοῦ Κτιρίου Α στὴ ΜΜ IB-ΜΜ II περίοδο.

Ἐξωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσίασε καὶ ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ σπήλαια στὶς θέσεις «Οὐρανια» καὶ «Μαῦρο Αὐλάκι». Εἰδικότερα, τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ «Μαῦρο Αὐλάκι», ποὺ εἶχε χρονολογηθεῖ ἀρχικὰ στὴ ΜΜ IA περίοδο, φαίνεται ὅτι ἀνήκει σὲ περισσότερες ἀπὸ μία ἐποχές, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μία πολὺ πιὸ πρῶιμη ἀπὸ αὐτήν. Τὸ σπήλαιο, τουλάχιστον κατὰ τὴ φάση αὐτή, φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὡς πρόχειρη κατοικία-καταφύγιο, ἀφοῦ τὰ σκεύη ποὺ βρέθηκαν εἶναι καθαρὰ χρηστικά (ἀνοικτὲς φιάλες, μαγειρικὰ σκεύη κλπ.).

Στόν ειδικό χώρο-έργαστήριο που χρησιμοποιεῖται για τὴ συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση κινήτων εὐρημάτων Ζάκρου ἀποκατάσταση κινήτων εὐρημάτων προχώρησαν οἱ ἐργασίες ἀνασυγκρότησης, κυρίως κεραμικοῦ ὕλικου τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ἀνασκαφῆς. Τὰ περισσότερα ἀγγεῖα ποὺ συγκολλήθηκαν προέρχονται ἀπὸ τὸ Δωμάτιο Γ τοῦ Κτιρίου Ζ τοῦ Λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καὶ ἀνήκαν σὲ μία ἐγκατάσταση ληνοῦ, ποὺ ἀνασκάφηκε τὸ 1988. Ἀνασυγκροτήθηκε ὁ κάδος τοῦ πατήματος, ὁ μεγάλος ἐλλειπτικὸς συλλεκτῆρας τοῦ ληνοῦ, ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον πιθάρι (εἰκ. 173) μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση τεσσάρων διπλῶν πελέκεων σὲ πλατιά ζώνη, δύο πιθαμοφορεῖς (εἰκ. 174), ἓνας πιθίσκος (εἰκ. 175), μία πρόχους καὶ ἀρκετὰ μικρότερα σκεύη μετὰγγισης ὑγρῶν καὶ πόσης. Ἀποκαταστάθηκαν ἀκόμη πολλὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ Κτίρια Δα καὶ Ν, ὅπως καὶ κομμάτι ἀνάγλυφης τοιχογραφίας μὲ τρέχουσες σπεῖρες.

173 Πιθάρι.

174 Πιθαμοφορεάς.

175 Πιθίσκος.

176 Σωληνωτοὶ κρουνοὶ νεροῦ.

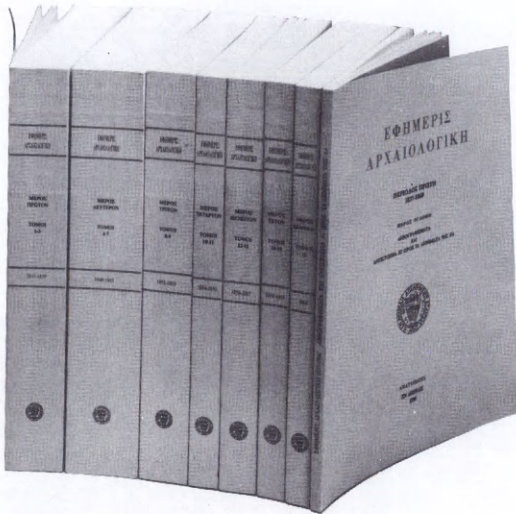
Σημαντικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ συμπλήρωση-ἀποκατάσταση δύο σωληνωτῶν κρουνῶν νεροῦ (εἰκ. 176) μετ' ἀπόληξη σχηματοποιημένων κεφαλιῶν ζώων, ἴσως λιονταριῶν, πού εἶχαν βρεθεῖ τὸ 1982 στὸ ΒΔ Κτίριο τῆς ΒΔ συνοικίας τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ.

Δημοσιεύματα

Τὸ Γραφεῖο τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἀποτελεῖ τὸν στυλο τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητάς μας καὶ τὸν καθρέφτη τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὴ χρονιὰ πού πέρασε χάρις στοὺς κόπους τῶν συνεργατῶν μας πού τὸ ἀπαρτίζουν ἐκδόθηκαν πέντε τεύχη τοῦ Ἐνημερωτικοῦ Δελτίου, περιοδικοῦ τῶν ἐταίρων μας, νέο τεῦχος τοῦ Ἔργου, πολυτελές καὶ πλούσιο, δύο τόμοι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος, τρεῖς τόμοι τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, καὶ ἔγινε ἡ ἀνατύπωση, σὲ ὀκτὼ μέρη, τῆς Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη τῶν ἐτῶν 1837-1860.

Ἀναλυτικὰ κατὰ τὸ 1991 ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τὰ ἑξῆς περιοδικὰ καὶ βιβλία:

1. *ΕΔΑΕ*, τεύχη 14-18.
2. Τὸ Ἔργον κατὰ τὸ 1990 (τόμος 37).
3. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1984, Β', (τόμος 139).
4. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1987 (τόμος 142).
5. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1988 (τόμος 143).
6. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1988 (τόμος 127).
7. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1989 (τόμος 128).
8. Ἡ Ἐφημερίς Ἀρχαιολογικὴ τῆς Πρώτης Περιόδου τῶν ἐτῶν 1837-1860 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, 8 τόμοι).

9. Εὔας Σημαντώνη-Μπουρνιᾶ, Ἐνασκαφές Νάξου. Οἱ ἀνάγλυφοι πίθοι (BAE ἀρ. 113).

10. Τὰ μνημεῖα τῆς Δήλου. Πρόσφατα ἔργα συντήρησης καὶ στερέωσης (BAE ἀρ. 114).

11. Λυδίας Παλαιοκρασσᾶ, Τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Μουνηχίας (BAE ἀρ. 115).

12. Δημ. Γραμμένου, Νεολιθικὲς ἔρευνες στὴν Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Μακεδονία (BAE ἀρ. 117).

13. Klaus-Valtin von Eickstedt, Beiträge zur Topographie des antiken Piräus (BAE ἀρ. 118).

14. Μαρίας Παντελίδου-Γκόφα, Ἡ Νεολιθικὴ Νέα Μάκρη. Τὰ οἰκοδομικά (BAE ἀρ. 119).

15. Δημ. Ζιρώ, Ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνου (BAE ἀρ. 120).

16. Πάνου Βαλαβάνη, Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια. Συμβολὴ στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (BAE ἀρ. 122).

Ἐπιλεγόμενα

ΑΡΧΕΙΟ
ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ
ΑΤΤΙΚΗΣ

Τοῦ Ἀρχείου τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς ἡ πρόοδος κατὰ τὸ 1991 ὑπῆρξε σημαντικὴ, χάρις στοὺς συνεργάτες τῆς Ἐταιρείας κυρίες Βούλα Μπαρδάνη, Γεωργία Μαλλοῦχου καὶ τὸν κύριο Ἀγγελο Ματθαίου. Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐπεξεργασία τοῦ περιεχομένου τῶν περιοδικῶν Ἀθήναιον καὶ Φιλίστωρ καὶ πρόκειται νὰ κυκλοφορήσει ὀγκώδης τόμος μὲ τὰ συστηματικὰ εὑρετήριά τους πὺ ἀποτελοῦν μικρὸ μέρος τοῦ ἔργου πὺ συντελέστηκε. Ἐξακολουθεῖ ἡ καρποφόρα ἔρευνα στὰ ἔντυπα τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ἄρχισε ἡ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τῆς Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς τῆς πρώτης περιόδου, ἡ ὁποία θὰ μᾶς κάνει προσιτὲς καὶ κριτικὰ καταταγμένες τὶς ἀνασκαφές καὶ ἔρευνες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι τοῦ 1860, δηλαδὴ ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη.

Ἡ σύνταξη τοῦ ἀναλυτικοῦ εὐρετηρίου τῶν καταλοίπων τοῦ Στεφάνου Α. Κουμανούδη ὀλοκληρώνεται μέσα σὲ τούτη τὴ χρονιά. Ἡ κυρία Σοφία Ματθαίου ποὺ ἔχει ἀναλάβει τὴν ἐργασία αὐτὴ ἐτοιμάζει τώρα τὴ συνθετικὴ παρουσίαση τῶν πολύτιμων χειρογράφων τοῦ μεγάλου Γραμματέως μας ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ φανεῖ ἀκόμη ἐναργέστερα ὅτι ὁ Στέφανος Α. Κουμανούδης ἦταν πρὶν ἀπ' ὅλα ἀρχαιολόγος καὶ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βίου του τὸ ἀφιέρωσε στὰ μνημεῖα. "Ἄν σήμερα προβάλλονται κυρίως οἱ ἄλλες του πνευματικὲς δραστηριότητες, τοῦτο ὀφείλεται στὴν ἄγνοια τῆς πραγματικότητος καὶ τὴν ἀμέλεια τῶν ἀρχαιολόγων.

Κατὰ τὸ 1991 συνεχίστηκαν γιὰ τρίτη περίοδο τὰ μαθήματα τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης μὲ θέμα τὴν ἑλληνικὴ προϊστορία καὶ τὴν τέχνη τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐκτὸς τῶν τακτικῶν αὐτῶν μαθημάτων ποὺ γίνονται κάθε Τετάρτη, δόθηκαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐταιρείας καὶ διαλέξεις, μάλιστα ἐπιστημόνων προσκεκλημένων μας τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ τῆς Συρίας. Στὸ ἐπιστημονικὸ μορφωτικὸ πρόγραμμα τῆς Ἐταιρείας περιλαμβάνεται καὶ ἡ χορήγηση ὑποτροφιῶν σὲ κυπρίους ἀρχαιολόγους. Εἶχαμε τὴν εὐχαρίστηση κατὰ τὴ χρονιά ποὺ πέρασε νὰ ὑποδεχθοῦμε κυπρίους συναδέλφους ἀρχαιολόγους.

Τὸ ἔργο τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1991, πέραν τῶν ἀνασκαφῶν, ὑπῆρξε σημαντικὸ ὅσο καὶ ἂν οἱ εὐεργετικὲς συνέπειες τῶν ἐνεργειῶν μας δὲν εἶναι ἄμεσα φανερές. Αὐτὰ ποὺ ἐμφανίζονται ὡς ἐπιτεύγματα κατὰ τὸ 1991 προετοιμάζονται χρόνια πρὶν.

Κατὰ τὰ καθιερωμένα θὰ γίνῃ σύντομη ἀνασκόπηση τῶν ἀρχαιολογικῶν μας πραγμάτων ἐκτὸς Ἐταιρείας. Μὲ τίς ἀναπολήσεις ὑπάρχει πάντοτε ὁ κίνδυνος νὰ φανεῖ κανεὶς ἀνεδαφικὸς ἢ, ἀκόμη, ἐξωπραγματικὸς, γιὰτὶ φέρνει στὴ μνήμη πράγματα ποὺ ἔχουν ξεχαστεῖ ἢ μένουν ἀπωθημένα στὸ βάθος τῆς συνείδησης χάρη στὴ θεία οἰκονομία ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀντέχουμε τὸ βᾶρος τῶν συνεχῶν δυσμενῶν συμβάντων.

ΚΑΤΑΛΟΠΠΑ
ΣΤΕΦΑΝΟΥ
ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

ΣΧΟΛΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Σήμερα ή αρχαιολογία δέν αποτελεί ὅπως τὸ 1837, ἀκόμη καί τὸ 1940, ὑπόθεση λίγων ἰδιορϋθμῶν ἀτόμων, τῶν ἀρχαιολόγων, ἀλλά ἀφορᾷ ἄμεσα καί ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἀδιαφοροῦν πλήρως γιά τὰ μνημεῖα καί τήν παράδοση καί ἐπιθυμοῦν νά κερδίσουν πολλὰ χρήματα ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀρχαίων ἢ τήν καταστροφή τους. Ἀποτελοῦν ἀκόμη τὰ ἀρχαῖα πολιτική ἀξία, ἀποτελοῦν δηλαδή ἀνταλλάγματα πρὸς τοὺς πολλούς, ὅπως οἱ βοσκότοποι, τὰ δάση καί οἱ κρατικές ἐκτάσεις πού καταπατοῦνται. Μέσα σέ τέτοιες συνθήκες ἡ σύγκρουση εἶναι ἀναπόφευκτη καί ἄνιση. Σύμφωνα μὲ τοὺς λεγόμενους κοινωνικούς νόμους στή σύγκρουση αὐτή τὰ ἀρχαῖα καταστρέφονται καί οἱ ἀρχαιολόγοι δέχονται ἀναγκαστικά τὰ τετελεσμένα. Ἄν ὅμως ὑπερισχύσει σχεδὸν πάντοτε ἡ ἄποψη πού δέν μᾶς εὐχαριστεῖ, τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι ἔχουν ἠττηθεῖ οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς παράδοσης. Ἀντίθετα τὸ ὅτι ἐξακολουθοῦν νά μάχονται ἀποτελεῖ τὴ μεγαλύτερη νίκη. Ἀποτελοῦν τὸ ἀλάτι τῆς παραβολῆς πού δίνει νόημα καί πνευματικότητα στή ζωή.

Ἐνα σημαντικό γεγονός ὀλοκληρώθηκε στίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ χρόνου πού πέρασε, ὁ ἀποχωρισμὸς τῆς Ἐταιρείας ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Ὅταν στίς 12 Ἀπριλίου τοῦ 1981 ὁ ἀείμνηστος Γ. Μυλωνᾶς ἀνήγγειλε ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦτο τὴν ἔναρξη μιᾶς ἰδιότυπης συνεργασίας τῆς Ἐταιρείας μὲ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, πίστευε ὅτι ἡ συνεργασία αὐτὴ θὰ ὠφελοῦσε τὰ μνημεῖα καί γι' αὐτὸ δέν δίστασε, καί αὐτὸς καί τὸ Συμβούλιο, νά ἀναλάβουν εὐθύνες καί κόπους. Τὰ χρόνια πού πέρασαν ἔγιναν πολλὰ μεγάλα ἔργα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἀναστηλώσεις, ἀνασκαφές καί τὴν ἐκτέλεσή τους διευκόλυνε πολὺ ἡ συνδρομὴ τῆς Ἐταιρείας.

Ἐπειτα ἀπὸ δέκα ἀκριβῶς χρόνια ἕνας νέος νόμος τοῦ Κράτους, ὁ 1943/1991, δημιούργησε γιά τὴν Ἐταιρεία, σέ σχέση πάντοτε μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ πού ἐκτελοῦνταν μὲ τὴ βοήθειά της, κινδύνους δυσμενῶν ἐπιπλοκῶν καί μείωση τῆς αὐτοτέλειάς της. Ὅμοιους κινδύνους εἶχε δημιουργήσει καί τὸ Β.Δ. τῆς 7 Ὀκτωβρίου τοῦ

1888 πού είχε εισηγηθεῖ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Καί τότε ἡ Ἐταιρεία ἀρνήθηκε νά συμμετάσχει σέ διαδικασίες πού μείωναν τήν αὐτοτέλειά της. Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης θεώρησε εὐλογα τὰ ἐπιχειρήματα πού πρόβαλε ἡ Ἐταιρεία καί ἀκύρωσε τὸ διάταγμα. Εὐτυχῶς ἡ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ κυρία Μπενάκη κατανόησε τὴ θέση τῆς Ἐταιρείας καί ἔδωσε τὴ λύση πού ἐπιτρέπει νά συνεχιστοῦν ἀπρόσκοπτα τὰ ἔργα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Ἡ Ἐταιρεία θὰ παράσχει τὴ βοήθειά της, ἂν ζητηθεῖ, γιὰ τὴν ἀρμόζουσα παρουσίαση τῶν πολυχρόνων ἐργασιῶν πού ἐκτελοῦνται.

Δὲν εἶναι ἄσκοπο νά διευκρινιστεῖ ὅτι ἡ Ἐταιρεία ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς σύστασής της ἀποφεύγει τὴν οἰανδήποτε ἀνάμιξη στὰ ἔργα τοῦ Κράτους τηρώντας μὲ ζῆλο τὴν ἀρχικὴ της συμφωνία μὲ αὐτό, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὄλη της δραστηριότητα ἓνα σκοπὸ ὑπηρετεῖ, τὴν παροχὴ συνδρομῆς στὸ Κράτος. Οἱ ἀνασκαφές, οἱ δημοσιεύσεις, ἡ μοναδικὴ βιβλιοθήκη της, οἱ ὑποτροφίες, ἡ ἀνάληψη δαπανῶν γιὰ τὴν ἐκπόνηση μελετῶν, τὰ περιοδικὰ της, οἱ διαλέξεις καί τὰ μαθήματα εἶναι σιωπηρὴ ἀνάληψη μέρους τοῦ ἔργου καί τῶν καθηκόντων τοῦ Κράτους πού παρέχεται ἀπὸ κάθε ἄποψη δωρεάν. Ἄν οἱ κυβερνητικοὶ καί διοικητικοὶ παράγοντες δὲν τὸ ἐννοοῦν αὐτὸ εἶναι πραγματικὰ δυστύχημα, δυσχεραίνει τὸ ἔργο μας ἀλλὰ κυρίως εἶναι χαμένες εὐκαιρίες γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ τόπου.

Τὸ νέο Μουσεῖο τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ ὁποίου ὁ τελεσφόρος διαγωνισμὸς εἶχε ὀλοκληρωθεῖ τὸ 1990, βρίσκεται στὸ στάδιο τῆς προετοιμασίας τῆς κατασκευῆς του. Ἐπιθυμία ὄλων εἶναι νά ἀρχίσει ἡ οἰκοδόμησή του μέσα στὴ χρονιὰ πού διανύουμε καί σύντομα νά τὸ ἰδοῦμε ὀλοκληρωμένο καί ἂν εἶναι δυνατὸν τὸν Βράχο ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος.

Γιὰ ἄλλη μία φορὰ προβλήθηκε στὶς ἐφημερίδες τὸ σχέδιο τῆς ἐνοποίησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας. Τὸ σχέδιο πού ἀνάγει τὴν ἀρχὴ του καί αὐτὸ στὸν Χαρίλαο Τρικούπη καί στὸ ἔτος 1887 εἶναι μάλλον ἄσκησις ἐπὶ χάρ-

ΤΟ ΝΕΟ

ΜΟΥΣΕΙΟ

ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

του τοῦ ὁποίου ἡ πραγματοποίησις, μὲ τὶς σημερινές συνθη-
κες τῆς Ἀθήνας, φαίνεται ἀνέφικτη.

Σοβαρότερα, δηλαδὴ πραγματοποιήσιμα, εἶναι τὰ ὅσα ἐτοιμάζονται ἀπὸ τὶς Εὐρωπαϊκὲς Κοινότητες γιὰ τὴν ἔκδοσιν Ὀδηγίας σχετικῶς μὲ τὴν ἐλεύθερη ἐξαγωγή ἀπὸ τὰ κράτη μέλη τῆς Κοινότητος ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν ἔργων τέχνης. Γιὰ τὸν πραγματικὸ αὐτὸ κίνδυνον ἡ Ἐταιρεία ἐγκαιρῶς ἐνημέρωσε τοὺς ἐταίρους καὶ πρόσφερε στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ τὴ βοήθειά της γιὰ τὴν εὐνοϊκὴ ρύθμισιν τῶν πραγμάτων. Ἐλπίζουμε ὅτι ὁ νέος ἀρχαιολογικὸς νόμος, τοῦ ὁποίου ἀναγγέλλεται ἡ σύνταξις, θὰ προστατεύει ἀκόμη περισσότερο τὰ ἀρχαῖα ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τὰ ἐπιβουλεύονται, ἐδῶ καὶ ἔξω, περισσότερο ἀπὸ ὅσο ὁ γηραιὸς 5351 τοῦ 1932. Πρέπει μόνον νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι ὁ 5351, ποὺ τόσο ἄδικα καὶ μὲ πολλὴ ἐλαφρότητα κατηγορεῖται συχνά, ἔχει δημιουργήσει σημαντικὴ νομολογία καὶ σεβασμὸ στοὺς κρατικούς ὑπαλλήλους, ἀκριβῶς λόγω τῆς ἀκλόνητης ἐπὶ 60 χρόνια σταθερότητάς του μέσα σ' ἓναν κόσμον ὅπου τὰ νομοθετήματα ἀλλάζουν μὲ προχειρότητα σχεδὸν καταστροφικῇ, ὅπως οἱ νόμοι περὶ δασῶν ἢ δομῆσεως.

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ

Τὸ κύριον θέμα ποὺ ἀπασχόλησε τὴ χρονιά ποὺ πέρασε τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τοὺς φιλαρχαίους ἦταν τὸ *Μουσεῖο τῆς Λωζάννης*. Οἱ ἐταῖροι ἔχουν ἐνημερωθεῖ καὶ ἡ ἀποψη τῆς Ἐταιρείας εἶναι εὐρύτερα γνωστή.

Ἐκεῖνο ποὺ διαφεύγει τῆς προσοχῆς τῶν περισσοτέρων εἶναι ὅτι τὰ μνημεῖα ἐνῶ εἶναι ἀπόλυτες ἀξίες, ὅπως ἡ ποίηση τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Αἰσχύλου ἢ τοῦ Σολωμοῦ, ἀμφισβητοῦνται· ἀμφισβητεῖται δηλαδὴ ἡ σημασία τους καὶ ἡ ἀξία τους ὅταν τὸ συμφέρον τους συγκρουσθεῖ μὲ ἄλλα συμφέροντα, κυρίως πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά. Στὴν περίπτωσιν τῆς Λωζάννης τὰ ἀρχαῖα βρέθηκαν νὰ ἀποτελοῦν τὸ δέλεαρ γιὰ τὴν ἀνάθεσιν στὴν Ἑλλάδα τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων. Ἡ δυσμενὴς ἔκβασις τῆς κυβερνητικῆς προσπάθειας ἀντὶ νὰ ματαιώσῃ τὸ ἐγχείρημα, ἢ τουλάχιστον νὰ προκαλέσῃ τὴν τροποποίησιν τῆς σύμβασης ποὺ εἶχε συνομολογηθεῖ, ἐπιτά-

χυνε τις σχεδιασμένες διαδικασίες. Ειπώθηκε ότι δικαίωμα και υποχρέωση τῶν πολιτικῶν εἶναι νὰ ἐνεργοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Ἔθνους. Σὲ τοῦτο δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀντίρρηση. Στις δημοκρατίες ὅμως τὸ συμφέρον αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ θεωροῦν ἐθνικὸ καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἔθνος. Αὐτοὶ ἔχουν καὶ τὴν τελευταία λέξη.

Ἡ περίπτωση τοῦ Μουσείου τῆς Λωζάννης ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀσκούμενης πολιτικῆς ἐνσωματώσεώς μας στὴ νέα Εὐρώπη, δηλαδὴ στὶς λεγόμενες Εὐρωπαϊκὲς Κοινότητες. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἑλληνικὴ ὀνομασία τῆς Ἑνώσεως αὐτῆς ἦταν Κοινὴ Ἀγορὰ καὶ τὸν χαρακτήρα αὐτόν, τὸν οἰκονομικὸ, τὸν διατηρεῖ ἀκόμη εἶναι μάλιστα τὸ κύριο στοιχεῖο της. Ἡ ἔνταξή μας σ' αὐτὴν δὲν ἔχει πνευματικὸ χαρακτήρα, οὔτε μπορεῖ νὰ ἔχει σὲ μιὰν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἀναβιώνουν οἱ καταστάσεις ποὺ προκάλεσαν δύο παγκοσμίους πολέμους. Ἡ προσφορὰ μας στὴν Κοινότητα θὰ εἶναι ἡ διατήρηση τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ἰδιότυπου χαρακτήρα μας ποὺ γέννησε ἕναν πολιτισμὸ ἀρχαιότατο ἀλλὰ πάντοτε νέο. Τὰ ἀρχαῖα μας, αὐτὰ τὰ ἴδια, τῶν ὁποίων τὸ πνευματικὸ περιεχόμενο οἰκειοποιεῖται ἡ Τουρκία, λέγοντας μάλιστα πὼς κι ὁ Ὅμηρος ἦταν Τοῦρκος, εἶναι τὰ τεκμήρια τοῦ μοναδικοῦ πολιτισμοῦ μας. Τὸ Μουσεῖο τῆς Λωζάννης μπορεῖ νὰ γίνεῖ μὲ τὴ συνεισφορὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν κυρίως κρατῶν ποὺ διαθέτουν πλῆθος ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, ὅπως ἔγκαιρα εἰσηγήθηκε στὴν Κυβέρνηση ἀγαπητὸς συνεργάτης τῆς Ἑταιρείας. Θὰ ἦταν μάλιστα μία ἔμπρακτὴ ἀπόδειξη τοῦ πνεύματος τῆς μεταξὺ τους συνεργασίας καὶ ἐφαρμογῆ τῆς νέας θεωρίας τῆς κατάργησης τῶν συνόρων.

Ἀλλὰ τὸ πόσο μεγάλη εἶναι ἡ θέση τῶν ἀρχαίων στὴ ζωὴ μας, ἔστω κι ἂν τὰ κακοποιοῦμε ἢ ζητοῦμε τὴ βοήθειά τους στὶς στιγμὲς τῆς δυσκολίας μας, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ νέο θέμα ποὺ δημιουργήθηκε αὐτὴ τὴ χρονιά μὲ τὴν ἔγκριση γιὰ ἀποστολὴ στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες σημαντικῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας μας τέχνης, μάλιστα τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα. Τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ θὰ ἐκτεθοῦν στὴν Οὐάσιγκτων καὶ στὴ Ν. ὸρκη

ΕΚΘΕΣΗ
ΑΡΧΑΙΩΝ
ΣΤΙΣ ΗΠΑ

για να κοσμήσουν τις έκδηλώσεις έορτασμού των 2500 χρόνων από την καθιέρωση του πολιτεύματος της Δημοκρατίας στην Ελλάδα και τις έκδηλώσεις για την έκλογή του νέου Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών.

Η έκπληξη όλων των φιλαρχαίων υπήρξε άμεση γιατί ανάμεσα στα έργα των οποίων έγκρίθηκε ή αποδημία περιλαμβάνεται ένας κοῦρος του Πτώου, τὸ ἀριστουργηματικὸ «παιδὶ τοῦ Κριτίου», ἔργο τοῦ γλύπτου τοῦ δεύτερου συμπλέγματος τῶν τυραννοκτόνων, τὸ ἀκρωτήριο ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα, ἡ μεγαλόπρεπη Ἀθηνᾶ τοῦ Εὐήνορος ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη καθὼς καὶ ἡ γνωστότατη καὶ πολυταξιδεμένη Σκεπτόμενη Ἀθηνᾶ, μία μετόπη τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας, ἕνα τμῆμα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, ἡ θαυμάσια Ἡγησῶ μοιρολογημένη ἀπὸ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ ὁ Δεξίλεως γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος ποιητῆς προφητικὰ ἴσως εἶχε εἰπεῖ πῶς

*Σὲ λίγο ὁ θάνατος ὀρμάει κι ἀλύπητα κι ἐμένα
μὲ παίρνει ἀπὸ τὴν γῆν αὐτή, μὲ φέρνει σ' ἄλλον κόσμο.*

ΕΚΤΑΚΤΗ
ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ

Οἱ ἑταῖροι τῆς Ἐταιρείας μας συγκάλεσαν γιὰ τὴν ἐξέταση τοῦ θέματος Ἐκτακτη Γενικὴ Συνέλευση. Αὐτὴ πραγματοποιήθηκε στὶς 14 Μαρτίου καὶ κατὰ τὴ διάρκειά της ἀκούστηκαν πολλὲς ἀπόψεις ποὺ ἐπιτρέπουν, γιὰ πρώτη φορά, νὰ ἰδοῦμε καὶ νὰ μελετήσουμε τὸ σημαντικὸ αὐτὸ θέμα τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἀρχαίων μὲ βάση ὅλα τὰ στοιχεῖα, πνευματικὰ καὶ πραγματικά, ποὺ ἀφοροῦν τὰ ἑλληνικὰ ἀρχαῖα. Ὁ κόσμος σήμερα διανύει μιὰ νέα περίοδο καὶ μέριμνα ὅλων ἐκείνων ποὺ νοιάζονται γιὰ τὰ ἀρχαῖα καὶ τὴν παράδοση εἶναι πῶς ἡ ἐπίδραση τῶν νέων ἰδεῶν, ποὺ εἶναι φανερὴ στὶς σχέσεις μας μὲ τὶς ἄλλες χῶρες, δὲν θὰ βλάψει τὸν ἔθνικὸ χαρακτήρα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ ἔθνικὰ μνημεῖα. Οἱ σημερινοὶ Εὐρωπαῖοι καὶ Ἀμερικανοὶ πολιτικοὶ δὲν μελετοῦν Δημοσθένη, ὅπως ὁ Clemenceau, οὔτε Πλούταρχο, Τίτο Λίβιο, Τάκιτο καὶ Σαίξπηρ, ὅπως ὁ Φραγκλῖνος ἢ ὁ Λίνκολν. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὅπως δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρύνει καὶ ἐμᾶς ἀπὸ τὸν Δημο-

σθένη και τὸν Πλούταρχο. Ἐνα πρόβλημα πολιτικοῦ χειρισμοῦ τῶν περιστάσεων και τῶν σχέσεων μας με τὰ ἄλλα κράτη δὲν πρέπει νὰ γίνει αἰτία ιδεολογικῆς ἀλλοίωσης στὴν Ἑλλάδα οὔτε σύγκρουσης με σκοπὸ τὴν κατάρριψη παλαιῶν ἀξιῶν χάριν τῆς προσαρμογῆς σὲ νέες ιδέες τῆς Δύσης. Δὲν ἀρνούμεθα τὴ βιοτικὴ ἀξία πολλῶν ἀπὸ τὶς νέες ιδέες. Ἐπιθυμοῦμε ὅμως νὰ διατηρήσουμε και τὶς παλιές πὺ συντήρησαν ἐπὶ ἑκατοντάδες χρόνια σ' αὐτὸ τὸν τόπο ἓνα ἔθνος μοναχικὸ πὺ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μόνο του. Αὐτὲς οἱ ιδέες τὸ ἀνάστησαν πρὶν ἀπὸ 171 χρόνια και αὐτὲς μόνο μποροῦν νὰ τὸ διατηρήσουν ὡς Ἐθνος ὅσο ὑπάρχει ὁ πλανήτης μας.

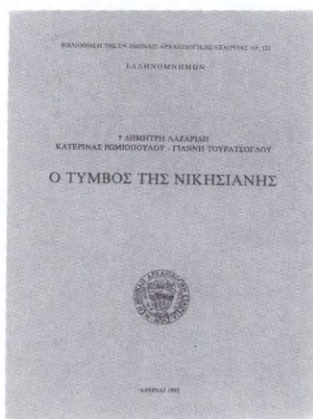

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	θ'
Εισαγωγικά	ια'
'Ανασκαφές	1
1. Ραμνοῦς	1
2. Γλᾶς	8
3. Μυκῆνες	11
4. 'Επίδαυρος	11
5. Μαντίνεια-Στύμφαλος	23
6. Κλάους Πατρῶν	25
7. Μεσσήνη	28
8. Θέρμος	35
9. 'Ακραιφία	37
10. Φθιώτιδες Θῆβαι	45
11. Φιλιππιάς	54
12. Νεκρομαντεῖο 'Αχέροντος	58
13. Βεργίνα	62
14. "Αβδηρα	70
15. Χρ. 'Αμφίπολη	77
16. Πολύστυλον 'Αβδήρων	79
17. Πάρος	81
18. Νάξος	84
19. Μινώα 'Αμοργοῦ	96
20. Σύμη Βιάννου	103
21. Βασιλική 'Ιεραπέτρας	109

Συντήρηση - 'Αναστήλωση	112
Δῆλος	112
Θήρα	115
Ζάκρος	116
Δημοσιεύματα	120
'Επιλεγόμενα	124

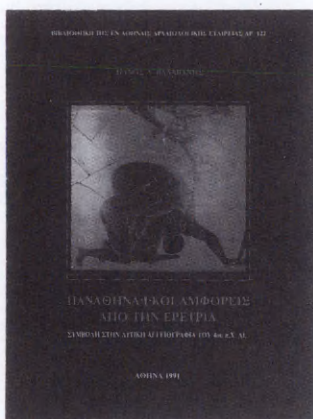
ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ - Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ,
‘Ο τύμβος τῆς Νικήσιανης (BAE 121)

Μία ἀπὸ τίς παλαιές ἀνασκαφές τῆς Ἑταιρείας, πὸν διεξήγαγε ὁ Δημήτριος Λαζαρίδης, τοῦ τύμβου τῆς Νικήσιανης στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, δημοσιεύεται ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ ἀνασκαφέως καὶ μὲ τὴ συμβολὴ τῶν Ἐφόρων τῶν Ἀρχαιοτήτων Κ. Ρωμιοπούλου καὶ Γ. Τουράτσογλου. Τὸ νέο δημοσίευμα ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτο τῆς σειρᾶς Ἑλληνομνημῶν πὸν θὰ περιλαμβάνει παλαιές ἀνασκαφές τῆς Ἑταιρείας, οἱ ὁποῖες μελετῶνται καὶ πάλι καὶ παρουσιάζονται σὲ τελικὴ μορφή.

ΠΑΝΟΣ Δ. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια. Συμβολὴ στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (BAE 122)

Μὲ τὴ δημοσίευση ἐνὸς συνόλου ἐννέα πολὺ σημαντικῶν, καλῆς διατήρησης καὶ ἀπολύτως χρονολογημένων (363/2 καὶ 360/59) παναθηναϊκῶν ἀμφορέων πὸν βρέθηκαν στὴν Ἑρέτρια, δόθηκε εὐκαιρία γιὰ μελέτη τοῦ σχήματος καὶ πραγμάτευση πολλῶν εἰκονογραφικῶν καὶ τεχνοτροπικῶν στοιχείων τῶν ἰδίων τῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ εὐρύτερων ἀρχαιολογικῶν προβλημάτων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ἰδιαίτερως τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἐπίσης ἡ ταύτιση τῶν ἀγγειογράφων τοὺς μὲ ἤδη γνωστοὺς καλλιτέχνες τῶν ἐρυθρόμορφων ἀγγείων Κέρτς ὀδήγησε σὲ ἐπανεξέταση καὶ καλύτερη γνώση τοῦ ἔργου μερικῶν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἐκπροσώπους τῆς ὑστεροκλασικῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1991 ΤΟΜΟΣ 38
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 2000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΤΟΝ
ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1992 ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΙΣ «ΓΡΑΦΙΚΕΣ
ΤΕΧΝΕΣ Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟ-
ΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.» ΦΩΤΟΜΑΡΑ 54 - Ν.
ΚΟΣΜΟΣ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ-ΣΕ-
ΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: ΕΥΡΩΠΗ ΜΑΝΤΕΛΟΥ